

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ, ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ και
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΣΤΙΣ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ

<<Στρατηγική αποτίμηση της Ελληνικής Εθνικής Αντίστασης (1941-1944)>>

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Σπυρίδων Ρούτσης

(ΑΜ:01791217Μ220)

Αθήνα, 2019

Τριμελής Επιτροπή

Χαράλαμπος Παπασωτηρίου Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων και Στρατηγικών Σπουδών στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, στο Πάντειο Πανεπιστήμιο (Επιβλέπων)

Κωνσταντίνος Αρβανιτόπουλος Πρωτοβάθμιος Καθηγητής Διεθνών Σχέσεων και Στρατηγικών Σπουδών στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

Κωνσταντίνος Κολιόπουλος Λέκτορας Διεθνών Σχέσεων και Στρατηγικών Σπουδών στο Τμήμα Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών, στο Πάντειο Πανεπιστήμιο

Copyright© Σπυρίδων Ρούτσης, 2019

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

ΣΥΝΟΨΗ

Η παρούσα εργασία αποσκοπεί στη διεξαγωγή μίας στρατηγικής αποτίμησης της Ελληνικής Εθνικής Αντίστασης (ΕΕΑ) η οποία αναπτύχθηκε στην επαρχία και στις πόλεις, μετά την εισβολή των Γερμανών και την εγκαθίδρυση της τριπλής Κατοχής, τον Απρίλιο του 1941. Διεξήχθη μία βιβλιογραφική μελέτη προκειμένου να αποσαφηνιστεί το συγκεκριμένο ζήτημα.

Η εργασία διαρθρώνεται σε τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο από αυτά εξετάζουμε το διεθνές περιβάλλον κατά την περίοδο του 2^{ου} Π.Π. Παρουσιάζονται τα κυριότερα ιστορικά γεγονότα που καθόρισαν την έκβαση του πολέμου, την τριπλή Κατοχή και τις συνέπειες αυτής στην ελληνική κοινωνία (πληθωρισμό, επισιτιστική κρίση).

Στο 2^ο κεφάλαιο θα αναφερθούμε στις Εθνικές Αντιστάσεις που αναπτύχθηκαν στις υπό κατοχή περιοχές στην Ευρώπη και καταλήγουμε στον ελληνικό χώρο. Επίσης παρουσιάζεται το πλαίσιο μέσα στο οποίο ιδρύεται η ΕΕΑ και η πολιτική κατεύθυνση των κυριότερων αντιστασιακών οργανώσεων.

Στο 3^ο κεφάλαιο παρουσιάζονται τα κυριότερα γεγονότα και οι δράσεις των Αντιστασιακών Οργανώσεων που συνέβησαν στην ύπαιθρο και στις πόλεις, τα κυριότερα σημεία τριβής μεταξύ τους, πως αυτά κατέληξαν σε ανοικτή εμφύλια σύγκρουση, τις γενεσιουργές αιτίες τους, αλλά και την επίδραση που είχε ο συγκεκριμένος ανταγωνισμός στα μετέπειτα ιστορικά γεγονότα. Μέσα στο πλαίσιο της Στρατηγικής αποτίμησης της ΕΕΑ, γίνεται ανάλυση του ρόλου του βρετανικού παράγοντα και πως αυτός επέδρασε στη ροή των ιστορικών γεγονότων που συνδέονται με αυτήν. Στη συνέχεια γίνεται προσπάθεια ποσοτικοποίησης των αποτελεσμάτων της Αντίστασης με παράθεση στοιχείων που σχετίζονται με έμψυχες απώλειες και υλικές καταστροφές.

Στο 4^ο κεφάλαιο γίνεται ο απολογισμός της ΕΕΑ κατόπιν παράθεσης των δικαιολογητικών σκέψεως και βάσει των στοιχείων που παρουσιάστηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια και εξάγονται τα συμπεράσματα από την παρούσα πτυχιακή εργασία.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ: Ελληνική Εθνική Αντίσταση, 2^{ος} Παγκόσμιος Πόλεμος, Κατοχή

ABSTRACT

This thesis aims at conducting a strategic evaluation of the Greek National Resistance which was held during the 2nd World War, developed in the province and in the cities following the invasion of the Germans and the establishment of the Triple Occupation in April 1941. This literature review was conducted in order to clarify the specific issue.

My thesis is structured in four chapters. In the first of these I examine the international environment during WW2. I focus on the main historical events that determined the outcome of the war, the Triple Occupation, the partitioning of Greece in occupation zones and its consequences for the Greek society (increase in: inflation, famine crisis that emerged during this period), as well as various Resistances movements that occurred in occupied areas.

In the second chapter, I will refer to the National Resistance, developed in the occupied areas in Europe and which influenced the Greek resistance movement, correspondingly. I will also present the framework and the political direction within which the most important resistance organizations were set up.

In the third chapter I will present the main events of the National Resistance that occurred in the countryside and cities and the extent to which these movements contributed to the liberation of Greece. I will also present the main points of friction between the two main resistance organizations and how these frictions resulted in an open civil conflict, their root causes, but also the effect of the particular competition on the subsequent historical events. Within the framework of the Strategic Assessment of the National Resistant, I will emphasize on the role of the British policy and the actions of British agents and how they affected the flow of historical events associated with it. An attempt is then made to quantify the results of the Resistance by quoting data related to living losses and material disasters.

Finally, in the last chapter I will present the strategic evaluation of the Greek National Resistance, carried out on the basis of the data presented in previous chapters, and I will present the conclusions drawn from this thesis.

KEYWORDS: Greek National Resistance, World War II, Occupation

Συντομογραφίες

ΑΑΑ	Αγών-Ανόρθωσις-Ανεξαρτησία
ΒΣΑ	Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή
ΕΑΜ	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΔΑ	Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά
ΕΔΕΣ	Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος
ΕΕΑ	Ελληνική Εθνική Αντίσταση
ΕΕΑΜ	Εθνικό Εργατικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΚΚΑ	Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωσις
ΕΛΑΣ	Εθνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός
ΕΠ	Εθνική Πολιτοφυλακή
ΕΠΟΝ	Εθνική Πανελλαδική Οργάνωση Νεολαίας ή (Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων)
ΙΔΕΑ	Ιερός Δεσμός Ελλήνων Αξιωματικών
ΚΓΑΚΑΜΘ	Κλιμάκιο Γενικού Αρχηγείου Κεντρικής και Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης
ΚΓΑΝΕ	Κλιμάκιο Γενικού Αρχηγείου Νοτίου Ελλάδος
Κομιντέρν	(Τρίτη) Κομμουνιστική Διεθνής (Comintern)
Κομινφόρμ	Κομμουνιστικό Γραφείο Πληροφοριών (Cominform)
ΜΑΔ	Μονάδες Αποσπασμάτων Διώξεως
ΝΟΦ	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (NarodnoOsloboditelenFront ,NOF)
ΟΚΝΕ	Ομοσπονδία Κομμουνιστικών Νεολαιών Ελλάδος
ΟΠΛΑ	Οργάνωση Προστασίας Λαϊκού Αγώνα ή (Ομάδες Περιφρούρησης Λαϊκού Αγώνα)
ΠΑΟ	Πανελλήνιος Απελευθερωτική Οργάνωση
ΠΕΕΑ	Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης
ΣΜΑ	Στρατηγείο Μέσης Ανατολής
ΣΝΟΦ	Σλαβομακεδονικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (SlavjanomakedonskiNarodnoOsloboditelenFront, SNOF)
ΑΜΑΓ	American Mission for Aid to Greece
ΑΜΦΟΓΕ	Allied Military Mission for Observing Greek Elections
ΑΜΛ	Allied Military Liaison

BMM	British Military Mission
ECA	Economic Cooperation Administration (Διοίκηση Οικονομικής Συνεργασίας, ο φορέας υλοποίησης του Σχεδίου Μαρσαλ)
ERP	European Recovery Program(Επίσημη ονομασία Σχεδίου Μάρσαλ)
IMRO	Internal Macedonian Revolutionary Organisation
JUSMAPG	Joint United States Military Advisory and Planning Group
OSS	Office of Strategic Services
SOE	Special Operations Executive
SIS	Secret Intelligence Service

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ ΔΙΑΤΡΙΒΗΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ		6
ΣΚΟΠΟΣ		10
ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΙΣ		10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1:	Το Διεθνές και Εσωτερικό Περιβάλλον κατά την Περίοδο του Β'ΠΠ	12
1.1	Η Τριπλή Κατοχή	14
1.2	Ο Πληθωρισμός και η Επισιτιστική Κρίση	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2:	Εθνική Αντίσταση : Αφετηρία Οργάνωση	
2.1	Αντίσταση στις Κατεχόμενες Περιοχές στην Ευρώπη	26
2.2	Εθνική Αντίσταση	31
2.3	Οι Κυριότερες Αντιστασιακές Οργανώσεις	35
2.3.1	Εθνικός Δημοκρατικός Στρατός (ΕΔΕΣ)	37
2.3.2	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ)/ Εθνικός Απελευθερωτικός Στρατός (ΕΛΑΣ)	42
2.3.3	Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (ΕΚΚΑ)	46
2.3.4	Οι μικρότερης Σημασίας Αντιστασιακές Οργανώσεις	48
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3:	Εθνική Αντίσταση στην ύπαιθρο και τις πόλεις – Στρατηγική Αποτίμηση Ανταρτοπολέμου	50
3.1	Ο Ανταγωνισμός Μεταξύ των Ανταρτικών Οργανώσεων	57
3.2	Στρατηγική Αποτίμηση της Εθνικής Αντίστασης σύμφωνα με τη θεωρία του Ανταρτοπολέμου	61
3.2.1	Χαρακτηριστικά του Ανταρτοπολέμου	62
3.2.2	Διεξαγωγή του Ανταρτοπολέμου	64
3.2.3	Στρατηγική Αποτίμηση	66
3.3.1	Βρετανική Συμμετοχή στην Ελληνική Αντίσταση	69
3.3.2	Ποσοτικοποίηση των Αποτελεσμάτων της Εθνικής Αντίστασης	70
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4:	Συμπεράσματα – Διαπιστώσεις	72
	ΠΗΓΕΣ- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	79

Στρατηγική Αποτίμηση της Ελληνικής Εθνικής Αντίστασης (1941-44)

Εισαγωγή

Η Εθνική Αντίσταση στην Ελλάδα, υπό τις διάφορες μορφές της και εκδηλώσεις, στη σύλληψή της και στην υλοποίησή της, είναι έργο συλλογικής προσπάθειας του ελληνικού λαού. Εκδήλωση μιας συμπυκνωμένης και αυθόρμητης εθνικής δράσης. Ήταν η φυσιολογική εξέλιξη για ένα λαό που ταύτιζε τις προσπάθειές του με τις δοξασμένες σελίδες του ελληνικού στρατού στα βουνά της βόρειας Ηπείρου στον ελληνοϊταλικό πόλεμο το 1940 και την αγωνιώδη προσπάθεια να αντιπαρατεθεί στην γερμανική εισβολή. Συγκρινόμενη με τα κινήματα αντιστάσεως άλλων Χωρών της Ευρώπης, που καταλείφθηκαν από τον Άξονα, παρουσιάζει απλά πλεονεκτήματα εθνικής και πολιτικής αρετής, γνώρισμα ακμαίων λαών.¹ Ήταν αυτή η αδιάκοπη πεποίθηση για την τελική νίκη, από την πρώτη στιγμή της ιταλικής επίθεσης μέχρι την απελευθέρωση, η διατήρηση και ανάπτυξη του μαχητικού πνεύματος και γενικά η όλη ανάταση του ελληνικού λαού, που τον κατατάσσουν μεταξύ των εθνών εκείνων, τα οποία ελεύθερα ή υπό κατοχή είναι αποφασισμένα να συμβάλουν ενεργά στην καλύτερη τύχη της ανθρωπότητας.²

Τις παραμονές της ιταλικής επίθεσης εναντίον της Χώρας μας, η πολιτική και στρατιωτική κατάσταση ήταν αρκετά συγκεχυμένη. Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου του Ι. Μεταξά, είχε ζωή τεσσάρων ετών, η επιβολή και η διατήρηση του πέραν της δυναμικότητας και συνοχής που επιδείκνυαν τα στελέχη του, οφείλονταν κυρίως στη βαθιά κρίση της πολιτικής ηγεσίας και των πολιτικών κομμάτων της Χώρας. Εκείνη ακριβώς την περίοδο, η εξωτερική πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης φαίνονταν διχασμένη. Και αυτό συνέβαινε γιατί σε ορισμένους κύκλους και εκτός και εντός (ευτυχώς περιορισμένους), επικρατούσε η άποψη ότι η προσπάθεια για άμυνα εναντίον της ιταλικής εισβολής θα ήταν η απόλυτη παραφροσύνη και προέτρεπαν σε μια πολιτική ευμενούς ουδετερότητας³. Πραγματικά, τα δεδομένα εκ πρώτης όψης ήταν εντυπωσιακά:

- Η Ελλάδα ήταν περικυκλωμένη από εχθρικές δυνάμεις. Η Μεσόγειος

¹ Κ. Πυρομάγλου, Δούρειος Ίππος, (Αθήνα: Δωδώνη, 1993), σελ 18

² Ουν. Τσώρτσλ, Β'ΠΠ Τόμος 2, [μετάφραση Αντώνιος Σαμαράκης] (Αθήνα: Ελληνική Μορφωτική Εστία, χ.χ), σελ.288

³ Στρατάρχης Αλ. Παπάγος Ο πόλεμος της Ελλάδος 1940-1941, (Αθήνα: χ.ε, χ.χ[γύρω στο 1960] σελ. 73

ήταν σχεδόν υπό τον έλεγχο του Άξονα. Η Εγγύς και Μέση Ανατολή είχε δεχθεί ευμενώς τη «Νέα Τάξη» του Χίτλερ. Η Τουρκία, περιμένοντας καιροσκοπικά την εξέλιξη του πολέμου, υιοθέτησε τη στάση της ευμενούς ουδετερότητας έναντι του Άξονα. Η Γερμανό-Ρωσική συμμαχία λειτουργούσε ακόμα άψογα. Τα καθεστώτα της Γιουγκοσλαβίας και της Βουλγαρίας είχαν εντάξει τις χώρες τους στις δυνάμεις του Χίτλερ και η προώθηση των γερμανικών στρατευμάτων μέσω της Ουγγαρίας προς τη Ρουμανία και Βουλγαρία, είχε αρχίσει. Στην Αλβανία, η συγκέντρωση των Ιταλικών δυνάμεων από τον Απρίλιο του 1939 ήταν αδιάκοπη, ενώ τα Δωδεκάνησα είχαν μετατραπεί σε απόρθητη βάση.

- Η Μ. Βρετανία, η οποία είχε εγγυηθεί την ακεραιότητα της Ελλάδας, είχε εμπλακεί στον πόλεμο της Β. Αφρικής και δεν ήταν σε θέση να βοηθήσει επαρκώς την άμυνα της Ελλάδας.

- Ο Άξονας είχε καταλάβει σχεδόν όλη την Ευρώπη ενώ οι δυνάμεις του είχαν την πρωτοβουλία σε όλα τα μέτωπα. Η τεχνική υπεροχή του οπλισμού του έναντι των αντιπάλων του, αλλά και η νέα τακτική που εφαρμόζε στο πεδίο των μαχών τον έφερναν ως τον αδιαμφισβήτητο νικητή του πολέμου. Όμως η παρουσία του Ι. Μεταξά στην ηγεσία της χώρας, έφερε την Ελλάδα στη σωστή πλευρά της Ιστορίας. Με το περίφημο «ΟΧΙ» στο ιταλικό τηλεσίγραφο, με την αποτελεσματική διεύθυνση της ελληνικής κινητοποίησης, με τις επιτυχίες σε βάρος των Ιταλών, σε όλες τις φάσεις του πολέμου, με όλα αυτά αν τα συνδυάσει κανείς και με τη συμπάθεια που έβρισκε στον λαό η αγγλοελληνική συμμαχία, είχε γίνει αγαπητός όχι μόνο από τις χώρες που θα συγκροτούσαν αργότερα τα μόνιμα μέλη των Ηνωμένων Εθνών, αλλά και σένα βαθμό , χωρίς προηγούμενο, και από το σύνολο σχεδόν των Ελλήνων.⁴

Ο ελληνικός λαός αναλαμβάνει μια αστραπιαία αντεπίθεση. Δεν ορθώνεται μόνο ένας στρατός ενάντια στην ξενική εισβολή, αντίθετα οι Ιταλοί βρίσκουν απέναντί τους μια πραγματικά λαϊκή εξέγερση.⁵ Στο τέλος του χρόνου, οι Ιταλοί έχουν απωθηθεί 60 χλμ πέρα από τα σύνορα, ενώ έχει καταληφθεί το ένα τρίτο του αλβανικού εδάφους. Οι 16 ελληνικές Μεραρχίες που έχουν εμπλακεί στον πόλεμο, δεν φτάνουν βέβαια μέχρι την Ιταλία, όπως το ζήτησαν τα ηρωικά άσματα της εποχής, αλλά καθιλώνουν επί έξι μήνες 27 αντίπαλες Μεραρχίες που υπερέχουν

⁴ C.M Woodhouse, The Apple of discord, British Version (n.p: 1948), p.24

⁵ Dom. Eudes, Οι καπετάνιοι, ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943-1949, (Αθήνα: Εξάντας, μετάφραση Παπακυριακάκης Γ. 1970), σελ.23

κατά πολύ σε οπλισμό και μέσα. Ο πόλεμος στα βουνά της Αλβανίας και γενικότερα στα ελληνικά σύνορα, εναντίον του Άξονα, μπορεί να θεωρηθεί ως η πρώτη φάση της Εθνικής Αντίστασης ενώ ο Εθνικός αγώνας κατά την Κατοχή αποτελεί τη δεύτερη φάση. Ο σκοπός ήταν ο ίδιος, τα μέσα ήταν τα ίδια, αλλά τα γεγονότα του εμφυλίου που ακολούθησαν και η διαφορετική κατά καιρούς προβολή της μιας ή της άλλης για πολιτικούς λόγους, δημιούργησαν διαχωριστικές εντυπώσεις οι οποίες με την πάροδο του χρόνου τείνουν να γίνουν και αναπόδεικτες ιστορικές πεποιθήσεις.

Πλέον όμως της ιστορικής αναγκαιότητας που ώθησε τον ελληνικό λαό προς την αντίσταση, η διεθνής πολιτική κρίση για την οποία η Ελλάδα λόγω της γεωγραφικής της θέσης, δείχνει πάντοτε μια ιδιαίτερη ευαισθησία, υπήρξε ένας επιπλέον συντελεστής στην εθνικοαπελευθερωτική προσπάθεια των Ελλήνων. Ο ναζισμός στην προετοιμασία της ιδεολογικής και κατακτητικής του εξορμήσεως, χρησιμοποίησε τον φυλετισμό, τον αντισημιτισμό αλλά και τον αντικομμουνισμό, σαν μέσα **εξάρθρωσεως του αστικού καθεστώτος**, όχι μόνο στη Γερμανία, αλλά και σε όλες τις χώρες στις οποίες επιδίωκε την κατάκτηση και την υποδούλωση. Παράλληλα, οι ξένες δυνάμεις κατοχής χρησιμοποιούσαν με τη σειρά τους, τεχνάσματα και πιέσεις για να πάρουν με το μέρος τους ντόπιους, βρίσκοντας συνεργάτες και επιλέγοντας τους με οικονομικά, εθνολογικά ή άλλα κριτήρια. Αποτέλεσμα ήταν να διευρύνονται παλιές διαιρέσεις, να αναζωπυρώνονται παλιές έχθρες, ανάμεσα στους λίγους που επωφελούνταν από την υφιστάμενη κατάσταση και των πολλών που υπέφεραν από αυτήν. Στην Ελλάδα αυτοί που υπέφεραν ήταν και η πλειοψηφία και σε πολλές περιπτώσεις, οι προπολεμικές μεταξύ τους διακρίσεις, γεφυρώνονται από το κοινό μίσος για αυτούς που επωφελούνταν.⁶ Την εξάρθρωση αυτή την υπέστη και η Ελλάδα, σε μεγαλύτερο ίσως βαθμό, ακριβώς λόγω της υφιστάμενης, πολύ πριν τον πόλεμο πολιτικής και κοινωνικής κρίσης.⁷ Αυτή όμως η εξάρθρωση συνετέλεσε στη μετεξέλιξη του εθνικού φρονήματος από τον κρατικό προπολεμικό, τον εθνικισμό δηλαδή που έδωσε τη δύναμη στην Ελλάδα σαν σύνολο να αντιμετωπίσει τους εξωτερικούς κινδύνους, σε ένα εθνικό φρόνημα πιο άμεσο, πιο λαϊκό πιο κοντά στις πρακτικές ανάγκες της ζωής και πιο άμεσα συνδεδεμένο με την υπόσταση του ατόμου. Έτσι δηλαδή στην κατεχόμενη Ελλάδα σημειώνεται μια νέα διαμόρφωση σε ότι αφορά τον λαϊκό, θα λέγαμε

⁶ E.O' Balance, The Greek Civil War, 1944-1949, (London: Faber and Faber, 1966), p.11

⁷ Πυρομάγλου, όπ. παρ. σελ. 33

εθνικισμό, εν σχέση με τον προπολεμικό. Σημειώνεται όμως εδώ ότι αυτή η διαφοροποίηση του εθνικισμού είχε σαν επακόλουθο να δοθεί και στο πατριωτικό καθήκον ένα νέο περιεχόμενο και μια άλλη έκφραση. Για τον Γεώργιο Β', τον Πρωθυπουργό της Ελλάδας, την ελεύθερη ελληνική κυβέρνηση του Καΐρου και τον τακτικό στρατό που αναγνωρίζει αυτή ως νόμιμη συνέχεια του ελληνικού κράτους, πατριωτικό καθήκον σημαίνει αγώνας εναντίον του κατακτητού αλλά και προσήλωση και επάνοδο μετά τον πόλεμο στην προπολεμική τάξη πραγμάτων. Για τον αντάρτη, εθνικισμός αποτελεί μια συλλογική ανάγκη, μια πίστη στη δημιουργία ενός νέου ελληνικού κράτους, απαλλαγμένη από τις παθογένειες του παρελθόντος. Με τη γερμανική εισβολή, το καθεστώς του Μεταξά κατέρρευσε και αντικαταστήθηκε από ένα καθεστώς συνεργατών το οποίο προσπάθησε, (με μερική μόνο επιτυχία), να διατηρήσει την υποστήριξη των κρατικών αξιωματούχων και κυρίως των δυνάμεων ασφαλείας. Οι περισσότεροι από αυτούς αισθάνονταν ελάχιστη αφοσίωση για το νέο καθεστώς επειδή η εχθρική κατοχή ήταν απόλυτα μισητή, δημιουργώντας ένα κενό εξουσίας το οποίο, όπως συνέβη και σε άλλα μέρη της Ευρώπης αλλά και της ανατολικής Ασίας, εκείνη την περίοδο, το εκμεταλλεύτηκε το κομμουνιστικό κόμμα για να μεταβληθεί από περιθωριακή, σε κυρίαρχη δύναμη. Αποτέλεσμα ήταν ότι η κάθε πολιτική πτέρυγα διέβλεπε απειλές για την ίδια της την επιβίωση μετά την απελευθέρωση.⁸ Ήταν ξεκάθαρο ότι η σύγκρουση θα ήταν αναπόφευκτη.

Στις αρχές του 1941, τους πρώτους δηλαδή μήνες από την είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο, ο **λαός φαινόταν περισσότερο ενωμένος** από ποτέ και η χώρα **ήταν η «κόρη οφθαλμού» των Συμμάχων.**⁹ (Στους Συμμάχους εδώ συγκαταλέγεται με μια συμβατική μετάθεση χρονολογιών, οι ΗΠΑ και η ΕΣΣΔ, που συμμερίζονταν τη γενική εκτίμηση για την Ελλάδα, αν και δεν είχαν ακόμα εμπλακεί στον πόλεμο). Λίγους μήνες αργότερα η Χώρα μας θα βυθίζονταν στο σκοτάδι της εχθρικής κατοχής. Όταν το 1944, τα λιμάνια θα άνοιγαν και πάλι για τον κόσμο, τα δύο εκείνα χαρακτηριστικά του 1941 θα είχαν τόσο αλλοιωθεί και με τέτοιο τρόπο που κανείς δε θα μπορούσε αρχικά να το διανοηθεί. Ο λαός δεν ήταν πια ενωμένος, σπαράζονταν από απίστευτο μίσος και διχόνοιες ενώ και η «κόρη οφθαλμού» των συμμάχων αποτελούσε πλέον αυτό που εύστοχα, ο Chris

⁸ D.H. Close, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943-1950*, [(Αθήνα: Φιλίστωρ), μετάφραση Γ. Σπανδώνης, Συλλογικό Έργο Κεφ. 1(Τα γεγονότα σε γενικές γραμμές), επιμ. Ντέιβιντ Κλόουζ, 2^η Έκδοση, 1998], σελ. 16

⁹ Woodhouse, op.cit, p.5

Woodhouse το ονόμασε στο έργο του, «μήλο της έριδος» των μεγάλων δυνάμεων, του Ψυχρού Πολέμου που αναδύονταν. Οι μεταβολές αυτές είχαν αρχίσει να συντελούνται κατά τη διάρκεια της κατοχής και της εθνικής αντίστασης και πήραν την τελική μορφή με το τέλος του εμφυλίου πολέμου το 1949. Για τον απλό έλληνα πολίτη, οι δρόμοι που θα μπορούσε να ακολουθήσει κατά τη διάρκεια της κατοχής ήταν τέσσερις: να καθίσει ήσυχα, χωρίς να κάνει τίποτα προσπαθώντας να επιβιώσει όπως και όσο μπορεί, να δραπετεύσει από τη χώρα, να συνεργαστεί με τον εχθρό, ή να πολεμήσει τον εχθρό. Οι δυο τελευταίες κατηγορίες αποτέλεσαν και την πηγή του νέου ανταγωνισμού, ο οποίος εκτόπισε την επιφανειακή, όπως φάνηκε, ενότητα του λαού. Οι πολιτικοί ηγέτες, από την άλλη πλευρά, είδαν να προβάλλουν νέες προοπτικές μέσα στα χρόνια εκείνα. Ο πόλεμος αύξησε σε μεγάλο βαθμό το ενδιαφέρον των Μεγάλων Δυνάμεων για την Ελλάδα, αυτό αύξανε και γεωμετρικά και τον ανταγωνισμό τους ενώ ταυτόχρονα η αντιζηλία του Άξονα άρχιζε να εξαφανίζεται από την σκηνή. Για ένα διάστημα, ήταν μια ευχάριστη κατάσταση αφού στον καθένα αρέσει να είναι περιζήτητος. Ύστερα όμως ήρθε το τέλος του πολέμου και πλέον η Ελλάδα γίνεται αντικείμενο ανταγωνισμού που θα ήταν ικανός να απομακρύνει, αρχικά τη Μ. Βρετανία από τις ΗΠΑ και στη συνέχεια αυτές τις δύο χώρες από την ΕΣΣΔ. Εν πολλοίς η εσωτερική πολιτική ζωή της Ελλάδας καθρέφτιζε την εποχή εκείνη σε μικρογραφία, το διεθνή ανταγωνισμό μεταξύ ΕΣΣΔ, ΗΠΑ και Μ. Βρετανίας.¹⁰

Σκοπός

Σκοπός της παρούσας διατριβής είναι η μελέτη και διερεύνηση της πολιτικής σημασίας που είχε η εθνική αντίσταση κατά τη διάρκεια της Κατοχής, τις πολιτικές θέσεις και στρατηγικές επιδιώξεις των κυριότερων οργανώσεων αντίστασης απέναντι στα προβλήματα της Χώρας σε συνδυασμό με τις επιδιώξεις των υπαρχόντων κομμάτων, της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης, του βασιλέως Γεωργίου Β΄ και της βρετανικής κυβέρνησης.

Προϋποθέσεις

Για την εκπόνηση της παρούσης διατριβής ελήφθησαν υπόψη οι παρακάτω προϋποθέσεις:

¹⁰ Woodhouse, *ibid*, p.9

- Θεωρείται δεδομένη η ακρίβεια των ιστορικών στοιχείων και γεγονότων που έχουν καταγραφεί, τόσο από τους ιστορικούς συγγραφείς, όσο και από τους μεταγενέστερους μεταφραστές και μελετητές.

- Θεωρείται ως δεδομένη η αντικειμενική καταγραφή των ιστορικών γεγονότων που συλλέχθηκαν από ημερολόγια και προσωπικά απομνημονεύματα των πρωταγωνιστών της εποχής, ενώ βασική προσπάθεια παραμένει η διασταύρωση των γεγονότων από τουλάχιστον δύο διαφορετικές πηγές και όπου αυτό δε καθίσταται δυνατό, τότε καταγράφεται και γίνεται παράθεση των διαφορετικών απόψεων.

- Σε αρκετές περιπτώσεις υπάρχουν καταγεγραμμένες απόψεις ιστορικών αλλά κυρίως πρωταγωνιστών της εποχής που έδωσαν αφορμή για δημοσίευση έργων στη συνέχεια με κυρίως δημοσιογραφικό και όχι ιστορικό χαρακτήρα. Αποτέλεσμα αυτών των έργων είναι η αναπαραγωγή «μύθων» για πρόσωπα και γεγονότα. Οι εκδοχές αυτές είναι υποταγμένες σε πολιτικές αναγκαιότητες, δημιουργήθηκαν από την ανάγκη να βρεθούν πειστικά για τους οπαδούς και αποστομωτικά για τους αντιπάλους, επιχειρήματα για να δικαιολογήσουν αυτούς τους μύθους.¹¹ Θεωρείται κάτι απόλυτα φυσιολογικό καθώς η εθνική αντίσταση 1941-1944 γειτνιάζει (και εν πολλοίς αποτελεί και εξέλιξη) των δραματικών γεγονότων του εμφυλίου πολέμου που προσέδωσαν ένα χαρακτήρα έντονα συγκρουσιακό μεταξύ των πρωταγωνιστών.

- Κατά τη συλλογή στοιχείων, που αφορούν τη βρετανική οικονομική και άλλη συνεισφορά στην Εθνική Αντίσταση, δεν λήφθηκαν καθόλου υπόψη στοιχεία που καταγράφηκαν σε απομνημονεύματα και ημερολόγια των πρωταγωνιστών γιατί κρίθηκαν υποκειμενικά ή στην καλύτερη των περιπτώσεων ελλιπή σε συνολικές πληροφορίες, αντίθετα προτιμήθηκαν στοιχεία της Τράπεζας της Ελλάδας, έτσι όπως αυτά καταγράφηκαν σε αποτίμηση του SOE, μέσω επίσημων εκθέσεων.

¹¹ Αγ. Ελεφάντης, Μας πήραν την Αθήνα ...ξαναδιαβάζοντας μερικά σημεία της Ιστορίας 1941-1950, (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2002), σελ.23

Κεφάλαιο 1: Το διεθνές και εσωτερικό περιβάλλον κατά την περίοδο του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου

Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος διήρκησε από το 1939 έως το 1945, αν και σχετιζόμενες με αυτόν διαμάχες είχαν ξεκινήσει νωρίτερα. Η συντριπτική πλειοψηφία των κρατών της υφ'ηλίου – ανάμεσα τους όλες οι μεγάλες δυνάμεις – σχημάτισαν δύο αντιτιθέμενες στρατιωτικές συμμαχίες – τους Συμμάχους και τον Άξονα. Ήταν ο πλέον εκτεταμένος πόλεμος σε όλη την ιστορία. Ενέπλεξε άμεσα περισσότερους από 100 εκατομμύρια ανθρώπους σε περισσότερες από 30 χώρες. Σε μία κατάσταση ολικού πολέμου, οι κύριοι συμμετέχοντες κατέβαλαν ολόκληρες τις οικονομικές, βιομηχανικές και επιστημονικές δυνατότητες τους στην πολεμική προσπάθεια, καθιστώντας ασαφή τα όρια μεταξύ πολιτικών και στρατιωτικών πόρων. Ήταν η πλέον θανατηφόρα διαμάχη της ανθρώπινης ιστορίας, σηματοδομένη από 50 έως 85 εκατομμύρια θανάτους, με τα περισσότερα θύματα να είναι πολίτες στη Σοβιετική Ένωση και την Κίνα. Σημειώθηκαν σφαγές, η γενοκτονία του Ολοκαυτώματος, στρατηγικοί βομβαρδισμοί, λιμοί, ασθένειες και η πρώτη χρήση πυρηνικών όπλων στην ιστορία¹².

Η Αυτοκρατορία της Ιαπωνίας αποσκοπούσε στο να κυριαρχήσει στην Ασία και τον Ειρηνικό Ωκεανό και βρισκόταν ήδη σε πόλεμο με τη Δημοκρατία της Κίνας το 1937¹³ αλλά ο πόλεμος θεωρείται ότι ξεκινήσει την 1^η Σεπτεμβρίου του 1939¹⁴, την ημέρα της εισβολής στην Πολωνία από τη Ναζιστική Γερμανία και των επακόλουθων κηρύξεων του πολέμου στη Γερμανία από τη Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο. Από τα τέλη του 1939 έως τις αρχές του 1941, μέσα από μία σειρά εκστρατειών και συμφωνιών, η Γερμανία είχε κατακτήσει ή έλεγχε ένα σημαντικό μέρος της ηπειρωτικής Ευρώπης και σχημάτισε τη συμμαχία του Άξονα μαζί με την Ιταλία και την Ιαπωνία. Σύμφωνα με το Σύμφωνο Μολότοφ – Ρίμπεντροπ του 1939, η Γερμανία και η Σοβιετική Ένωση διαχώρισαν και ενσωμάτωσαν περιοχές ευρωπαϊών γειτόνων τους, την Πολωνία, τη Φινλανδία, τη Ρουμανία και τις χώρες της Βαλτικής. Ο πόλεμος συνεχίστηκε πρωταρχικά μεταξύ των ευρωπαϊκών

¹²M. Gilbert, *The Oxford Companion to World War II*, [Final Solution. In: I. Dear, R.D. Foot (Eds.)], (Oxford, UK: Oxford University Press, 2001), pp. 285–292.

¹³D.P Barrett and L.N Shyu, *China in the Anti-Japanese War, 1937–1945: Politics, Culture and Society* (New York, NY: Peter Lang, 2001), p.145

¹⁴A. Axelrod, *Encyclopedia of World War II*, Volume 1. (New York: Infobase Publishing, 2001), p.443

δυνάμεων του Άξονα και του συνασπισμού του Ηνωμένου Βασιλείου και της Βρετανικής Κοινοπολιτείας, με τις εκστρατείες να περιλαμβάνουν εκείνες της Βορείου Αφρικής και της Ανατολικής Αφρικής, την εναέρια Μάχη της Βρετανίας, την εκστρατεία βομβιστικών επιθέσεων Blitz και τη Βαλκανική Εκστρατεία, καθώς και τη μακροχρόνια Μάχη του Ατλαντικού. Στις 22 Ιουνίου του 1941, οι ευρωπαϊκές δυνάμεις του Άξονα ξεκίνησαν μία εισβολή στη Σοβιετική Ένωση, σηματοδοτώντας την έναρξη της μεγαλύτερης επίγειας σύγκρουσης της ιστορίας, η οποία παγίδευσε το σημαντικότερο μέρος των στρατιωτικών δυνάμεων του άξονα σε έναν πόλεμο φθοράς. Τον Δεκέμβριο του 1941, η Ιαπωνία επιτέθηκε στις Η.Π.Α. και τις ευρωπαϊκές αποικίες στον Ειρηνικό Ωκεανό και κατέκτησε σύντομα ένα μεγάλο μέρος του Δυτικού Ειρηνικού.

Η επέλαση του Άξονα σταμάτησε το 1942 όταν η Ιαπωνία έχασε την κρίσιμη Ναυμαχία του Μίντγουεϊ και η Γερμανία και η Ιταλία ηττήθηκαν στη Βόρεια Αφρική και στη συνέχεια αποφασιστικά στο Στάλινγκραντ της Σοβιετικής Ένωσης. Το 1943, μετά από μία σειρά γερμανικών ηττών στο Ανατολικό Μέτωπο, την Εισβολή των Συμμάχων στη Σικελία και τη Συμμαχική Εισβολή στην Ιταλία, οι οποίες είχαν ως αποτέλεσμα την ιταλική συνθηκολόγηση και τις συμμαχικές νίκες στον Ειρηνικό, ο Άξονας απώλεσε την πρωτοβουλία και εξαναγκάστηκε σε στρατηγική υποχώρηση σε όλα τα μέτωπα. Το 1944, οι δυτικοί Σύμμαχοι εισέβαλαν στην κατεχόμενη από τη Γερμανία Γαλλία, ενώ η Σοβιετική Ένωση ανέκτησε όλες τις εδαφικές της απώλειες και εισέβαλε στη Γερμανία και τους συμμάχους της. Κατά το 1944 και το 1945 η Ιαπωνία υπέστη σημαντικές ήττες στην ασιατική ενδοχώρα στη νότια κεντρική Κίνα και τη Βιρμανία, ενώ οι Σύμμαχοι κατατρόπωσαν το ιαπωνικό ναυτικό και κατέλαβαν σημαντικά νησιά στον δυτικό Ειρηνικό.

Ο πόλεμος στην Ευρώπη κατέληξε με μία εισβολή στη Γερμανία από τους δυτικούς Συμμάχους και τη Σοβιετική Ένωση, με αποκορύφωμα την κατάληψη του Βερολίνου από τους σοβιετικούς στρατιώτες, την αυτοκτονία του Αδόλφου Χίτλερ και την επακόλουθη γερμανική συνθηκολόγηση άνευ όρων στις 8 Μαΐου του 1945. Μετά τη Διακήρυξη του Πότσδαμ από τους Συμμάχους στις 26 Ιουλίου του 1945 και την άρνηση της Ιαπωνίας να παραδοθεί υπό τους συγκεκριμένους όρους, οι ΗΠΑ κατέρριψαν ατομικές βόμβες στις ιαπωνικές πόλεις Χιροσίμα και Ναγκασάκι στις 6 και 9 Αυγούστου αντίστοιχα. Με μία επικείμενη εισβολή στο ιαπωνικό αρχιπέλαγος, την πιθανότητα επιπρόσθετων ατομικών βομβαρδισμών και τη

σοβιετική εισβολή στη Μαντζουρία, η Ιαπωνία συνθηκολόγησε επισήμως στις 2 Σεπτεμβρίου του 1945. Με τον τρόπο αυτό έληξε ο πόλεμος στην Ασία, καταλήγοντας στην τελική επικράτηση των Συμμάχων.

Ο 2^{ος} Π.Π. άλλαξε την πολιτική ευθυγράμμιση και την κοινωνική διάρθρωση της υφελίου. Θεμελιώθηκαν τα Ηνωμένα Έθνη (ΟΗΕ) ούτως ώστε να καλλιεργήσουν τη διεθνή συνεργασία και να αποφευχθούν μελλοντικές διαμάχες. Οι νικήτριες μεγάλες δυνάμεις – η Κίνα, η Γαλλία, η Σοβιετική Ένωση, το Ηνωμένο Βασίλειο και οι ΗΠΑ – έγιναν τα μόνιμα μέλη του Συμβουλίου Ασφαλείας των Ηνωμένων Εθνών (UN, 2013). Η Σοβιετική Ένωση και οι ΗΠΑ αναδύθηκαν ως αντίπαλες υπερδυνάμεις, θέτοντας το σκηνικό του Ψυχρού Πολέμου, ο οποίος διήρκησε για τα επόμενα 46 χρόνια. Παράλληλα, η επιρροή των ευρωπαϊκών μεγάλων δυνάμεων ελαττώθηκε, ενώ ξεκίνησε το τέλος της αποικιοκρατίας στην Αφρική και την Ασία. Οι περισσότερες χώρες των οποίων η βιομηχανία είχε καταστραφεί κατευθύνθηκαν προς την οικονομική ανάκαμψη. Η πολιτική ολοκλήρωση, ειδικά στην Ευρώπη, προέκυψε ως μία προσπάθεια λήξης των προπολεμικών εχθροπραξιών και δημιουργίας μίας κοινής ταυτότητας.¹⁵

1.1. Η Τριπλή Κατοχή

Η κατοχή της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα ξεκίνησε τον Απρίλιο του 1941 μετά την εισβολή της ναζιστικής Γερμανίας στη χώρα προς βοήθεια της συμμάχου της, φασιστικής Ιταλίας, η οποία βρίσκονταν σε πόλεμο με την Ελλάδα από τον Οκτώβριο του 1940. Μετά τη Μάχη της Κρήτης, όλη η χώρα βρέθηκε υπό κατοχή τον Ιούνιο του 1941. Η κατοχή της ενδοχώρας διήρκησε έως ότου η Γερμανία και η Βουλγαρία αναγκάστηκαν να αποσυρθούν λόγω της συμμαχικής πίεσης στις αρχές του Οκτωβρίου του 1944. Όμως, οι γερμανικές φρουρές συνέχισαν να ελέγχουν την Κρήτη και ορισμένα νησιά του Αιγαίου έως και το τέλος του πολέμου στην Ευρώπη, παραδίδοντας τις περιοχές αυτές τον Μάιο και τον Ιούνιο του 1945.

Ο Βρετανός Πρωθυπουργός Ουίνστον Τσώρτσιλ προέβλεψε ότι η ιταλική εισβολή θα έκανε τον Μεταξά πιο πρόθυμο να καταστήσει την Ελλάδα ενεργό μέλος ενός βαλκανικού συνασπισμού κατά του Άξονα, στον οποίο θα

¹⁵H. Van Rompuy and J.M.D Barroso, *From War to Peace: A European Tale*, Available at: https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2012/eu-lecture_en.html. Accessed at: 4/2/2018

συμπεριλαμβάνονταν επίσης η Τουρκία και Γιουγκοσλαβία. Έχοντας στο μυαλό του μια Ελλάδα ορμητήριο για αεροπορικές επιδρομές εναντίον των πετρελαιοπηγών της Ρουμανίας. Αντίθετα ο Μεταξάς και ο Στρατηγός Παπάγος δεν επιθυμούσαν ένα μάταιο πόλεμο εναντίον της Γερμανίας, εκτός αν τον εξανάγκαζε ο Χίτλερ. Στόχος του Μεταξά ήταν να χρησιμοποιήσει όσο διαθέσιμο βρετανικό υλικό μπορούσε ώστε να νικήσει τους Ιταλούς πριν προλάβει ο Χίτλερ να διασώσει τον Μουσολίνι από την βαλκανική πανωλεθρία του. Μέχρι να συμβεί αυτό αρνιόταν να πάρει μέρος σε κάθε κίνηση που θα μπορούσε να προκαλέσει τον Χίτλερ¹⁶. Παρά τις πιέσεις του Λονδίνου παρέμεινε πιστός στις αρχές του μέχρι τον αιφνίδιο θάνατο του στις 29 Ιαν 1941. Ένα μήνα αργότερα ο Γεώργιος Β', αποδέχτηκε την βρετανική προσφορά για αποστολή εκστρατευτικού σώματος αποτελούμενη από 4 Μεραρχίες υπό τον Στρατηγό Γουίλσον. Ο Παπάγος υποστήριξε δισταχτικά την απόφαση του Βασιλιά, γνωρίζοντας ότι ακόμα και με την Γιουγκοσλαβία στο πλευρό των συμμάχων η αντίσταση απέναντι στη γερμανική πολεμική μηχανή θα ήταν απλά συμβολική.

Ο Χίτλερ δεν είχε δείξει ενδιαφέρον για την Ελλάδα μέχρι την απόφαση του, τον Ιούλιο του 1940, να εισβάλει στη Σοβιετική Ένωση. Αυτή του η πρόθεση καθιστούσε μονόδρομο την κάλυψη των νότων της επιχείρησης Μπαρμπαρόσα και την κατάληψη της Ελλάδας. Μόλις λοιπόν οριστικοποιήθηκε η απόφαση του για εισβολή στη Σοβιετική Ένωση, σφραγίστηκε και η μοίρα της Ελλάδας, παρά τις όποιες ελπίδες ορισμένων Ελλήνων που πίστευαν ότι πιθανή συνεννόηση θα έφερνε αντίθετο αποτέλεσμα.¹⁷

Η φασιστική Ιταλία αρχικά κήρυξε τον πόλεμο και εισέβαλε στην Ελλάδα τον Οκτώβριο του 1940, αλλά ο Ελληνικός Στρατός αρχικά κατάφερε να απωθήσει τις δυνάμεις της στη γειτονική Αλβανία, η οποία ήταν τότε ένα ιταλικό προτεκτοράτο. Η ναζιστική Γερμανία επενέβη προς βοήθεια της συμμάχου της στη νότια Ευρώπη. Ενώ το μεγαλύτερο μέρος του Ελληνικού Στρατού βρίσκονταν στο αλβανικό μέτωπο για να αποκρούσει τις αμείλικτες ιταλικές αντεπιθέσεις, μία γρήγορη γερμανική εκστρατεία κεραυνοβόλου πολέμου που ξεκίνησε τον Απρίλιο του 1941 και οι δυνάμεις του Στρατάρχη Βίλχελμ Φον Λιστ εισέβαλαν στην Ελλάδα από τέσσερις κατευθύνσεις. Μέσα σε τρεις μέρες η Θεσσαλονίκη είχε καταληφθεί,

¹⁶ M. Van Creveld, *Hitler's Strategy, 1940-1941: The Balkan Clue*, (London: Cambridge University Press, 1973), Chapter 2

¹⁷ J.S. Koliopoulos, *General Papagos and the Anglo-Greek talks of February 1941*, (Journal of Hellenic diaspora, 1980), Vol. 7, article 1, pp.27-46

ακολούθησαν οι υπόλοιπες μεγάλες πόλεις, η Αθήνα στις 26 Απρ και έως τον Ιούνιο (με τη Μάχη της Κρήτης) η Ελλάδα ηττήθηκε και κατακτήθηκε. Για να αναγκαστεί η Ελλάδα να συνεχίσει να μάχεται μέχρι την αποχώρηση των βρετανικών στρατευμάτων, οι στρατιωτικοί αλλά και διπλωματικοί εκπρόσωποι των Βρετανών, πίεζαν τον Γεώργιο Β' για σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας με τη συμμετοχή και παλιών βενιζελικών πολιτικών. Αποτέλεσμα των συγκεκριμένων εξελίξεων ήταν η διαφυγή αρχικά, του βασιλιά στην Κρήτη κι από τα κατάλοιπα της προηγούμενης μεταξικής κυβέρνησης και υπό τον βενιζελικό Εμμανουήλ Τσουδερό ως νέο Πρωθυπουργό να φτάσει τελικά στο Κάιρο, αποτελώντας την συνέχεια του ελληνικού κράτους στην εξορία της Αιγύπτου.

Την αφοσίωση του Γεωργίου Β' στο συμμαχικό αγώνα την εκτίμησε δεόντως ο Τσώρτσιλ. Ήταν δε αποφασισμένος να ενεργήσει με κάθε τρόπο ώστε να τον επαναφέρει ως μονάρχη στη θέση του. Ωστόσο η παράδοση της Ελλάδας και η κατάρρευση του μεταξικού καθεστώτος, άνοιγε μια *de facto* συζήτηση για πολιτειακό- συνταγματικό ζήτημα.¹⁸ Ο πρεσβευτής των ΗΠΑ στην Ελλάδα, Λ. Μακβή, για το ίδιο ζήτημα, ανέφερε ότι: «Ο ελληνικός λαός δε θα ξεχνούσε τον ρόλο του Γεωργίου Β' στη δικτατορία, ούτε και τον αγώνα του εναντίον του Άξονα, ενώ οι πιθανότητες επιστροφής του θα εξαρτιόνταν από τη μελλοντική συμπεριφορά του».¹⁹

Πρόθεση του Χίτλερ ήταν να αφήσει την Ελλάδα υπό την κυριαρχία των Ιταλών, ο Φον Λιστ όμως επέμενε να περιοριστούν οι εξουσίες των Ιταλών με την ύπαρξη μιας και μόνο εξουσίας αυτή του Διοικητή των γερμανικών δυνάμεων στα Βαλκάνια. Παράλληλα η ελληνική επικράτεια διαμοιράστηκε σε ζώνες επιρροής των τριών κατοχικών δυνάμεων, Γερμανίας, Ιταλίας και Βουλγαρίας. Οι Γερμανοί κατέλαβαν στρατηγικές ζώνες γύρω από την Αθήνα και τις μεγαλύτερες ελληνικές πόλεις, τα ελληνοτουρκικά σύνορα στη Θράκη, καθώς και τα σημαντικότερα από στρατηγικής πλευράς νησιά: Κρήτη, Λήμνο, Σκύρο, Κύθηρα, Αντικύθηρα, Μήλο, Λέσβο, Χίο. Η Βουλγαρία κατέλαβε την περιοχή ανάμεσα στον ποταμό Στρυμόνα και στην γερμανική ζώνη της Θράκης στην Ανατολική Μακεδονία. Οι περιοχές αυτές προσαρτήθηκαν άμεσα από αυτήν, επιτυγχάνοντας τις επίπονες και μακροχρόνιες διεκδικήσεις της. Τα υπόλοιπα δύο τρίτα της χώρας κατελήφθησαν

¹⁸ Koliopoulos, *ibid*, Vol. 7, article 1, pp.27-46.

¹⁹ R. Frazier, Anglo-American Relations with Greece: The coming of the Cold War, 1942-1944, (New York: St. Martins press, 1991), p.290 [Μετάφραση από αγγλικό κείμενο]

από την Ιταλία, με τα Ιόνια νησιά να διοικούνται άμεσα ως ιταλικές περιοχές. Ο κόμης Πελλεγκρίνο Γκίγκι αντιπροσώπευε τα ιταλικά ενδιαφέροντα στην ελληνική κυβέρνηση ενώ ο στρατηγός Κάρλο Τζελόζο διοικούσε την 11^η Στρατιά η οποία κατείχε την Ελλάδα²⁰. Το τμήμα αυτό της Ελλάδας το διατήρησαν έως τη αποχώρηση τους από το Άξονα, (8 Σεπ 1943), οπότε οι Γερμανοί το απορρόφησαν και αυτό. Πέραν των ζωνών κατοχής, την ανώτατη εξουσία την είχε ο Διοικητής των γερμανικών δυνάμεων. Μια δεύτερη γερμανική αρχή κατοχής ήταν ο πληρεξούσιος υπουργός Γκίντερ Άλντεμπουργκ, υπεύθυνος για τις πολιτικές υποθέσεις. Ενώ μια Τρίτη αρχή εντελώς ανεξάρτητη από τις άλλες δύο ήταν η αστυνομία των SS, με τον αρχηγό της να λαμβάνει απευθείας εντολές από τον Χάινριχ Χίμλερ στο Βερολίνο.²¹ Μετά το 1942, η ελληνική επικράτεια ελέγχονταν από το δίδυμο του πληρεξουσίου για τη νοτιοανατολική Ευρώπη, Χέρμαν Νόιμπαχερ και του αρχιστράτηγου Αλεξάντερ Λερ²². Τόσο ο Λερ όσο και ο Νόιμπαχερ ήταν Αυστριακοί, γεγονός το οποίο απεικόνιζε τη γενική τάση του Βερολίνου να αποστέλλει Αυστριακούς στα Βαλκάνια καθώς θεωρούσε ότι έχουν καλύτερη κατανόηση της περιοχής σε σχέση με τους Γερμανούς. Την περίοδο του Σεπτεμβρίου – Οκτωβρίου του 1943, ο Γιούργκεν Στρόοπ, ο νέος διοικητής των SS, προσπάθησε να εκτοπίσει το δίδυμο των Νόιμπαχερ – Λερ και σύντομα απολύθηκε. Ο Βάλτερ Σιμάνα τον αντικατέστησε και μπόρεσε να θεμελιώσει μία καλύτερη σχέση εργασίας με το δίδυμο²³.

Όταν ο βασιλιάς κατέφυγε στην Κρήτη δεν άφησε πίσω του καμιά υποδομή για εξακολούθηση του αγώνα στην ηπειρωτική χώρα. Οι παλιές πολιτικές δυνάμεις των βενιζελικών –αντιβενιζελικών, περιέπεσαν σε χειμερία νάρκη περιμένοντας τις εξελίξεις του πολέμου. Οι μόνιμοι στρατιωτικοί από την άλλη πλευρά, εμμέσως ή αμέσως δέχονταν υποδείξεις να παραμείνουν μακριά από πολιτικές δράσεις. Αποτέλεσμα ήταν να παραμείνουν αδρανείς πέραν κάποιων μεμονωμένων αντιδράσεων.²⁴ Ο Βρετανός στρατιωτικός Hampson Denys, στο βιβλίο του, *We fell among Greeks*, περιγράφει σχετικά: «*Ούτε σε μια περίπτωση στα 2 χρόνια της γερμανικής κατοχής δεν μπόρεσαν οι παλιοί ηγέτες να γεφυρώσουν τις διαφορές τους*

²⁰ M. Mazower, *Hitler's Empire: Nazi Rule in Occupied Europe*, (London: Allen Lane, 2008), p.233

²⁰ Mazower, *ibid*, p 239

²¹ Mazower, , *ibid*, p.382

²² Mazower, *ibid*, p.386

²³ Mazower, *ibid*, pp..386-387

²⁴ Κ. Πυρομάγλου, *Δούρειος Ίππος*, (Αθήνα: Δωδώνη, 1993), σελ 36-37

και διαμάχες. Έχουν αφιερώσει το χρόνο τους σε ατέρμονες συζητήσεις γύρω από το μεταπολεμικό Σύνταγμα, αναμασώντας το μίσος και την οργή τους για το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, που είναι πια ολοκληρωτικά νεκρό, ενώ κλείνουν τα μάτια στην σημερινή πραγματικότητα».²⁵

Η κατοχή κατέστρεψε την ελληνική οικονομία ενώ έφερε τους Έλληνες πολίτες αντιμέτωπους με σημαντικές δυσκολίες. Πραγματοποιήθηκαν τεράστιες καταστροφές στην ελληνική βιομηχανία (περίπου το 80% καταστράφηκε), τις υποδομές (το 28% καταστράφηκε), τα λιμάνια, τους δρόμους, τον σιδηρόδρομο και τις γέφυρες (90%), τα δάση και τους υπόλοιπους φυσικούς πόρους (25%), αλλά και μεγάλες απώλειες ανθρώπινων ζωών (7,02% - 11,7% των Ελλήνων πολιτών)²⁶. Πάνω από 40.000 πολίτες πέθαναν στην Αθήνα μόνο από την αστιτία, ενώ δεκάδες χιλιάδες ακόμα εξοντώθηκαν από τους Ναζί και τους συνεργάτες τους στα πλαίσια αντιποίνων²⁷.

Ο εβραϊκός πληθυσμός της Ελλάδας σχεδόν αποδεκατίστηκε. Από τον προκατοχικό πληθυσμό ο οποίος αριθμούσε 72.000 επιβίωσαν μόνο 12.000, είτε συμμετέχοντας στην Αντίσταση είτε επειδή κρύφτηκαν. Οι περισσότεροι από όσους πέθαναν είχαν απελαθεί στο Άουσβιτς, ενώ όσοι ζούσαν στη Θράκη, η οποία τέθηκε υπό βουλγαρική κατοχή, απελάθηκαν στην Τρεμπλίνκα. Οι Ιταλοί δεν απέλασαν τους Εβραίους που ζούσαν στις κατεχόμενες από αυτούς περιοχές, αλλά όταν εκείνες καταλείφθηκαν από τους Γερμανούς, απελάθηκαν και εκείνοι σε στρατόπεδα συγκέντρωσης.²⁸

Η αύξηση των επιθέσεων από τους αντάρτες κατά τα τελευταία χρόνια της κατοχής είχε ως αποτέλεσμα τη διεξαγωγή εκτελέσεων και σφαγών ως αντίποινα από τους Γερμανούς. Συνολικά, οι Γερμανοί εκτέλεσαν περίπου 21.000 Έλληνες, οι Βούλγαροι περίπου 40.000 και οι Ιταλοί 9.000. Έως τον Ιούνιο του 1944, οι δυνάμεις του Άξονα είχαν λεηλατήσει 1.339 πόλεις και χωριά, από τα οποία τα 879 είχαν καταστραφεί ολοκληρωτικά, αφήνοντας περισσότερους από 1 εκατομμύριο

²⁵ D. Hampson, *We fell among Greeks* (London: Jonathan Cape, first edition, 1946), p.81

²⁶ Gr Frumkin, *Population Changes in Europe since 1939* (n.p, 1951)

²⁷ Mazower, *ibid*, p.389

²⁸ G.T Mavrogordatos, *Stillborn Republic: Social Conditions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, (Berkeley: UCLA Press, 1983), pp.253-262.

Για το ίδιο ζήτημα, H. Fleicher, *Στέμμα και Σβάστικα. Η Ελλάδα της κατοχής και της Αντίστασης, 1941-1944* Τομ. 1,2 (Αθήνα: Παπαζήσης, 1988), σελ.687, παραθέτει την ελληνική απογραφή του 1940 που καταχωρεί 67.661 Εβραίους να ζουν στην Ελλάδα εκείνη την περίοδο, εκ των οποίων, οι 53.125 δήλωσαν ότι μιλούν «Spaniolen», μια ισπανική διάλεκτο, «Separdic» ή «Ladino». Οι εβραίοι συγγραφείς αναφέρουν αριθμούς μεταξύ 73.000 και 77.000 συμπατριωτών τους που ζούσαν τότε στην Ελλάδα.

ανθρώπους άστεγους κυρίως στις περιοχές της κεντρικής Ελλάδας, της δυτικής Μακεδονίας και στη βουλγαρική ζώνη κατοχής²⁹.

Τα πλέον γνωστά παραδείγματα βιαιοπραγιών στη γερμανική ζώνη κατοχής είναι εκείνα του Κομμένου Άρτας στις 16 Αυγούστου του 1943, όπου δολοφονήθηκαν 317 κάτοικοι και το χωριό πυρπολήθηκε, το Ολοκαύτωμα της Βιάννου στις 16-18 Σεπτεμβρίου του 1943, όταν εκτελέστηκαν περισσότεροι από 500 κάτοικοι διαφόρων χωριών στην περιοχή της Βιάννου και της Ιεράπετρας στην Κρήτη, η Σφαγή των Καλαβρύτων στις 13 Δεκεμβρίου του 1943, όπου εκτελέστηκε όλος ο αντρικός πληθυσμός και στη συνέχεια καταστράφηκε εντελώς η πόλη, η Σφαγή του Διστόμου στις 10 Ιουνίου του 1944, όπου μονάδες των WaffenSS λεηλάτησαν και έκαψαν το χωριό με αποτέλεσμα να σημειωθούν 218 θάνατοι και το Ολοκαύτωμα του Κέδρου στις 22 Αυγούστου του 1944 στην Κρήτη, όπου εκτελέστηκαν 164 πολίτες και ανατινάχθηκαν εννέα χωριά αφού λεηλατήθηκαν. Την ίδια περίοδο, στα πλαίσια των συγκρούσεων με τους αντάρτες, εκατοντάδες χωριά πυρπολούνταν συστηματικά και περίπου 1.000.000 Έλληνες έμειναν άστεγοι³⁰.

Οι Ιταλοί κατείχαν τον κυριότερο όγκο της ελληνικής ενδοχώρας και τα περισσότερα από τα νησιά. Αν και είχε προταθεί αρκετές φορές η εδαφική προσάρτηση των ιταλοκρατούμενων περιοχών στην Ιταλία, δεν πραγματοποιήθηκε κάτι τέτοιο. Το γεγονός αυτό αποδίδεται σε πιέσεις του Βασιλιά της Ιταλίας, Βίκτωρ Εμμανουήλ Γ' αλλά και στους Γερμανούς, οι οποίοι ανησυχούσαν σχετικά με την περαιτέρω αύξηση της δυσарέσκειας του ελληνικού πληθυσμού ο οποίος ήδη αντιτίθονταν σθεναρά στις βουλγαρικές προσαρτήσεις.

Παρόλα αυτά, στα Ιόνια Νησιά, έναν μακροχρόνιο στόχο του ιταλικού επεκτατισμού, και στις Κυκλάδες, οι ελληνικές αρχές αντικαταστάθηκαν από ιταλικές στα πλαίσια της προετοιμασίας μίας μεταπολεμικής προσάρτησης. Η Ήπειρος, στην οποία ζούσε μία σημαντική αλβανική μειονότητα, διεκδικούνταν από τους Αλβανούς εθνικιστές ως Τσαμουριά. Πριν τον πόλεμο, ένα μεγάλο μέρος της ιταλικής προπαγάνδας κατά της Ελλάδας προέκυψε γύρω από το ζήτημα της Τσαμουριάς, καθώς οι Ιταλοί έλπιζαν στην απόσπαση της αλβανικής υποστήριξης

²⁹ Π. Βόγλης, Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή 1941-1944, (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010), σελ.199

³⁰ Μ Μαζάουερ, Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της κατοχής, (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1994), σελ. 277

προωθώντας τον αλυτρωτισμό στην Τσαμουριά και το Κόσσοβο³¹. Αν και οι Ιταλοί ήθελαν να προσαρτήσουν την Τσαμουριά στην Αλβανία, οι Γερμανοί απέρριψαν την πρόταση. Διορίστηκε ένας Αλβανός Ύπατος Αρμοστής, ο Τζεμίλ Ντίνο, αλλά η εξουσία του ήταν περιορισμένη, ενώ κατά τη διάρκεια της κατοχής η περιοχή παρέμεινε υπό τον άμεσο έλεγχο των στρατιωτικών αρχών της Αθήνας.

Μία άλλη οργάνωση υποστηριζόμενη από τους Ιταλούς ήταν η επονομαζόμενη Ρωμαϊκή Λεγεώνα, αποτελούμενη από Βλάχους, υπό την ηγεσία του Αλκιβιάδη Διαμάντη και του Νικολάου Ματούση, η οποία συνεργάζονταν με τον ιταλικό στρατό και προπαγάνδιζε τη δημιουργία ενός αυτόνομου βλάχικου κράτους, το οποίο θα περιελάμβανε τις περιοχές της Δυτικής Μακεδονίας, της βόρειας Θεσσαλίας και της Ηπείρου. Η πλειοψηφία του βλάχικου πληθυσμού όμως αρνήθηκε να συνεργαστεί και το κράτος δεν προχώρησε παραπέρα από συζητήσεις μεταξύ των μελών της Λεγεώνας του Διαμάντη³². Με την ανάπτυξη της Αντίστασης κατά τη διάρκεια του 1943 και την κατάρρευση των Ιταλών υποστηρικτών της τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, η Ρωμαϊκή Λεγεώνα σταμάτησε να υπάρχει, με τα μέλη της είτε να θανατώνονται είτε να εγκαταλείπουν την περιοχή.

Ο βουλγαρικός στρατός εισήλθε στην Ελλάδα στις 20 Απριλίου του 1941 ακολουθώντας τη Βέρμαχτ χωρίς να εμπλακεί σε κάποια σύρραξη. Η βουλγαρική ζώνη κατοχής περιελάμβανε το βορειοανατολικό άκρο της ελληνικής ενδοχώρας και τα νησιά της Θάσου και της Σαμοθράκης, δηλαδή τη σημερινή περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης, εκτός από τον νομό Έβρου, ο οποίος, λόγω της στρατηγικής του αξίας, διατηρήθηκε από τους Γερμανούς, παρά τις διαμαρτυρίες των Βουλγάρων. Αντίθετα με τη Γερμανία και την Ιταλία, η Βουλγαρία ενσωμάτωσε επισήμως τις κατεχόμενες περιοχές, οι οποίες αποτελούσαν για πολλά χρόνια στόχο του βουλγαρικού εθνικισμού³³.

Στη βουλγαρική ζώνη κατοχής η πολιτική που υιοθετήθηκε αποσκοπούσε στην εξόντωση ή απέλαση του ελληνικού πληθυσμού, σε μία λογική βίαιου εκβουλγαρισμού του σλαβόφωνου πληθυσμού και απέλασης (ή δολοφονίας) των υπολοίπων Ελλήνων. Υιοθετήθηκε μία μαζική επιχείρηση εκβουλγαρισμού, σύμφωνα με την οποία απελάθηκαν όλοι οι Έλληνες επίσημοι (δήμαρχοι,

³¹ B.J Fischer, *Albania at War, 1939-1945*, (London: C. Hurst & Co. Publishers, 1999), σελ.32

³² Μ. Μαζάουερ, Μ. Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2003), σελ. 190

³³ Μαζάουερ, στο ίδιο, σελ. 190-206

γαιοκτήμονες, βιομήχανοι, δάσκαλοι, δικαστικοί, νομικοί, ιερείς, αστυνομικοί). Απαγορεύτηκε η χρήση της ελληνικής γλώσσας, ενώ τα ονόματα των πόλεων και περιοχών άλλαξαν στα βουλγαρικά³⁴.

Η βουλγαρική διακυβέρνηση προσπάθησε να αλλοιώσει την εθνική σύσταση της περιοχής, απαλλοτριώνοντας κατοικίες και γη από τους Έλληνες προς όφελος Βούλγαρων εποίκων και εισάγοντας καταναγκαστική εργασία και οικονομικούς περιορισμούς στις δραστηριότητες των Ελλήνων επιχειρηματιών, σε μία προσπάθεια εξαναγκασμού τους να μετακομίσουν στις ιταλοκρατούμενες και γερμανοκρατούμενες περιοχές³⁵. Επί της ουσίας οι Έλληνες στερήθηκαν το δικαίωμα στην εργασία μέσα από ένα σύστημα το οποίο απαγόρευε την εξάσκηση του εμπορίου ή ενός επαγγέλματος χωρίς την κατάλληλη άδεια.

Οι πολιτικές αυτές οδήγησαν σε μία προσπάθεια εκδίωξης των Βουλγάρων με μία αυθόρμητη και πρόχειρα οργανωμένη εξέγερση γύρω από τη Δράμα κατά τα τέλη του Σεπτεμβρίου του 1941 η οποία κατεστάλη από τον βουλγαρικό στρατό και ακολούθησαν σημαντικά αντίποινα ενάντια στους Έλληνες πολίτες³⁶. Έως τα τέλη του 1941, περισσότεροι από 100.000 Έλληνες είχαν εγκαταλείψει τη βουλγαρική ζώνη κατοχής³⁷. Οι Βούλγαροι έποικοι ενθαρρύνονταν να μετακομίσουν στην περιοχή μέσα από κυβερνητικά δάνεια και κίνητρα, τα οποία περιελάμβαναν κατοικίες και γη που είχαν κατασχεθεί από τους γηγενείς κατοίκους.

Οι προσπάθειες της βουλγαρικής κυβέρνησης να αποσπάσει την εμπιστοσύνη του τοπικού σλαβόφωνου πληθυσμού και να στρατολογήσει συνεργάτες στέφθηκε από μερική επιτυχία, καθώς οι Βούλγαροι έγιναν δεκτοί ως απελευθερωτές³⁸, αλλά η εθνική σύνθεση της περιοχής συνεπάγονταν ότι η συντριπτική πλειοψηφία των κατοίκων της αντιστέκονταν ενεργά στους κατακτητές. Η Ανατολική Μακεδονία και Θράκη είχε έναν εθνικά μεικτό πληθυσμό έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, περιλαμβάνοντας Έλληνες, Τούρκους, Σλαβόφωνους (ορισμένοι από αυτούς αυτοπροσδιορίζονταν ως Έλληνες και άλλοι ως Βούλγαροι), Εβραίους και Πομάκους. Όμως, κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου, η εθνική σύνθεση του

³⁴Μαζάουερ, στο ίδιο, σελ. 190-206

³⁵Μαζάουερ, στο ίδιο, σελ. 190-206

³⁶Μαζάουερ, στο ίδιο, σελ. 190-206

³⁷Μ. Μαζάουερ Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της κατοχής, (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1994), σελ. 390

³⁸C.M. Woodhouse, Ο Αγώνας για την Ελλάδα 1941 – 1949, (Αθήνα: Τουρίκη, 2009), σελ. 334-337

πληθυσμού της περιοχής είχε αλλάξει δραματικά, καθώς είχαν εγκατασταθεί πρόσφυγες από την Ανατολία μετά την ανταλλαγή πληθυσμών μεταξύ της Ελλάδας και της Τουρκίας. Το γεγονός αυτό σήμαινε ότι μόνο μία μικρή μειοψηφία Σλαβόφωνων θα δελεάζονταν από τους κατακτητές.

1.2. Ο Πληθωρισμός και η Επισιτιστική Κρίση

Το 1941, η ελληνική οικονομία χαρακτηρίζονταν από χαμηλή παραγωγικότητα, χαμηλό ποσοστό ειδικευμένων εργατών και χαμηλό επίπεδο τεχνικής.³⁹ Το μεγαλύτερο μέρος των ελληνικών εξαγωγών ήταν αγροτικά προϊόντα ενώ κύρια πηγή ξένου συναλλάγματος αποτελούσαν τα ξένα εμβάσματα των ελλήνων μεταναστών και τα κέρδη του εμπορικού ναυτικού. Αυτή η οικονομία ελάχιστα προσέφερε στο ναζιστικό καθεστώς σε σύγκριση με τις άλλες κατεκτημένες χώρες (Γαλλία, Βέλγιο, Ολλανδία). Όμως ότι έκαναν και με τις άλλες χώρες της ανατολικής Ευρώπης έτσι έκαναν και με την Ελλάδα. Έπαιρναν ότι ήταν χρήσιμο για τη πολεμική τους μηχανή και άφηναν τους κατοίκους να τα βγάλουν πέρα μόνοι τους. Παράλληλα τους ανάγκαζαν επιπλέον να πληρώνουν και έξοδα Κατοχής. Το αποτέλεσμα ήταν μια ολοκληρωτική οικονομική καταστροφή. Ολόκληρη η παραγωγή καπνού αγοράστηκε σε τιμές του 1939 και στάλθηκε στη Γερμανία, ενώ τα αποθέματα σε ελαιόλαδο, ελιές σταφίδες και σύκα, κατασχέθηκαν για να θρέψουν τα στρατεύματα κατοχής. Οι σημαντικότερες ελληνικές επιχειρήσεις αγοράστηκαν στο 50-60% της αξίας τους και οι γερμανικές μεταλλουργικές φέρμες ανέλαβαν τα ζωτικής σημασίας ορυχεία χρωμίου, βωξίτη, μαγνησίου και νικελίου. Ως αποτέλεσμα όλων αυτών και στερημένες από φυσιολογικές πηγές εισοδήματος, οι κατοχικές Κυβερνήσεις αναγκάστηκαν να καταφύγουν στην έκδοση χαρτονομίσματος για να καλύψουν τις ανάγκες τους. Στα 1941 το κόστος της Κατοχής έφτασε στο 40% του ΑΕΠ, ενώ ένα χρόνο αργότερα, στο αστρονομικό ύψος του 90%. Το τύπωμα χρήματος ήταν το μόνο διαθέσιμο μέσο προκαλώντας ένα υπερπληθωρισμό κολοσσιαίων διαστάσεων.⁴⁰ Τις σκληρότερες επιπτώσεις αυτού του πληθωρισμού τις υπέστησαν οι μισθωτοί. Ο μέσος μηνιαίος μισθός των οποίων ήταν αρκετά δισεκατομμύρια και αντιστοιχούσε στην αγορά μιας οκάς ελαιόλαδου. Αποτυχημένες προσπάθειες να ελεγχθούν οι

³⁹ Β. Θωμαδάκης, Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα Έθνος σε κρίση, Μαύρη αγορά, πληθωρισμός και Βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας, (Συλλογικό Έργο), (Αθήνα: Θεμέλιο, 1984), σελ. 117-144

⁴⁰ Θωμαδάκης, στο ίδιο

τιμές γέννησαν την μαύρη αγορά που απλώνονταν στα πάντα, καθώς πλέον η οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας ξέπεφτε σε ανταλλακτικό επίπεδο. Το επόμενο βήμα ήταν το δελτίο τροφίμων και η επισιτιστική κρίση και ο μαζικός λιμός. Πέραν όμως των απαιτήσεων των κατακτητών και ο ναυτικός αποκλεισμός της χώρας από τους Συμμάχους, συνετέλεσαν στην αλματώδη αύξηση του δείκτη θνησιμότητας να φτάσει στο μέγιστο του τον χειμώνα του 1941-42⁴¹. Το μέγεθος του προβλήματος, σε συνδυασμό με τις πιέσεις της ελληνικής διασποράς, έπεισαν τους Βρετανούς να άρουν μερικώς τον αποκλεισμό της χώρας και από το καλοκαίρι του 1942 και έπειτα ο Ερυθρός Σταυρός απέκτησε τη δυνατότητα διανομής προμηθειών σε επαρκείς ποσότητες. Η κατάσταση πάντως παρέμεινε άσχημη έως τη λήξη της κατοχής.

Στις ζώνες κατοχής, η κατάσχεση των καυσίμων και όλων των μέσων μεταφοράς, ανάμεσα τους οι βάρκες ψαρέματος και τα υποζύγια, απέτρεψαν τις μεταφορές τροφίμων και άλλων προμηθειών και περιόρισαν στο ελάχιστο την κινητικότητα. Η ανεργία ανήλθε σε ακραία επίπεδα, ενώ επιβλήθηκαν έκτακτες εισφορές από την κατοχική κυβέρνηση ούτως ώστε να συντηρηθούν οι δυνάμεις κατοχής⁴². Η κατεχόμενη Ελλάδα δεν επιβαρύνθηκε μόνο με τα έξοδα κατοχής των γερμανικών και ιταλικών δυνάμεων αλλά και με τα έξοδα των στρατιωτικών επιχειρήσεων του Άξονα στην ανατολική Μεσόγειο.

Οι αγρότες στην Ελλάδα έπρεπε να δώσουν το 10% της παραγωγής τους ως φόρο σε είδος και να πωλούν στην κατοχική κυβέρνηση σε προκαθορισμένες τιμές όλη την παραγωγή άνω του επιπέδου διαβίωσης. Ο έλεγχος των τιμών και της διανομής των τροφίμων που βρίσκονταν σε ισχύ πριν την ελληνική ήττα, αυστηροποιήθηκε. Με τις χαμηλές κυβερνητικές τιμές και τους νέους φόρους που επιβλήθηκαν, οι αγρότες ξεκίνησαν να κρύβουν την παραγωγή τους από τους αξιωματούχους και οι έμποροι απέσυραν τα εμπορεύματα από τα ράφια τους, μία εξέλιξη η οποία προστέθηκε στη διακοπή του εξωτερικού εμπορίου στο οποίο διαχρονικά στηρίζονταν η Ελλάδα για τις εισαγωγές τροφίμων. Υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες, η μαύρη αγορά και η διανομή τροφίμων έγιναν οι μόνες πηγές τροφίμων στις αστικές περιοχές της Ελλάδας.⁴³ Η αλιεία επίσης απαγορεύτηκε, τουλάχιστον κατά την αρχική περίοδο της κατοχής. Επιπρόσθετα, οι

⁴¹Μαζάουερ, όπως παραπάνω, σελ. 399-404

⁴²Β. Χιονίδου, Λιμός και θάνατος στην κατοχική Ελλάδα, 1941-44, (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2011), σελ. 344

⁴³Χιονίδου, όπως παραπάνω, σελ. 250

Βούλγαροι απαγόρευαν οποιαδήποτε μεταφορά σιτηρών από τη ζώνη τους, στην οποία πραγματοποιούνταν το 30% της προπολεμικής παραγωγής, προς την υπόλοιπη χώρα.⁴⁴

Υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες και αντίθετα με την ορθολογική εκμετάλλευση των φυσικών πόρων που είχε διεξαχθεί στις κατεχόμενες χώρες της βόρειας και δυτικής Ευρώπης, οι Γερμανοί εφάρμοσαν στην Ελλάδα μία πολιτική λεηλασίας. Αν και η συνεργατική κυβέρνηση υπό τον Γεώργιο Τσολάκογλου ζήτησε από τον Άξονα την εισαγωγή σιτηρών πριν το χειμώνα το αίτημα της δεν είχε κάποια σημαντική επίδραση: η Γερμανία και η Ιταλία έστειλαν μία πολύ μικρή ποσότητα ενώ η Βουλγαρία δεν έστειλε απολύτως τίποτα. Οι λίγες οργανωμένες προσπάθειες της Ορθόδοξης Εκκλησίας και του Ερυθρού Σταυρού δεν μπόρεσαν να ικανοποιήσουν τις ανάγκες του πληθυσμού⁴⁵.

Η επισιτιστική κατάσταση έγινε κρίσιμη το καλοκαίρι του 1941 ενώ το φθινόπωρο εξελίχθηκε σε έναν εκτεταμένο λιμό. Ειδικά κατά την πρώτη περίοδο της κατοχής (1941-42) τα διαθέσιμα τρόφιμα ήταν ελάχιστα και ο λιμός έκανε την εμφάνιση του ειδικότερα στα αστικά κέντρα της χώρας.⁴⁶ Κατά τον χειμώνα ο δείκτης θνησιμότητας έφτασε στο μέγιστο του.⁴⁷ Οι σωροί νεκρών ατόμων εγκαταλείπονταν κρυφά στα νεκροταφεία ή τους δρόμους. Σε ορισμένες άλλες περιπτώσεις βρίσκονταν σωροί αρκετές μέρες μετά τον θάνατο. Η θέα σωρών θυμάτων του λιμού ήταν ένα σύνθημα στους δρόμους της Αθήνας.⁴⁸

Η κατάσταση στην Αθήνα και τον Πειραιά βρισκόταν εκτός ελέγχου, ο υπερπληθωρισμός βρισκόταν σε πλήρη εξέλιξη και η τιμή του ψωμιού αυξήθηκε 89 φορές από τον Απρίλιο του 1941 έως τον Ιούνιο του 1942.⁴⁹ Σύμφωνα με τα στοιχεία του γερμανικού στρατού ο δείκτης θνησιμότητας στην Αθήνα έφτανε τους 300 θανάτους την ημέρα κατά τον Δεκέμβριο του 1941, ενώ οι εκτιμήσεις του Ερυθρού Σταυρού ήταν κατά πολύ υψηλότερες, αναφέροντας 400 θανάτους ενώ ορισμένες μέρες σημειώνονταν έως και χίλιοι θάνατοι.

Ο λιμός του 1941-42 προκάλεσε μια διεθνή επέμβαση. Με πρωτοβουλία των Συμμάχων, οι Γερμανοί συμφώνησαν να επιτρέψουν στο Διεθνή Ερυθρό Σταυρό

⁴⁴Π. Βόγλης, Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή 1941-1944, (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010), σελ.301-310

⁴⁵Βόγλης, στο ίδιο, σελ.301-310

⁴⁶Βόγλης, στο ίδιο, σελ.301-310

⁴⁷Χιονίδου, όπως παραπάνω, σελ. 344

⁴⁸Βόγλης, όπως παραπάνω, σελ.301-310

⁴⁹Χιονίδου, όπως παραπάνω, σελ. 267-280

(ΔΕΣ), να οργανωθεί μια αποστολή επισιτιστικής βοήθειας με διανομές τροφίμων που ξεκίνησαν το Φθινόπωρο του 1942. Αυτή η βοήθεια απέτρεψε την επανάληψη της κατακόμβης θυμάτων του προηγούμενου Χειμώνα, αλλά παρόλα αυτά η κατάσταση παρέμεινε κρίσιμη καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής. Από τον Οκτώβρη του 1942 έως το τέλος του πολέμου, η αποστολή προμήθευσε πάνω 600.000 τόνους τροφίμων.⁵⁰ Τα έξοδα της αποστολής αρχικά και κατά το πρώτο εξάμηνο του 1943, το ανέλαβε η εξόριστη ελληνική Κυβέρνηση, αλλά στη συνέχεια το οικονομικό βάρος έγινε δυσβάσταχτο και το ανέλαβε μέχρι το τέλος του πολέμου η Κυβέρνηση των ΗΠΑ.⁵¹

Η οικονομική κατάρρευση του 1941-42, προκάλεσε πολιτική αστάθεια που απείλησε τον Άξονα και ανάγκασε το Βερολίνο να πάρει μέτρα. Τον Οκτώβριο του 1942, ο Χίτλερ έστειλε μια ειδική αποστολή στην Αθήνα υπό τον πρώην Δήμαρχο Βιέννης Δρ. Χέρμαν Νοϊμπάχερ. Η αποστολή έφτασε στην Ελλάδα τη στιγμή που ο Διεθνής Ερυθρός Σταυρός άρχιζε με ευθύνη και πρωτοβουλία της σουηδικής κυβέρνησης, τις πρώτες διανομές τροφίμων. Ήδη ο υπουργός των Οικονομικών της κατοχικής κυβέρνησης, Γκοτζαμάνης Σ. είχε προτείνει σε Γερμανούς και Ιταλούς τον περιορισμό των εξόδων Κατοχής και την εισαγωγή τροφίμων προς πώληση στην ελεύθερη αγορά. Πίστευε ότι η ελεύθερη αγορά θα υποκαθιστούσε την μαύρη και θα ενθάρρυνε την εμφάνιση των αποκρυμμένων αγαθών. Ο Αυστριακός επιτετραμμένος υιοθέτησε και διεύρυνε αυτή την πρόταση η οποία όμως είχε προσωρινά και περιορισμένα αποτελέσματα.⁵² Ο Νοϊμπάχερ υποστήριξε το παραπάνω σχέδιο στον βραχυπρόθεσμο συλλογισμό ότι ο Άξονας θα κατάφερνε μέχρι το τέλος του έτους (1942), να σταθεροποιήσει την στρατιωτική κατάσταση στην Ανατολική Μεσόγειο και στη Μέση Ανατολή, γεγονός που θα αποκαθιστούσε την εμπιστοσύνη στον Άξονα και στο ναζιστικό μάρκο, ενώ θα μείωνε τις ανάγκες για μεγάλα έξοδα Κατοχής. Η πολιτική αυτή είχε μια βραχυπρόθεσμη επιτυχία. Οι τιμές μειώθηκαν προσωρινά έως και 50%, ενώ παράλληλα σε συνδυασμό με την βοήθεια που διανέμονταν με ευθύνη του ΔΕΣ, νέα προϊόντα έκαναν την εμφάνιση τους στην αγορά. Αλλά ουσιαστικά το πρόβλημα δεν επιλύθηκε καθώς η αρχική υπόθεση του Νοϊμπάχερ, αποδείχτηκε λανθασμένη, έχοντας ως αποτέλεσμα ο

⁵⁰ Θωμαδάκης, όπως παραπάνω, σελ. 279

⁵¹ L. Marc, *Les Heures douloureuses de la Grèce libérée. Journal d'un témoin. Ravitaillement de la Grèce pendant l'occupation, 1941-1944, et pendant les premiers cinq mois après la libération* (Paris: n.p, 1947), σελ.606

⁵² Θωμαδάκης, όπως παραπάνω, σελ. 117-144

πληθωρισμός να εκτιναχθεί εκ νέου, τα αγαθά να εξαφανιστούν εκ νέου και ο λιμός να επανέλθει ακόμα πιο βαρύς από τον Ιανουάριο του 1944.

Δεν υπάρχουν ακριβείς αριθμοί των θυμάτων του λιμού λόγω του ότι δεν διεξάγονταν καταγραφές της στατιστικής υπηρεσίας κατά τη διάρκεια της κατοχής.⁵³ Γενικά, εκτιμάται ότι στην Ελλάδα σημειώθηκαν περίπου 300.000 θάνατοι λόγω του λιμού κατά την περίοδο της κατοχής από τον Άξονα.⁵⁴ Όμως δεν βίωσαν όλες οι περιοχές της χώρας τα ίδια επίπεδα έλλειψης τροφίμων. Αν και δεν υπάρχουν συνολικά στοιχεία σχετικά με την ένταση του λιμού ανά περιοχή, οι υπάρχουσες ενδείξεις υποδεικνύουν ότι οι αυστηροί περιορισμοί των μεταφορών, η εγγύτητα στην αγροτική παραγωγή και το επίπεδο αστικοποίησης ήταν κρίσιμοι παράγοντες της θνησιμότητας από τον λιμό.

Κεφάλαιο 2: Εθνική Αντίσταση: Αφετηρία – Οργάνωση

2.1. Αντίσταση στις Κατεχόμενες Περιοχές στην Ευρώπη

Στην Αλβανία, ο πόλεμος ξεκίνησε με την ιταλική εισβολή του 1939. Η χώρα έγινε προτεκτοράτο της φασιστικής Ιταλίας. Η αντίσταση διεξήχθη κατά κύριο λόγο από κομμουνιστικές ομάδες ενάντια στους Ιταλούς (έως το 1943) και στη συνέχεια ενάντια στη γερμανική κατοχή της χώρας. Οι κομμουνιστικές ομάδες αρχικά δρούσαν ανεξάρτητα, για να ενωθούν κατά τις αρχές του 1942, κάτι το οποίο οδήγησε στην απελευθέρωση της χώρας το 1944.⁵⁵

Η Αυστριακή Αντίσταση στη ναζιστική εξουσία ξεκίνησε ως αντίδραση στην προσάρτηση της χώρας στο Γερμανικό Ράιχ το 1938. Τα μέλη της, αποτελούμενα κυρίως από υποστηρικτές της παλινόρθωσης της δυναστείας των Αψβούργων και την αριστερά, δρούσαν απομονωμένα από την πλειοψηφία της αυστριακής κοινωνίας κατά τα χρόνια του πολέμου. Άλλες πλευρές της Αντίστασης περιελάμβαναν τους καθολικούς και τους μοναρχικούς. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός του ότι διάφοροι Αυστριακοί εθνικιστές, ορισμένοι από αυτούς ακόμα και με φιλοφασιστικές απόψεις, αντιστάθηκαν επίσης, αντιτιθέμενοι στην κατάλυση του αυστριακού κράτους. Το πλέον χαρακτηριστικό σύμβολο ενότητας ήταν ο

⁵³ Χιονίδου, στο ίδιο, σελ.267-280

⁵⁴ Βόγλης, όπως παραπάνω, σελ.301-310

⁵⁵ M. Vickers, and J. Pettifer, *Albania: from anarchy to a Balkan identity*, (London: C Hurst & Co Publishers, 1997), pp.478-479

πρώην πρίγκιπας, Όθωνας των Αψβούργων.⁵⁶

Στο Βέλγιο, η αντίσταση ήταν διεσπαρμένη σε έναν μεγάλο αριθμό ξεχωριστών οργανώσεων, οι οποίες διαχωρίζονταν βάσει τις περιοχής δράσης τους και της πολιτικής τους κατεύθυνσης. Συμμετείχαν άντρες και γυναίκες τόσο από τη Βαλλωνία όσο και από τη Φλάνδρα. Πέραν των δολιοφθορών σε στρατιωτικές υποδομές της χώρας και των δολοφονιών συνεργατών των κατοχικών αρχών, οι ομάδες αυτές κυκλοφορούσαν επίσης παράνομες εφημερίδες, συγκέντρωναν πληροφορίες και διατηρούσαν διάφορα δίκτυα διαφυγής τα οποία βοηθούσαν συμμαχικούς αεροπόρους παγιδευμένους πίσω από τις γραμμές του εχθρού να αποδράσουν από τη γερμανοκρατούμενη Ευρώπη. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, εκτιμάται ότι περίπου το 5% του πληθυσμού της χώρας ενεπλάκη σε κάποια αντιστασιακή δραστηριότητα,⁵⁷ ενώ ο αριθμός των αντιστασιακών που σκοτώθηκαν εκτιμάται από ορισμένες πηγές μεγαλύτερος από 19 χιλιάδες, περίπου το 25% των ενεργών αντιστασιακών.

Η Βουλγαρική Αντίσταση περιελάμβανε ένοπλες και άοπλες δράσεις αντιστασιακών ομάδων ενάντια στις δυνάμεις της Βέρμαχτ στη χώρα και τις αρχές του Βασιλείου της Βουλγαρίας. Ήταν κατά κύριο λόγο κομμουνιστική και υπέρ της Σοβιετικής Ένωσης.⁵⁸

Η Γαλλική Αντίσταση αποτελούνταν από κινήματα τα οποία έδρασαν ενάντια στην κατοχή από τους Γερμανούς και στο συνεργαζόμενο μαζί τους καθεστώς του Βισύ. Τα κύτταρα της αντίστασης ήταν μικρές ομάδες ένοπλων αντρών και γυναικών⁵⁹, οι οποίες εκτός των ανταρτικών τους δραστηριοτήτων, κυκλοφορούσαν παράνομες εφημερίδες, παρείχαν πληροφορίες και διατηρούσαν δίκτυα διαφυγής τα οποία βοηθούσαν παγιδευμένους συμμαχικούς στρατιώτες. Οι αντιστασιακοί προέρχονταν από όλα τα οικονομικά και πολιτικά επίπεδα της γαλλικής κοινωνίας, περιλαμβάνοντας μετανάστες, ακαδημαϊκούς, φοιτητές, αριστοκράτες, συντηρητικούς ρωμαιοκαθολικούς (ανάμεσα τους ιερείς) και πολίτες από τις τάξεις των φιλελευθέρων, αναρχικών και κομμουνιστών. Διαδραμάτισε έναν σημαντικό ρόλο στη γρήγορη προέλαση των συμμαχικών δυνάμεων στη Γαλλία μετά την

⁵⁶R. Luza, *The Resistance in Austria, 1938–1945*, (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984), p.28

⁵⁷M. Conway, *The Sorrows of Belgium: Liberation and Political Reconstruction, 1944–1947*, (Oxford: Oxford University Press, 2012), pp.32-39

⁵⁸*The New Encyclopedia Britannica*, [15th edition, Volume 11], 2010), pp.623-629

⁵⁹M. C. Weitz, *Sisters in the Resistance – How Women Fought to Free France 1940–1945*, (New York: John Wiley & Sons, Inc, 1995), p.293

απόβαση στη Νορμανδία στις 6 Ιουνίου του 1944 και την απόβαση στην Προβηγκία στις 15 Αυγούστου, παρέχοντας πληροφορίες για τη γερμανική άμυνα και την ανάπτυξη της Βέρμαχτ. Επίσης σχεδίασε, συντόνισε και εκτέλεσε δράσεις δολιοφθοράς στο δίκτυο ηλεκτρικής ενέργειας, τις υποδομές μεταφορών και το τηλεπικοινωνιακό δίκτυο⁶⁰. Είχε επίσης πολιτική και ηθική σημασία για τη Γαλλία, τόσο κατά τη διάρκεια της κατοχής όσο και για δεκαετίες μετά, διότι παρείχε στη χώρα ένα παράδειγμα πατριωτικής εκπλήρωσης μίας εθνικής επιταγής, η οποία αντιστάθμιζε μία απειλή ενάντια στη χώρα. Οι αντιστασιακές δράσεις βρίσκονταν σε ευθεία αντίθεση με τη συνεργασία του καθεστώτος του Βισύ⁶¹ αλλά και τους Γάλλους οι οποίοι έγιναν μέλη φιλοκατοχικών δυνάμεων και των WaffenSS. Μετά τις αποβάσεις στη Νορμανδία και την Προβηγκία, οι παραστρατιωτικές συνιστώσες της Αντίστασης οργανώθηκαν περισσότερο επίσημα, σε μία ιεραρχία επιχειρησιακών μονάδων οι οποίες έλαβαν τη συλλογική ονομασία Γαλλικές Δυνάμεις του Εσωτερικού. Η δύναμη τους έφτανε περίπου τις 100 χιλιάδες τον Ιούνιο του 1944, ενώ αναπτύχθηκαν γρήγορα και έφτασαν τις 400 χιλιάδες τον Οκτώβριο της ίδιας χρονιάς.⁶² Αν και η συνένωση τους σε ορισμένες περιπτώσεις αντιμετώπιζε πολιτικές δυσκολίες, ήταν επιτυχής και επέτρεψε στη Γαλλία να επαναδημιουργήσει τον τέταρτο μεγαλύτερο στρατό της Ευρώπης (1,2 εκατομμύρια) έως τον Μάιο του 1945.⁶³

Η γερμανική αντίσταση αποτελούνταν από μικρές και συνήθως απομονωμένες ομάδες. Δεν είχαν τη δυνατότητα κινητοποίησης πολιτικής εναντίωσης. Πέραν ατομικών επιθέσεων σε ναζιστές (ανάμεσα τους και στον Χίτλερ) και δράσεις δολιοφθοράς, η μόνη στρατηγική που εφαρμόστηκε ήταν η παρακίνηση προς την ηγεσία της Βέρμαχτ να πραγματοποιήσει ένα πραξικόπημα ενάντια στο καθεστώς: η απόπειρα δολοφονίας του Χίτλερ το 1944 αποσκοπούσε ακριβώς σε αυτό.⁶⁴ Περίπου 77.000 Γερμανοί πολίτες εκτελέστηκαν για την αντιστασιακή τους δράση από τα ειδικά δικαστήρια, τα στρατοδικεία και τα αστικά δικαστήρια. Πολλοί από αυτούς είχαν υπηρετήσει στην κυβέρνηση, τον στρατό ή

⁶⁰ Ellis, L.F., Allen, G.R.G., and Warhurst, A. E. , Victory in the West: The Battle of Normandy, (United Kingdom: Naval & Military Press Ltd, 2004), pp.487-499

⁶¹ D. Moran, and A. Waldron . The People in Arms: Military Myth and National Mobilization since the French Revolution, (Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2002), pp.490-495

⁶² I. Sumner , The French Army 1939–45, (London: Osprey Publishing, 1998), p.237

⁶³ O. Wiewiorka, Histoire du débarquement en Normandie, des origines à la libération de Paris, 1941-1944, (Paris : L' Univers Historique, 2007), p.103

⁶⁴ K. Klemperer, German Resistance Against Hitler: The Search for Allies Abroad 1938-1945, (Oxford: Oxford University Press, 1992), p.223

σε δημόσιες θέσεις, κάτι το οποίο τους έδινε τη δυνατότητα να συμμετάσχουν σε δράσεις ανατροπής και συνωμοσίες.

Η ιταλική αντίσταση αποτελούνταν από Ιταλούς οποιασδήποτε ηλικίας, φύλου, πολιτικής πεποίθησης και κοινωνικής τάξης, ακολούθησε την απόβαση των Συμμάχων στη χώρα, την ανακωχή μεταξύ Ιταλίας και Συμμάχων και τη γερμανική στρατιωτική κατοχή της βόρειας Ιταλίας. Η βίαια σύγκρουση που διεξήχθη αναφέρεται ως Απελευθερωτικός Πόλεμος της Ιταλίας ή Ιταλικός Εμφύλιος Πόλεμος (αναφέρεται ειδικά στις συγκρούσεις με τους Φασίστες). Η σύγχρονη Ιταλική Δημοκρατία ιδρύθηκε στις βάσεις του αντιστασιακού αγώνα.

Η ολλανδική αντίσταση αναπτύχθηκε σχετικά αργά. Οι πρώτοι που συμμετείχαν σε αυτήν ήταν οι Ολλανδοί κομμουνιστές, οι οποίοι δημιούργησαν άμεσα ένα δίκτυο. Προέκυψαν επίσης διάφορες άλλες, πρόχειρα οργανωμένες, ομάδες καθώς και ορισμένες ομάδες οι οποίες είχαν στρατιωτική δομή. Οι περισσότερες από αυτές αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα σχετικά με προδοσίες στις κατοχικές αρχές κατά τα δύο πρώτα έτη του πολέμου. Η ολλανδική αντικατασκοπεία, οι εγχώριες δολιοφθορές και τα δίκτυα επικοινωνιών προσέφεραν κρίσιμη υποστήριξη στους Συμμάχους, ξεκινώντας από το 1944 και διαρκώντας μέχρι την πλήρη απελευθέρωση της Ολλανδίας. Περίπου το 75% του εβραϊκού πληθυσμού εξοντώθηκε στο Ολοκαύτωμα, με τους περισσότερους να δολοφονούνται στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης.⁶⁵ Ένας αριθμός αντιστασιακών ομάδων ειδικεύθηκε στη διάσωση παιδιών.

Η νορβηγική αντίσταση ξεκίνησε μετά την Επιχείρηση Weserübung το 1940 και έληξε το 1945. Πήρε διάφορες μορφές, όπως ήταν η επιβεβαίωση της νομιμότητας της εξόριστης κυβέρνησης (και επομένως η έλλειψη νομιμοποίησης για το φιλοναζιστικό καθεστώς του Βίντκουν Κουίςλιγκ), η άμυνα στη νότια Νορβηγία (η οποία ήταν τελείως ανοργάνωτη, αλλά πέτυχε στο να επιτρέψει στη νορβηγική κυβέρνηση να διαφύγει της σύλληψης), η περισσότερο οργανωμένη στρατιωτική άμυνα και οι αντεπιθέσεις σε μέρη της βόρειας και δυτικής Νορβηγίας (οι οποίες αποσκοπούσαν στο να διασφαλίσουν τις στρατηγικές θέσεις και στη διαφυγή της κυβέρνησης), η ένοπλη αντίσταση (με τη μορφή δολιοφθορών, επιδρομών ανταρτών, εκτελέσεων και άλλων ειδικών δράσεων κατά τη διάρκεια της κατοχής), η πολιτική ανυπακοή και άοπλη αντίσταση.

⁶⁵D. Stone Histories of the Holocaust, (Oxford: Oxford University Press, 2010), pp.412-416

Το πολωνικό κίνημα αντίστασης ήταν ένα από τα μεγαλύτερα της Ευρώπης έχοντας τον Πολωνικό Στρατό της Πατρίδας ως προμετωπίδα του. Οι πλέον αξιοσημείωτες δράσεις του ήταν η διάσπαση των γερμανικών γραμμών ανεφοδιασμού του ανατολικού μετώπου, η παροχή στρατιωτικών πληροφοριών στους Βρετανούς, καθώς και η διάσωση ενός πάρα πολύ μεγάλου αριθμού Εβραίων από το Ολοκαύτωμα. Η αντίσταση αποτελούσε μέρος του Πολωνικού Υπόγειου Κράτους.⁶⁶

Οι Σοβιετικοί παρτιζάνοι ήταν μέρος των αντιστασιακών κινημάτων που πολέμησαν τις δυνάμεις του Άξονα στη Σοβιετική Ένωση και τις υπό προγενέστερη σοβιετική κατοχή (κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου) πολωνικές περιοχές μεταξύ του 1941 και του 1945. Οι δράσεις ξεκίνησαν μετά την Επιχείρηση Μπαρμπαρόσα, ενώ συντονίζονταν και ελέγχονταν από τη Σοβιετική Ένωση στα πρότυπα του Κόκκινου Στρατού. Κύριος στόχος τους ήταν η διάρρηξη των μετόπισθεν των γερμανικών δυνάμεων στο ανατολικό μέτωπο, ειδικά των οδικών και σιδηροδρομικών επικοινωνιών. Υπήρχαν επίσης κανονικοί στρατιωτικοί σχηματισμοί, οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν για τη διεξαγωγή αποστολών αναγνωριστικών περιπόλων μεγάλης εμβέλειας πίσω από τις γραμμές του Άξονα από την ελεγχόμενη από τους Σοβιετικούς περιοχή.⁶⁷

Οι Γιουγκοσλάβοι Παρτιζάνοι ή Εθνικός Απελευθερωτικός Στρατός, ήταν η καθοδηγούμενη από τους κομμουνιστές αντίσταση στις δυνάμεις του Άξονα (κυρίως τη Γερμανία) στην κατεχόμενη Γιουγκοσλαβία κατά τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο. Θεωρούνται το πλέον αποτελεσματικό αντιστασιακό κίνημα της Ευρώπης, συχνά συγκρινόμενο με την πολωνική αντίσταση, αν και η τελευταία ήταν κατά κύριο λόγο ένα μη κομμουνιστικό αυτόνομο κίνημα.⁶⁸ Η Γιουγκοσλαβική Αντίσταση καθοδηγούνταν από το Κομμουνιστικό Κόμμα της Γιουγκοσλαβίας.⁶⁹ Διοικητής της ήταν ο στρατάρχης Γιόσιπ Μπρόζ Τίτο.

⁶⁶R.F Leslie, *The History of Poland Since 1863*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), pp.187-194

⁶⁷K. Slepian, *Stalin's guerrillas: Soviet partisans in World War II*, (Lawrence, Kansas State: University Press of Kansas, 2006), pp. 204-206

⁶⁸Jeffreys-Jones, R. *In Spies We Trust: The Story of Western Intelligence*, (Oxford: Oxford University Press, 2013), pp. 232-240

⁶⁹D.I. Rusinow, *The Yugoslav experiment 1948-1974* (Berkeley: University of California Press, 1978), pp. 190-198

2.2. Εθνική Αντίσταση

Η Αντίσταση ξεκίνησε αυθόρμητα και θα μπορούσαμε να ειπωθεί, ότι δε σταμάτησε ποτέ. Στην εθνική συλλογική μνήμη του λαού μας, απέκτησε τεράστιες διαστάσεις και όχι πάντα και τις σωστές διαστάσεις, αφού πολλά από τα ιστορικά γεγονότα της εποχής μεγαλοποιήθηκαν ή αποκρύφτηκαν ή ακόμα και διαστρεβλώθηκαν με σκοπό να υπερασπιστεί μια στρατευμένη σε πολιτικές ιδεολογίες ιστορική προσέγγιση των γεγονότων της εποχής.⁷⁰ Όπως και στην περίπτωση άλλων κατεχομένων από τον Άξονα κρατών, η Αντίσταση δεν ήταν μια ενιαία διαδικασία. Στην πραγματικότητα, η συνέχιση του πολέμου μετά την κατάρρευση του μετώπου και την είσοδο των Γερμανών στη χώρα μας ήταν μια σύνθετη υπόθεση με συμμετοχή διαφορετικών μεταξύ τους ανθρώπων και ομάδων, με πολλά διαφορετικά κίνητρα, ιδεολογικοπολιτικές στοχεύσεις και κέντρα αναφοράς που πήρε πολλές και διαφορετικές μορφές. Όσοι δηλαδή σήκωσαν το λάβαρο της αντίστασης δεν είχαν τις ίδιες επιδιώξεις ούτε και τις ίδιες αφετηρίες. Θα ήταν λοιπόν ορθότερο, αντί για ελληνική αντίσταση, να μιλούσαμε για ελληνικές αντιστάσεις, δηλαδή για ένα σύνολο από ποικίλες πρωτοβουλίες και οργανώσεις, οι οποίες συγκροτήθηκαν και λειτούργησαν ξεχωριστά ή μια με την άλλη και το χειρότερο, συχνά εχθρικά και κυρίως ανταγωνιστικά.⁷¹ Μπορούμε να διακρίνουμε δυο ξεχωριστές μορφές Αντίστασης : **την ατομική** και αυθόρμητη από τη μια μεριά, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα, την πρώτη καταγεγραμμένη πράξη αντίστασης ή καλύτερα δημόσια πράξη ανυπακοής, την αφαίρεση δηλαδή της ναζιστικής σημαίας, την τελευταία νύχτα του Μαΐου του 1941 από τον Μανώλη Γλέζο και τον Απόστολο Σάντα, και **την οργανωμένη** από την άλλη. Για την πρώτη μορφή Αντίστασης, όλα τα στοιχεία δείχνουν ότι ήταν ιδιαίτερα έντονη, ανιδιοτελής, ήταν άοπλη και εκφράστηκε γρήγορα, άμεσα και αυθόρμητα, κυρίως με την απόκρυψη, διάσωση και φυγάδευση βρετανών στρατιωτών που είχαν παραμείνει στην Ελλάδα μετά την επικράτηση του Άξονα.⁷² Η δράση αυτή δε θα πρέπει να υποβαθμιστεί καθώς περιελάμβανε τεράστιο ρίσκο, καθώς όσοι συλλαμβάνονταν κινδύνευαν να τιμωρηθούν ακόμα και με την ίδια τη ζωή τους. Η συμμετοχή σε αυτές τις πράξεις ηρωισμού ήταν μαζικές, χωρίς να επιδιώξουν ποτέ

⁷⁰ Γ.Θ Μαυρογορδάτος, *Η ρεβάνς των ηττημένων*, (Αθήνα: Ερμής, 1999), σελ. 38-40

⁷¹ C.M. Woodhouse *Ο Αγώνας για την Ελλάδα 1941-1949*, (Αθήνα: Τουρίκη, 2012), σελ. 74

⁷² Woodhouse, στο ίδιο, σελ. 81

κάποια επιβράβευση ή αναγνώριση.⁷³ Αργότερα, η αυθόρμητη αυτή Αντίσταση θα λάβει άλλες μορφές, όπως συμμετοχή στην οργάνωση φυγάδευσης Ελλήνων προς την Τουρκία και την Αίγυπτο, καθώς και απόκρυψη και διάσωση Εβραίων. Αλλά και η ακρόαση των ραδιοφωνικών εκπομπών του Λονδίνου ή του Κάιρο από αποσφραγισμένα ή μη δηλωθέντα ραδιόφωνα που συνέδεαν τους Έλληνες με τις διεθνείς εξελίξεις και τα μεγάλα μέτωπα του πολέμου, αποτελούσε και αυτή μια πράξη αντίστασης, καθώς υπήρχε πάντα ο κίνδυνος ανακάλυψης και σύλληψης από τις κατοχικές αρχές. Αυτή είναι μια διαφορετική μορφή Αντίστασης η οποία ήταν πολύμορφη, αυθόρμητη, είχε θύματα και προσωπικά δράματα και που δε δόθηκε η αναγνώριση που της άξιζε, καθώς καμία οργάνωση ή πολιτικός φορέας δεν την ανάδειξε και δεν την τίμησε.

Στον αντίποδα των παραπάνω, υπάρχουν ενέργειες που ιστορικά να περάσανε σαν πράξεις αυθόρμητης Αντίστασης χωρίς απαραίτητα να είναι τέτοιες. Για παράδειγμα, σε ορεινές και απομονωμένες περιοχές, εκεί που η κατάρρευση του κράτους ήταν εμφανής, καθώς οι δυνάμεις Κατοχής έδειχναν μικρό ενδιαφέρον, υπήρξε έξαρση της ληστείας. Σε πολλές περιπτώσεις οι ληστές (γνωστοί και ως «κλαρίτες») στρέφονταν εναντίων της χωροφυλακής ή μεμονωμένων αγροφυλάκων και η στάση τους βαφτίστηκε κατόπιν ως αντιστασιακή, χωρίς στην πραγματικότητα να υπάρχει σχέση ούτε στο περιεχόμενο αλλά ούτε και στο πνεύμα αυτής.⁷⁴

Μια δεύτερη εξίσου σημαντική διάκριση, αφορά την εσωτερική και εξωτερική Αντίσταση. Η δεύτερη ξεκίνησε αμέσως μετά την πτώση του τελευταίου ελληνικού οχυρού από τους Γερμανούς, της Κρήτης. Αυτή ταυτίστηκε με την δημιουργία της εξόριστης Κυβέρνησης Τσουδερού και την εγκατάστασής της στο Κάιρο το Μάιο του 1941. Η πρώτη μορφή αναπτύχθηκε σταδιακά στο εσωτερικό της χώρας τόσο στην ύπαιθρο όσο και στις πόλεις. Αυτή η Αντίσταση καλύπτει ένα μεγάλο αριθμό πρωτοβουλιών και δράσεων με μεγάλο εύρος δραστηριοτήτων, από ενέργειες μικρών ομάδων σαμποτέρ μέχρι μαζικών συγκρούσεων από πολιτικοστρατιωτικές οργανώσεις, όπως το ΕΑΜ και ο ΕΔΕΣ, οι οποίες εξελίχθηκαν σταδιακά σε κρατικά μορφώματα.⁷⁵ Ορισμένες από τις οργανώσεις

⁷³ Φόρος τιμής στην Ελλάδα: «Homage a la Grèce», Κείμενα και μαρτυρίες Γάλλων πολιτών, (Αθήνα: ΓΕΕΘΑ, Σεπ. 2004)

⁷⁴ Χ. Φλάσερ, Στέμμα και Σβάστικα: Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, (Αθήνα: Παπαζήσης, 1988), σελ.191

⁷⁵ N. Hammond, Με τους αντάρτες 1943-1944, (Αθήνα: Ευρωεκδοτική, 1987), σελ. 109

είχαν ως μόνο στόχο τον πόλεμο εναντίον του Άξονα και το διώξιμο του κατακτητή, ενώ κάποιες άλλες με εντονότερα πολιτικά χαρακτηριστικά είχαν επιδιώξεις και βλέψεις για την «επόμενη μέρα» της απελευθέρωσης.⁷⁶ Υπήρχαν και κάποιες μικρότερες ομάδες οι οποίες λειτουργούσαν κυρίως στον τομέα της προπαγάνδας ή φρόντιζαν για τη φυγάδευση μελών του συμμαχικού στρατοπέδου.⁷⁷

Ο πολιτικός κόσμος και τα παλιά κόμματα που αντιπροσώπευαν, δεν είδαν με τον ίδιο τρόπο την ιδέα της Αντίστασης. Η γερμανική εισβολή και η τριπλή κατοχή της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα που ακολούθησε, δημιούργησαν μια κατάσταση που μέχρι ενός σημείου μπορεί να παραλληλιστεί με της Γιουγκοσλαβίας και της Αλβανίας στο ότι ο αγώνας κατά των δυνάμεων Κατοχής εξελίχθηκε ταυτόχρονα και σε αγώνα εθνικής απελευθέρωσης και εκδημοκρατισμού της πολιτικής κοινωνικής και οικονομικής ζωής. Η κρίση της ελληνικής κοινωνίας που είχε οδηγήσει στη δικτατορία του Μεταξά, πήρε μια νέα περίπλοκη μορφή. Η γερμανική εισβολή και η Κατοχή έριξαν σε πλήρη αναξιοπιστία τις παραδοσιακές πολιτικές δυνάμεις, τις οποίες η έλλειψη οράματος και η εμμονή στις αντιπαραθέσεις και αντιζηλίες του παρελθόντος σε συνδυασμό με τον έντονο αντικομουνισμό που χαρακτήριζε το σύνολο των αστικών κομμάτων, είχαν δημιουργήσει πλήρες αδιέξοδο στην πολιτική ζωή. Αυτός ήταν και ο λόγος που υποβοήθησε στην συνολική κατάρρευση της αστικής κυρίαρχης τάξης στα 1941. Η αντίσταση ενάντια στον κατακτητή, αποτέλεσε διέξοδο για ανθρώπους και οργανώσεις που είχαν κατά το παρελθόν στερηθεί τη δυνατότητα έκφρασης και συμμετοχής στα κοινά εξαιτίας των κατασταλτικών μέτρων του μεταξικού καθεστώτος.⁷⁸ Παράλληλα ένα μεγάλο τμήμα του πληθυσμού, αυτό της επαρχίας και των απομονωμένων ορεινών περιοχών, το οποίο είχε στερηθεί τα πολιτικά δικαιώματα εξαιτίας της ανυπαρξίας των δεσμών με την κεντρική εξουσία των Αθηνών, ξαφνικά βρήκε την ταυτότητα μέσω της Αντίστασης. Το κίνημα της Αντίστασης προσφέρονταν ως φυσική διέξοδος στις αυθόρμητες απόπειρες να καλυφθεί το κενό που δημιούργησε η κατάρρευση του οργανωμένου Κράτους, αλλά και στην ανάγκη για ύπαρξη μιας εναλλακτικής λύσης στην παθητική

⁷⁶C.M. Woodhouse *Ο Αγώνας για την Ελλάδα 1941-1949*, (Αθήνα: Τουρίκη, 2012), σελ. 98

⁷⁷Woodhouse, στο ίδιο, σελ.101

⁷⁸ Δ. Χαριτόπουλος, Άρης, *Ο αρχηγός των ατάκτων* (Αθήνα: Τόπος, 2009), σελ.44

υποταγή ή και στη συνεργασία με τον εχθρό.⁷⁹ Ένα σημαντικό τμήμα του παλιού βενιζελικού κόσμου δεν επιθυμούσε να δραστηριοποιηθεί, γιατί θεωρούσε ότι ένας τέτοιος αγώνας θα λειτουργούσε μακροπρόθεσμα υπέρ της Μοναρχίας και του Γεωργίου Β' (κάτι ίσως ακόμα χειρότερο και από τον Άξονα). Άλλοι πάλι πίστευαν, πως η Αντίσταση θα ήταν γενικά επιζήμια για τη Χώρα, οδηγώντας σε άσκοπη αιματοχυσία και περιττές καταστροφές.⁸⁰ Από τη μεριά του το Κομμουνιστικό Κόμμα παρέμενε βαθιά διχασμένο, ανάμεσα στην επιθυμία του για αντίσταση και στην τήρηση της γραμμής Στάλιν (τουλάχιστον μέχρι την εισβολή της Γερμανίας στην ΕΣΣΔ).⁸¹ Παράλληλα, το κομμουνιστικό κόμμα ήταν και η μοναδικά οργανωμένη πολιτική δύναμη. Η κυριαρχία του πάνω στο αντιστασιακό κίνημα μπορεί να ερμηνευτεί πάνω στις αδυναμίες των πολιτικών του αντιπάλων, αλλά εξίσου μπορεί να ερμηνευτεί και σαν μια καλά οργανωμένη προσπάθεια για εφαρμογή στην πράξη του πλαισίου που διαμόρφωσε στη δεκαετία του 30', αυτού που προέβλεπε τις πλατιές συμμαχίες αντιφασιστικών οργανώσεων, συλλόγων και κομμάτων, εργατικών και αγροτικών κινημάτων, συνεταιρισμών και συνδικάτων.⁸² Ήταν λοιπόν φανερό πως δεν είχαν όλοι τους ίδιους προβληματισμούς ούτε τους ίδιους στόχους. Ο επικεφαλής της ΒΣΑ και μετέπειτα μέλος της Βρετανικής Πρεσβείας της Μ. Βρετανίας, C. M. Woodhouse στο έργο του «Ο Αγώνας για την Ελλάδα 1941-1949», αναφέρει σχετικά: *«όσοι στην Ελλάδα επιθυμούσαν να αλλάξουν τα πράγματα μετά τον πόλεμο ήταν φυσικό να πάρουν πρωτοβουλία πολύ πριν από όσους επιθυμούσαν να μην αλλάξει τίποτα. Αυτός ο πόθος του, και όχι η άκρατη επιθυμία να εκδιωχθεί ο εχθρός, ήταν εκείνο που οδήγησε τους πρώτους ηγέτες τους (όχι όμως και τους πρώτους οπαδούς τους) στον στίβο του αγώνα».* Δηλαδή με άλλα λόγια, πολλές από τις δράσεις σχετίζονταν με τη φυσιολογία που φανταζόντουσαν για το πολίτευμα της μεταπολεμικής Ελλάδας. Η Αντίσταση, επομένως, δεν ήταν πάντοτε μια «ανιδιοτελής» ενέργεια χωρίς άλλου είδους στόχευση.

Σε ότι αφορά την εξωτερική Αντίσταση, υπήρχε ο Γεώργιος Β' και η κυβέρνηση που είχε ορίσει, του φιλελεύθερου και αντιμεταξικού νομικού και

⁷⁹ C. Woodhouse, Το μήλο της έριδος, (Αθήνα: Εξάντας, 1976), σελ.97

⁸⁰ E. Dominique, Οι καπετάνιοι, ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος, (Αθήνα: Εξάντας 2^η έκδοση, 1970), σελ. 129

⁸¹ Γ. Αντωνίου –Ν. Μαραντζίδης, Η εποχή της σύγχυσης: Η δεκαετία του '40 και η Ιστοριογραφία, (Αθήνα: Εστία, 2008), σελ. 221

⁸² Πολ. Βόγλης, Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή: 1941-1944, (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2010), σελ. 199

οικονομολόγου Εμμανουήλ Τσουδερού. Η επιλογή αυτή είχε σκοπό να διευρύνει τη βάση υποστήριξης του με ένα πρόσωπο που θα συμβόλιζε την «ενωμένη, μαχόμενη Ελλάδα» στο εξωτερικό, με τα υπολείμματα του στρατού και στόλου, παρουσιάζοντας την εικόνα της συνέχειας του εθνικού αγώνα σε όλα τα μέτωπα.⁸³ Ήταν φανερό ότι η πολιτική ηγεσία είχε αντιληφθεί, πως οποιαδήποτε μεταπολεμική εθνική διεκδίκηση θα κρίνονταν και σε αυτό το επίπεδο. Πέραν της εικόνας αυτής που ήθελε να εμφανίσει ο Γεώργιος στους συμμάχους και κυρίως στους Βρετανούς, η προσπάθεια του εστιάζονταν στην ανάγκη να αποποιηθεί του αυταρχικού παρελθόντος της μεταξικής δικτατορίας, εμφανίζοντας ένα πρόσωπο κράτους με σύγχρονο πολυκομματικό προφίλ, προλειαίνοντας το έδαφος για την επάνοδο της Μοναρχίας στην μετά πολέμου εποχή. Παρά τις όποιες προσπάθειες όμως, για αναδιοργάνωση του στρατού, για εμφάνιση σύμπνοιας κλπ, τα αποτελέσματα ήταν απογοητευτικά, με τις εσωτερικές αντιθέσεις να κορυφώνονται τον Απρίλιο του 1944 με το κίνημα του ναυτικού, όπου συγκρούστηκαν παλιές με νέες αντιπαλότητες.⁸⁴

Θεωρητικά, η πρώτη επίσημη προσπάθεια για ενθάρρυνση του ελληνικού λαού για αντίσταση εναντίον του κατακτητή, πραγματοποιήθηκε από το διάγγελμα του Γεωργίου Β΄ στις 23 Σεπτεμβρίου 1941 στο ραδιόφωνο από το Λονδίνο. Σε αυτό το διάγγελμα γίνεται λόγος για τον αγώνα των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων της Μέσης Ανατολής και για τον θαυμασμό των συμμάχων προς τον αγωνιζόμενο ηρωικό ελληνικό λαό. Την ίδια περίπου εποχή ιδρύθηκαν και οι δυο μεγαλύτερες και γνωστότερες αντιστασιακές οργανώσεις της χώρας, του ΕΑΜ και του ΕΔΕΣ.⁸⁵

2.3. Οι κυριότερες Αντιστασιακές Οργανώσεις

Οι πρωτοβουλίες για οργανωμένη αντιστασιακή δράση στο εσωτερικό της χώρας είχε ξεκινήσει από τις πρώτες μέρες της τριπλής Κατοχής. Στις 15 Μαΐου 1941 ο Συνταγματάρχης Ψαρρός μαζί με στελέχη του ΚΚΕ ίδρυσαν στη Θεσσαλονίκη την «Ελευθερία», την πρώτη κατά ορισμένους αντιστασιακή

⁸³ Δημ. Κατσικώστας, Ο ελληνικός στρατός στην εξορία 1941-1944, Οργάνωση, συγκρότηση, πολεμικές αποστολές στη Μ. Ανατολή, (Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2011) [Στο λιμάνι της Αλεξάνδρειας είχαν διαφύγει από τον Απρίλιο του 1941: το θωρηκτό ΑΒΕΡΩΦ, 6 αντιτορπιλικά, 3 τορπιλοβόλα, 5 υποβρύχια, 3 μεταγωγικά και 1 πλωτό συνεργείο. Ενώ η 1^η Ταξιαρχία του Βασιλικού Ελληνικού Στρατού της Μ. Ανατολής (ΒΕΣΜΑ), αποτελούνταν από 8.500 αξιωματικούς και οπλίτες].

⁸⁴ Αγ. Βλάχος Η εξόριστη εξουσία: Ελληνικές κυβερνήσεις στη Μέση Ανατολή, 1941-1944, (Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2000), σελ. 159-168

⁸⁵ Woodhouse, όπως παραπάνω, σελ. 103

οργάνωση στην Ελλάδα.⁸⁶ Σχεδόν την ίδια χρονική στιγμή (από τον Μάιο έως τον Ιούλιο), εμφανίστηκαν μια σειρά από οργανώσεις με βασικό στόχο να βοηθήσουν με διάφορους τρόπους τον συμμαχικό αγώνα, όπως για παράδειγμα, τη συλλογή πληροφοριών εναντίον του εχθρού, προπαγάνδα, οργάνωση φυγάδευσης στη Μέση Ανατολή, πραγματοποίηση δολιοφθορών. Χαρακτηριστικά θα μπορούσαμε να αναφέρουμε:

- «Ελληνικό Αίμα» του Κωνσταντίνου Βοβολίνη
- «Δημοκράτης» του Ιφικράτη Ζατζίεμανουήλ
- «Στρατιά των Σκλαβωμένων Νικητών» του Κώστα Περρίκου
- «Η Φιλική Εταιρία Νέων» του Σταύρου Γιαννακόπουλου
- «Μπουμπουλίνα» της Λέλας Καραγιάννη

Από τις παραπάνω κάποιες ήταν επιχειρησιακές, ενταγμένες στον αντιστασιακό αγώνα ενώ άλλες ήταν περισσότερο πολιτικές.⁸⁷

Τον Ιούλιο του 1941, αξιωματικοί ίδρυσαν την ΥΒΕ (Υπερασπιστές της Βορείου Ελλάδας) με βασικό σκοπό την *«εξουδετέρωση πάσης ξενικής προπαγάνδας αποβλεπούσης εις την απόσπασιν βορείων επαρχιών της Ελλάδος»*. Η οργάνωση με απόφαση της τον Ιούλιο του 1942 μετονομάστηκε σε, ΠΑΟ (Πανελλήνια Απελευθερωτική Οργάνωση) και έδρασε αποκλειστικά στη βόρεια Ελλάδα.⁸⁸ Παρόλο που στις τάξεις της ΠΑΟ υπήρχαν αρκετοί Σοσιαλιστές ακόμα και κομμουνιστές, η εν λόγω οργάνωση συγκροτήθηκε από αντικομμουνιστές Αξιωματικούς, οι οποίοι επικέντρωσαν τις δυνάμεις τους για να αντιμετωπίσουν την βουλγαρική κατοχή, την οποία τη θεωρούσαν περισσότερο επικίνδυνη για τη χώρα. Υπέθεταν επίσης ότι οι Γερμανοί θα έδειχναν μια ανοχή απέναντι τους λόγω της αντιπαλότητας τους με το ΕΑΜ και ιδίως όταν ξεκίνησε η ανοιχτή αντιπαράθεση τους το 1944.⁸⁹

Από τις παραδοσιακές πολιτικές δυνάμεις της Ελλάδας η μόνη που συμμετείχε ενεργητικά στην οργάνωση της Εθνικής Αντίστασης ήταν το ΚΚΕ. Ο συγκεκριμένος πολιτικός σχηματισμός διαδραμάτισε έναν κυρίαρχο ρόλο στην ΕΕΑ, εκμεταλλευόμενος το κενό που είχε αφεθεί από τα αστικά παραδοσιακά κόμματα αλλά και την ανυπαρξία πρωτοβουλιών της πολιτικής ηγεσίας και της

⁸⁶ Φλάισερ, όπως παραπάνω, σελ. 177

⁸⁷ Ε. Χατζηβασιλείου, *Η επανέυρεση της πρωτεύουσας. Η βιβλιογραφία των μη εαμικών οργανώσεων*, (Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, 2005), σελ. 49

⁸⁸ Woodhouse, όπως παραπάνω, σελ. 105

⁸⁹ Φλάισερ, όπως παραπάνω, σελ. 188

Κυβέρνησης του Καΐρου.⁹⁰ Την 1^η Ιουλίου 1941, με την απόφαση της 6^{ης} Ολομέλειας, το ΚΚΕ καλούσε το «ελληνικό λαό, τα κόμματα και τις οργανώσεις του σε ένα εθνικό μέτωπο απελευθέρωσης από την γερμανοιταλική Κατοχή». Η απόφαση αυτή ήρθε ως αποτέλεσμα της πρόθεσης του Στάλιν να μεταφέρει τον πόλεμο στο εσωτερικό των κρατών που είχαν κυριευθεί από τις δυνάμεις του Άξονα. Η πρώτη κίνηση ήταν η ίδρυση του ΕΕΑΜ (Εργατικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο). Το ίδιο το ΚΚΕ σημειώνει ότι: *«η ίδρυση του Εργατικού ΕΑΜ προηγήθηκε της συγκρότησης του ΕΑΜ όχι τυχαία, δεδομένου ότι για να έχει στέρεη βάση και επιτυχία ο απελευθερωτικός αγώνας, απαραίτητη προϋπόθεση ήταν η ενότητα δράσης της εργατικής τάξης, της μόνης που θα μπορούσε να σηκώσει το βάρος οργάνωσης της αντίστασης του ελληνικού λαού»*.⁹¹

Σχεδόν ταυτόχρονα ιδρύθηκαν στην περιφέρεια με πρωτοβουλία περιφερειακών οργανώσεων και τοπικών στελεχών του ΚΚΕ, διάφορες αντιστασιακές οργανώσεις με στόχο την προώθηση της θέσης του ΚΚΕ για «Εθνικό Μέτωπο». Τέτοιες για παράδειγμα ήταν οι οργανώσεις: «Οδυσσέας Ανδρούτσος» στη Νιγρίτα, «Αθανάσιος Διάκος» στο Κιλκίς, το ΜΕΣ (Μέτωπο Εθνικής Σωτηρίας) στην ανατολική Μακεδονία, η ΝΦΕ («Νέα Φιλική Εταιρεία») στη νότια Πελοπόννησο. Κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών, ήταν η υιοθέτηση ονομάτων και συμβόλων που παρέπεμπαν στο 1821 και όχι στο σοσιαλιστικό κίνημα, σκοπεύοντας με αυτόν τον τρόπο στην έγερση πατριωτικών και εθνεγερτικών ανακλαστικών του λαού.⁹²

2.3.1 Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ)

Το φθινόπωρο του 1941 κάνουν την εμφάνιση τους οι τρεις κυριότερες αντιστασιακές οργανώσεις (ΕΔΕΣ, ΕΑΜ και ΕΚΚΑ). Χρονολογικά προηγήθηκε για μερικές μέρες ο ΕΔΕΣ. Ημερομηνία ίδρυσης θεωρείται η 9 Σεπτεμβρίου του 1941. Ιδρυτής του ένας πρώην αξιωματικός του στρατού, ο Συνταγματάρχης Ναπολέοντας Ζέρβας, έναν κεντρώο αξιωματικό ο οποίος είχε εκδιωχθεί από το στράτευμα, μετά το αποτυχημένο βενιζελικό πραξικόπημα του 1935, καθώς και δύο φιλικά του πρόσωπα, τους Λεωνίδα Σπάη και Ηλία Σταματόπουλο.⁹³ Ο Ν. Ζέρβας μέσα από την αντιστασιακή του δράση θέλει να αποτινάξει την ετικέτα του

⁹⁰Κ. Πυρομάγλου, *Ο Δούρειος Ίππος*, [Αθήνα: Δωδώνη χ.χ (γύρω στο 2000)], σελ.22

⁹¹ Ριζοσπάστης, Τεύχος της 26 Ιουλίου 1997

⁹²C. M. Woodhouse *Το μήλο της Έριδος* (Αθήνα: Εξάντας, 1976), σελ. 99-101

⁹³ Φλάισερ, όπως παραπάνω, σελ. 179

κινηματία και πολιτικά αφερέγγυου. Ήθελε να κάνει κάτι τόσο σημαντικό ώστε να εξιλεωθεί για το παρελθόν του και για κάποιες παλιές «αταξίες».⁹⁴ Έχει πίστη στον εαυτό του και είναι αρκετά δυνατός για να το πετύχει. Παράλληλα, το πολιτικό του κριτήριο και ένστικτο τού φανερώνει την πεποίθηση του για την τελική νίκη των συμμαχικών δυνάμεων και αυτό λόγω υπεροχής τους στη θάλασσα και στην οικονομική ευρωστία. Έχει τα τυπικά χαρακτηριστικά του ηγέτη πολέμαρχου.

Όπως και πολλά άλλα από τα αντιστασιακά κινήματα της εποχής, ο ΕΔΕΣ, είχε κατά κύριο λόγο δημοκρατικό πολιτικό προσανατολισμό, με μία ισχυρή αντιπάθεια προς τον εξόριστο βασιλιά, Γεώργιο Β', ενώ είχε και ορισμένες ασαφείς αριστερές σοσιαλίζουσες τάσεις. Μετά την τετραετή δεξιά δικτατορία του Ιωάννη Μεταξά, η οποία έχαιρε ισχυρής βασιλικής υποστήριξης, η μοναρχία απορρίπτονταν σχεδόν καθολικά, ενώ οι σοσιαλίζουσες ιδέες περί κοινωνικής δικαιοσύνης αποτελούσαν την κυρίαρχη τάση των διαφόρων αντιστασιακών ομάδων.

Η ιδρυτική διακήρυξη του ΕΔΕΣ απαιτούσε ρητά τη «θεμελίωση στην Ελλάδα ενός δημοκρατικού καθεστώτος», την «αποκάλυψη ... της προδοσίας του τέως Βασιλιά Γεωργίου Β' και τη σοσιαλιστική συνείδηση μέσα από δράσεις». Ως επίτιμος αρχηγός του ΕΔΕΣ αναγνωρίζονταν ο βενιζελικός Στρατηγός Ν. Πλαστήρας, ο οποίος εκείνη την εποχή αλλά και μέχρι το τέλος του πολέμου ζούσε πολιτικός εξόριστος, από το μεταξικό καθεστώς, στη Νίκαια της νότιας Γαλλίας και ως εκ' τούτου, δεν μπόρεσε να αποσπάσει εκ των προτέρων τη συναίνεση του.⁹⁵ Δεν γινόταν κάποια αναφορά στο κείμενο σε ένοπλη αντιπαράθεση με τις κατοχικές δυνάμεις.

Την ημέρα ίδρυσης του ΕΔΕΣ, ένας φίλος και συνεργάτης του Πλαστήρα, ο Κομνηνός Πυρομάγλου, αναχώρησε από τη Νίκαια, για την Ελλάδα. Είχε εξουσιοδοτηθεί από τον Στρατηγό να σχηματίσει, εκ μέρους του, μία δημοκρατική οργάνωση με σοσιαλιστικό περιεχόμενο και να προετοιμάσει την αντίσταση τόσο ενάντια στην Κατοχή όσο και ενάντια στην αναβίωση της μοναρχίας.⁹⁶ Ο Πυρομάγλου είχε διατελέσει Αξιωματικός του στρατού, θαρραλέος και έξυπνος. Διέμενε στο Παρίσι όπου είχε σπουδάσει φιλολογία, ενώ η συναναστροφή του με τον Στρατηγό τον είχε εφοδιάσει και με πολιτική πείρα. Σύμφωνα με τις οδηγίες

⁹⁴ Χαριτόπουλος, όπως παραπάνω, σελ. 322

⁹⁵ Φλάισερ, στο ίδιο, σελ. 180

⁹⁶ Φλάισερ, στο ίδιο, σελ. 182

που είχε λάβει από τον Πλαστήρα θα έπρεπε να αποφύγει κάθε επαφή με τις πολιτικές οργανώσεις στην Αθήνα και να συζητήσει μόνο με «σίγουρους φίλους».⁹⁷ Σε αυτούς τους τελευταίους δεν συμπεριλαμβάνεται ο Ζέρβας, για τον οποίο ο Πλαστήρας φαίνεται να διατηρεί επιφυλάξεις.⁹⁸ Μετά την άφιξη του στην Αθήνα στις 23 Σεπτεμβρίου του 1941, ο Πυρομάγλου ήρθε σε επαφή με τους δημοκρατικούς κύκλους. Αυτές οι πρώτες επαφές κάθε άλλο παρά δημιουργούν τις προϋποθέσεις για συμφωνία. Ο Σοφούλης, ο Καφαντάρης, ο Παπανδρέου κατηγορούν τον Πλαστήρα ότι θέλει να διασπάσει τις δημοκρατικές δυνάμεις. Από την πλευρά τους οι στρατιωτικοί που συνάντησε ο Πυρομάγλου δείχνουν ενθουσιασμό στην προοπτική της αντίστασης αλλά κρίνουν πρόωρο να περάσουν στην άμεση δράση. Τελικά ο μόνος που δείχνει έτοιμος ήταν ο άνθρωπος, που κατά τον Dominique Eudes, ο Στρατηγός δεν επιθυμούσε να έχει σχέση. Ο Ναπολέων Ζέρβας, αναλαμβάνοντας μάλιστα και την υπαρχηγία του ΕΔΕΣ.⁹⁹ Όπως και οι περισσότερες αντιστασιακές οργανώσεις, ο ΕΔΕΣ αρχικά είχε περιορίσει τη δράση του στην Αθήνα. Υποστηριζόμενος από πολλές εξέχουσες βενιζελικές και δημοκρατικές στρατιωτικές προσωπικότητες, ήρθε σε επαφή με το ΕΑΜ και προσπάθησε να θεμελιώσει κάποιου είδους συνεργασία. Οι διαπραγματεύσεις απέτυχαν λόγω των απαιτήσεων των κομμουνιστών για μία συγχώνευση του ΕΔΕΣ με το ΕΑΜ και της δυσπιστίας τους σχετικά με τη φιλοβρετανική στάση του Ζέρβα.¹⁰⁰ Γεγονός είναι ότι, καθώς αναπτύσσονταν η οργάνωση, ο Ζέρβας, κατάφερε να θεμελιώσει διασυνδέσεις με το Βρετανικό Αρχηγείο του Καΐρου, επιθυμώντας να λάβει οικονομική ενίσχυση, όπλα και οδηγίες. Κάτω από την πίεση των Βρετανών, οι οποίοι τότε υποστήριζαν έντονα την ελληνική μοναρχία, ο Ζέρβας αναγκάστηκε να αποστείλει μία δήλωση πίστης στον Βασιλιά Γεώργιο Β' τον Μάρτιο του 1942.¹⁰¹ Η εξέλιξη αυτή σηματοδότησε μία σιωπηρή αποχώρηση από τη σθεναρή αντιμοναρχική στάση των περασμένων μηνών, καθώς και το ξεκίνημα μίας αργής πορείας του ΕΔΕΣ προς μία περισσότερο φιλομοναρχική προσέγγιση.

⁹⁷ D. Eudes, όπως παραπάνω, σελ. 31

⁹⁸ D. Eudes, στο ίδιο, σελ. 31-32

⁹⁹ Τον Οκτώβριο του 1942, σχηματίστηκε μία πενταμελής Εκτελεστική Επιτροπή, με τον Πυρομάγλου να αντιπροσωπεύει τον Πλαστήρα ως Γενικός Γραμματέας και τον Ζέρβα να είναι απλό μέλος της. Σημειώνεται το παράδοξο ο ιδρυτής της οργάνωσης Ν. Ζέρβας και αδιαφιλονίκητος ηγέτης να συμμετέχει στην εκτελεστική επιτροπή ως απλό μέλος.

¹⁰⁰ Φλάισερ, όπως παραπάνω, σελ. 345-351

¹⁰¹ Φλάισερ, στο ίδιο, σελ. 345-351

Στις 23 Ιουνίου του 1942, μετά από έντονη βρετανική πίεση¹⁰² και περισσότερο από έναν μήνα μετά την επίσημη εμφάνιση του ΕΛΑΣ, ο Ζέρβας, συνοδευόμενος από τον Πυρομάγλου και λίγους ακόμα συντρόφους του αναχώρησε για τα βουνά της δυτικής Ελλάδας, ιδιαίτερη πατρίδα του Ζέρβα, τις πρώτες «εθνικές ομάδες ανταρτών». Από τότε και μέχρι το τέλος της Κατοχής η Ήπειρος θα αποτελούσε την κύρια περιοχή των επιχειρήσεων του ΕΔΕΣ.¹⁰³ Από τη στιγμή όμως που αρχίζει τη δράση του στην Ήπειρο, ξεκινά και ο ανταγωνισμός με τους ανθρώπους του Άρη Βελουχιώτη και του ΕΛΑΣ που ήδη είχε εγκατασταθεί στην περιοχή.¹⁰⁴ Ο Άρης θα επιβάλλει βίαια το μονοπώλιο της Αντίστασης στις ένοπλες ομάδες, που έχουν σχηματιστεί αυθόρμητα και για διάφορους λόγους στη Ρούμελη. Έχει αποφασίσει μια και καλή πως οι συμμορίες που λυμαίνονται τις περιοχές αυτές πρέπει να **ενσωματωθούν, να εκμηδενιστούν ή να διαλυθούν.**¹⁰⁵ Αυτή είναι και η τακτική που θα εφαρμόσει και με τον ΕΔΕΣ. Η Πίνδος, περιοχή του ΕΛΑΣ, χωρίζεται από την Ήπειρο του ΕΔΕΣ, από τον ποταμό Αχελώο. Οι δυο ανταγωνιστικές οργανώσεις, οπλίζονται από λάφυρα τα οποία αφαιρούνται από τον ίδιο εχθρό, στρατολογούν μαχητές από τα ίδια χωριά και μάχονται κοινό αντίπαλο, θα καταλήξουν αργά ή γρήγορα να συγκρουστούν μεταξύ τους.

Οι πολιτικές ρίζες του ΕΔΕΣ ήταν στην Αθήνα, όπου αναπτύσσονταν και η κύρια πολιτική δράση. Σε αντίθεση με το ΕΑΜ (που θα αναλυθεί παρακάτω), υπήρχε ενιαία πολιτική και στρατιωτική δομή, η οποία παραδόξως δημιουργούσε έλλειψη συντονισμού μεταξύ πολιτικής και στρατιωτικής τακτικής και αυτό γιατί, αντί να κατευθύνονται από δυο παράλληλες ηγεσίες, υπήρχε μια η οποία δεν ήταν δυνατόν να βρίσκεται ταυτόχρονα σε δυο διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές. Η πολιτική δράση αναπτυσσόταν κυρίως στην Αθήνα ενώ η στρατιωτική στα βουνά. Όπως αναφέρει και ο C. M. Woodhouse στο «Μήλο της Έριδος» : «Ο Ζέρβας, αφιέρωσε όλες του σχεδόν τις ενέργειες στην οργάνωση του στρατού του στηριζόμενος κυρίως στην έντονη προσωπικότητα του και πολύ λιγότερο στη συλλογική διοικητική του ικανότητα (σε αντίθεση με το ΕΑΜ)». Αποτέλεσμα αυτής

¹⁰² Κρίνεται σκόπιμο να αναφερθεί ότι σύμφωνα με τον D. Eudes στο βιβλίο του που έχει ήδη σχετικά μνημονευτεί (σελ.30-31), ότι η πίεση που ασκείται στον Ζέρβα από τους Άγγλους, ήταν ουσιαστικά εκβιασμός καθώς είχε κατηγορηθεί εμμέσως από (αναξιόπιστο) μάρτυρα, ότι ήταν υπεύθυνος για τη διοχέτευση χαλκευμένων πληροφοριών στο Κάιρο για επικείμενη επίθεση της Γερμανίας στην Τουρκία. Τα παραπάνω δεν έχουν διασταυρωθεί από άλλες πηγές (βρετανικές ή μη)

¹⁰³ Φλάισερ, στο ίδιο, σελ.345-351

¹⁰⁴ D. Eudes, όπως παραπάνω, σελ.32

¹⁰⁵ Χαριτόπουλος, όπως παραπάνω, σελ.83-86

της αδυναμίας του ήταν ο ΕΔΕΣ να παραμείνει ένας μικρός στρατός και να υπάρχει ανάγκη για περισσότερη προσωπική εργασία του αρχηγού του. Επίσης, υπήρχε σε αρκετές περιπτώσεις μια άγνοια των πολιτικών δραστηριοτήτων του ΕΔΕΣ στην Αθήνα, από τον ΕΔΕΣ των βουνών, ακολουθώντας έτσι διαφορετικούς προσανατολισμούς και επιδιώξεις. Μια προσπάθεια του Ζέρβα να διχοτομήσει τον ΕΔΕΣ των βουνών με τη χρήση της ονομασίας ΕΟΕΑ, (Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών), τοποθετώντας και εκεί τον Πυρομάγλου, ως υποδιοικητή, για να επιλύσει το ζήτημα, δεν καρποφόρησε, επιτείνοντας την σύγχυση μεταξύ του πολιτικού ΕΔΕΣ των Αθηνών και του στρατιωτικού ΕΔΕΣ των βουνών.¹⁰⁶ Αν θα μπορούσαμε να αναφέρουμε κάτι που χαρακτήριζε την Οργάνωση, αυτό θα ήταν ότι δεν υπήρχε κανένας θετικός χαρακτήρας στην οργάνωση που να διατηρεί τη συνοχή της. Ήταν ένα άθροισμα αρνητικών στοιχείων, το κυριότερο από αυτά ήταν ο αντικομμουνισμός. Αν παραβάσουμε την ονομασία του με το ποιοι αποτελούσαν την οργάνωση, τότε γίνεται φανερός ο ιδιαίτερος χαρακτήρας της. Η λέξη που βαρύνει ιδιαίτερα στην επωνυμία της ήταν το «Δημοκρατικός». Χωρίς αυτή την λέξη δε θα μπορούσε να γίνει επίκληση στον επίτιμο αρχηγό του δηλαδή στον Πλαστήρα. Ο όρος αυτός (που μπορεί να αποδοθεί στα αγγλικά ως «Republican» και όχι «Democratic») περικλείει και τις δυο έννοιες, δηλαδή και «συνταγματικός» και «αντιμοναρχικός». Μια παραπομπή όμως στο καταστατικό της οργάνωσης, θα αποδείξει ότι βασικός όρος για την οργάνωση ήταν η αβασίλευτη δημοκρατία και η εμπόδιση στην επάνοδο του Γεωργίου Β', τουλάχιστον όχι χωρίς ελεύθερο δημοψήφισμα επί του πολιτειακού.¹⁰⁷ Έτσι αν θα επιθυμούσαμε να δούμε τη σύνθεση της Οργάνωσης με την ιδεολογική της αρχιτεκτονική θα μπορούσαμε να πούμε ότι ήταν αντιμοναρχική επάνω από την οριζόντια γραμμή (διοίκηση) ενώ κάτω από την οριζόντια γραμμή ήταν ότι και όλοι οι Έλληνες δηλαδή Κέντρο και δεξιά του Κέντρου εκεί όπου ο αντιμοναρχισμός δεν είναι ιδιαίτερα σημαντική δύναμη και κατά συνέπεια οι επιρροές που δέχονταν οι πολιτικές του ΕΔΕΣ από τον αντιμοναρχισμό δεν ήταν σημαντικές. Η παρουσία του Πυρομάγλου ως υποδιοικητή των βουνών για τον ΕΔΕΣ διατηρούσε ένα δημοκρατικό αντιμοναρχικό τόνο, γεγονός που τον έκανε να βρίσκεται πολιτικά πιο κοντά στα αριστερά του κέντρου, εκεί δηλαδή που έβρισκαν πολιτικό καταφύγιο η

¹⁰⁶ C.M. Woodhouse, Το μήλο της Έριδος, (Αθήνα: Εξάντας, 1976), σελ. 118

¹⁰⁷ E.C.W. Meyers, Η ελληνική περιπλοκή, (Αθήνα: Εξάντας, 1976), σελ. 189-191

πλειοψηφία του ΕΑΜ.¹⁰⁸

2.3.2 Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ)/Εθνικός Απελευθερωτικός Στρατός (ΕΛΑΣ)

Το ΕΑΜ από την άλλη πλευρά, ιδρύθηκε στις 27 Σεπτεμβρίου του 1941 από αντιπροσώπους τεσσάρων αριστερών κομμάτων: τον Λευτέρη Αποστόλου του ΚΚΕ, τον Χρήστο Χωμενίδη του Σοσιαλιστικού Κόμματος Ελλάδος (ΣΚΕ), τον Ηλία Τσιριμώκο της Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας (Ε.Λ.Δ.) και τον Απόστολο Βογιατζή του Αγροτικού Κόμματος Ελλάδος (ΑΚΕ). Η ίδρυση του είχε αποφασιστεί στην 7^η Ολομέλεια του ΚΚΕ, παρά την άρνηση των κυρίαρχων πολιτικών να συμμετάσχουν σε αυτό. Σύμφωνα με το καταστατικό ιδρύσεως του, οι στόχοι του ήταν:

- *«Η απελευθέρωσις του Έθνους μας από τον σημερινόν ξένον ζυγόν και η απόκτησις της πλήρους ανεξαρτησίας της χώρας μας.*

- *Ο σχηματισμός προσωρινής κυβερνήσεως του ΕΑΜ αμέσως μετά την εκδίωξιν των ξένων κατακτητών, μοναδικός σκοπός της οποίας θα είναι η προκήρυξη εκλογών δια συντακτικήν εθνοσυνέλευσιν, με βάσιν την αναλογικής ίνα ο λαός αποφανθή κυριαρχικώς επί του τρόπου της διακυβερνήσεως του...»¹⁰⁹*

Είναι πέραν κάθε αμφισβήτησης ότι στο ΕΑΜ ο βασικός μοχλός λειτουργίας του, ήταν το ΚΚΕ. Μάλιστα ως πρώτος γραμματέας του ορίστηκε ο Λ. Αποστόλου (πρώην γραμματέας της ΟΚΝΕ και στέλεχος του ΚΚΕ).¹¹⁰

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναζητηθεί ποια ακριβώς ήταν η κατάσταση για το ΚΚΕ προπολεμικά αλλά και κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, εκτόπισε το ΚΚΕ στην παρανομία ενώ τα μέλη του εκδιώκονταν. Η ιεραρχία και η οργάνωση του υπέστη καίρια πλήγματα από τις αποτελεσματικές δυνάμεις ασφαλείας του Ιωάννη Μεταξά και περισσότεροι από 2.000 κομμουνιστές είχαν φυλακιστεί ή εξοριστεί. Με τη γερμανική εισβολή και την κατοχή της χώρας τον Απρίλιο – Μάιο του 1941, πολλές εκατοντάδες μελών

¹⁰⁸ Woodhouse, όπως παραπάνω, σελ. 120 [Η παραπάνω παρουσίαση κρίθηκε σκόπιμο να αναφερθεί γιατί αποτέλεσε και το λόγο της κρίσης του Μαρτίου του 1943 όταν το βρετανικό Υπουργείο Πολέμου διευκρίνισε ότι θα υποστήριζαν τις ανταρτικές ομάδες με προθυμία να υποστηρίξουν τον Γεώργιο Β' και την κυβέρνησή του, γεγονός που καθόρισε εν πολλοίς τη μετακίνηση του Ν. Ζέρβα προς τη φιλομοναρχική πτέρυγα προσαρμοζόμενος στις επιθυμίες των Βρετανών].

¹⁰⁹ Επίσημα κείμενα του ΚΚΕ (1940-1945), Η ίδρυση του ΕΑΜ, (Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή τομ.5, 1981), σελ.54

¹¹⁰ Επίσημα κείμενα του ΚΚΕ (1940-1945), στο ίδιο, σελ.58

κατάφεραν να αποδράσουν και να διαφύγουν στην παρανομία.¹¹¹ Η πρώτη τους ενέργεια ήταν ο ανασχηματισμός του Κόμματος, καθώς και θυγατρικών ομάδων όπως η οργάνωση ευημερίας Εθνική Αλληλεγγύη. Μετά τη γερμανική επίθεση στη Σοβιετική Ένωση στις 22 Ιουνίου και τη διάρρηξη του Συμφώνου Μολότοφ – Ρίμπεντροπ, το πρόσφατα ‘‘αναγεννημένο’’ Κομμουνιστικό Κόμμα βρέθηκε ακράδαντα συνδεδεμένο στο εχθρικό προς τον Άξονα στρατόπεδο, μία γραμμή η οποία επιβεβαιώθηκε από την 6^η Ολομέλεια του Κόμματος που διεξήχθη στο διάστημα 1-3 Ιουλίου του 1941. Οι κομμουνιστές υιοθέτησαν μία στρατηγική λαϊκού μετώπου, στο οποίο προσπάθησαν να εντάξουν και άλλα κόμματα από την αριστερά και το κέντρο, ανάμεσα τους και πολιτικούς του προπολεμικού σκηνικού. Οι προσπάθειες τους πάντως απέβησαν σε μεγάλο βαθμό άκαρπες. Στις 16 Ιουλίου όμως ιδρύθηκε το Εθνικό Εργατικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΕΑΜ), συνενώνοντας τις συνδικαλιστικές οργανώσεις της χώρας. Στο ΕΕΑΜ μπορεί να πιστωθεί και ως σημαντική επιτυχία, το κύμα των απεργιών στην Αθήνα, τον Ιούλιο του 1941.

Όπως αναφέρθηκε, το καταστατικό του ΕΑΜ καλούσε για την «απελευθέρωση της χώρας από τον ξένο ζυγό» και την «εγγύηση του κυρίαρχου δικαιώματος του ελληνικού λαού να προσδιορίσει τη μορφή διακυβέρνησης του». Ταυτόχρονα, ενώ αφήνονταν ανοικτή η προοπτική της συνεργασίας με άλλα κόμματα, το ΚΚΕ, λόγω του μεγάλου του μεγέθους σε σχέση με τα συνεργαζόμενα κόμματα, ανέλαβε μία εμφανώς κυρίαρχη θέση στο νέο κίνημα. Επιπρόσθετα, η καλά οργανωμένη δομή του και η εμπειρία του πάνω στις συνθήκες και τις ανάγκες του παράνομου αγώνα ήταν κρίσιμοι παράγοντες της επιτυχίας του ΕΑΜ. Ο Γιώργης Σιάντος ανέλαβε την ενεργό ηγεσία της οργάνωσης, καθώς ο Νίκος Ζαχαριάδης, επίσημος ηγέτης του ΚΚΕ, βρίσκονταν έγκλειστος στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Νταχάου.

Στις 10 Οκτωβρίου του 1941, το ΕΑΜ δημοσίευσε το μανιφέστο του και παρουσίασε την οργάνωση και τους σκοπούς της στον ελληνικό λαό. Κατά το φθινόπωρο του 1941, η επιρροή του διαχύθηκε σε όλη την Ελλάδα, είτε μέσω των προϋπαρχόντων κομμουνιστικών πυρήνων είτε μέσα από αυθόρμητες ενέργειες των τοπικών λαϊκών επιτροπών.¹¹² Τον πρώτο χρόνο λειτουργίας του το αφιέρωσε στο

¹¹¹ Μ. Μαζάουερ, Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2003), σελ. 277

¹¹² Μαζάουερ, όπως παραπάνω, σελ. 279

να οργανώσει τις δραστηριότητες του, σύμφωνα με το κομμουνιστικό σύστημα πυρήνων, σε όλη την Ελλάδα καθώς και στις παράνομες εκδόσεις και σε μερικές ανατρεπτικές δραστηριότητες στην Αθήνα. Το ΕΑΜ δεν προπαγάνδιζε επανάσταση με την μαρξιστική έννοια του όρου και προσπαθούσε να αφαιρεί από τις προκηρύξεις και διακηρύξεις κάθε τι που να θύμιζε σοσιαλιστική προπαγάνδα. Όπως έχει ήδη αναφερθεί το ΕΑΜ και το ΚΚΕ προσπάθησαν να συμπεριλάβουν φιλελεύθερα αστικά κόμματα και πολιτικούς (Παπανδρέου, Σοφούλης, κ.ά.) που όμως αρνήθηκαν. Στην καλύτερη περίπτωση μπορεί να ειπωθεί ότι το ΚΚΕ επεδίωκε μια «αστικοδημοκρατική» επανάσταση χρησιμοποιώντας την επιρροή που θα είχε αποκτήσει μετά την απελευθέρωση ως ένα μέσο για την επίτευξη του σκοπού αυτού.¹¹³

Ένοπλη δραστηριότητα εκτός Αθηνών εμφανίζεται την επόμενη χρονιά, αλλά το δίκτυο πυρήνων στην επαρχία είχε τόσο αποτελεσματικά οργανωθεί και εξαπλωθεί ώστε, όταν το καλοκαίρι του 1942, εμφανίστηκαν στα βουνά οι πρώτες αντάρτικες ομάδες με την ονομασία ΕΛΑΣ, πολλαπλασιάστηκαν πολύ γρήγορα. Όταν τους ήταν δυνατό, εξαπλώνονταν πέρα από τα όρια τους ή απορροφούσαν όλες τις αντίπαλες ομάδες που συναντούσαν στο δρόμο τους. Αυτός ήταν και ο σκοπός τους, **καθώς για τους ηγέτες τους: δεν έβλεπαν τον πόλεμο σαν πόλεμο ανάμεσα σε έθνη, αλλά ανάμεσα σε αντίπαλες ιδεολογίες, που υπήρχαν σε όλα τα έθνη και ονομάζονταν Πρόοδος και Αντίδραση...**¹¹⁴ Είχε επίσημα διακηρυχτεί, άλλωστε από το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, ότι όποιος δεν ανήκει σε αυτούς, ήταν ipso facto προδότης.¹¹⁵

Σύμφωνα με την κομμουνιστική τακτική, το ΕΑΜ δημιούργησε ένα κομματικά ελεγχόμενο σύστημα μέσω του οποίου θα ενέπλεκε και θα κινητοποιούσε τις λαϊκές μάζες. Οι επιτροπές του ΕΑΜ ήταν οργανωμένες σε μία εδαφική και επαγγελματική βάση, ξεκινώντας από το τοπικό (χωριό ή γειτονιά) επίπεδο και συνεχίζοντας προς τα πάνω, ενώ δημιουργήθηκαν θυγατρικές οργανώσεις: ένα κίνημα νεολαίας, η ΕΠΟΝ (Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων), μία συνδικαλιστική οργάνωση, η ΕΕΑΜ, και μία οργάνωση κοινωνικής

¹¹³ Ole L. Smith, *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943-1950* [(Αθήνα: Φιλίστωρ), μετάφραση Γ. Σπανδώνης, Συλλογικό Έργο («Ο πρώτος γύρος», Εμφύλιος πόλεμος κατά την Κατοχή), Κεφ. 3, επιμ. Ντέιβιντ Κλόουζ, 2^η Έκδοση, 1998], σελ.54

¹¹⁴ C.M Woodhouse, *The Apple of discord*, (n.p British Version, 1948), p.101

¹¹⁵ Προκηρύξεις ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στον παράνομο τύπο, Μάρτιος 1943

ευημερίας, η Εθνική Αλληλεγγύη (ΕΑ).¹¹⁶ Το στρατιωτικό σκέλος του ΕΑΜ, ο ΕΛΑΣ (Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός) ιδρύθηκε τον Δεκέμβριο του 1942, ενώ αργότερα ιδρύθηκε και ένα πρόχειρο ναυτικό, το ΕΛΑΝ (Ελληνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Ναυτικό), η δράση και ο ρόλος του οποίου πάντως ήταν εξαιρετικά περιορισμένα. Κατά γενική ομολογία, δε θα μπορούσε εύκολα να προσδιοριστεί ο ακριβής βαθμός λαϊκής υποστήριξης στο ΕΑΜ. Όπως είναι για λόγους ασφαλείας, τα μέλη του μετώπου και των λοιπών συνεργαζόμενων οργανώσεων δεν καταγράφηκαν επίσημα σε μητρώα ούτε έλαβαν κάποιου είδους «ταυτότητας». Τα στοιχεία που δίνονταν κατά καιρούς είτε κατά τη διάρκεια της Κατοχής σε συσκέψεις, είτε μετά το πέρας του εμφυλίου πολέμου από ιστορικούς και όχι μόνο, ποικίλουν και αυτό έχει να κάνει με τις επιδιώξεις που κάθε φορά εξυπηρετούσαν.¹¹⁷ Το βέβαιο ήταν ότι το ΕΑΜ ήταν ένα πραγματικό πανεθνικό μαζικό πολιτικό κίνημα το οποίο προσπαθούσε να αποσπάσει την υποστήριξη όλων των τμημάτων του πληθυσμού.¹¹⁸ Σύμφωνα λοιπόν με τις υπάρχουσες πηγές αφαιρώντας τις υπερβολικές κάθε φορά τιμές, σε έναν συνολικό πληθυσμό 7,5 εκατομμυρίων, κατά τη μέγιστη ακμή του, στα τέλη του 1944, το ΕΑΜ αριθμούσε από τη χαμηλότερη εκτίμηση των 500.000 έως την υψηλότερη του 1.500.00 μέλη σε διάφορες σχετιζόμενες με αυτό οργανώσεις, ανάμεσα τους 50.000 – 85.000 άντρες στον ΕΛΑΣ.¹¹⁹ Πέραν των φτωχότερων στρωμάτων της κοινωνίας οι οποίες ήταν φυσικό να εκπροσωπούνται κατά κύριο λόγο από αυτό, στο κίνημα συμμετείχαν και πολλές από τις προπολεμικές ελίτ: όχι λιγότεροι από 16 στρατηγοί και περισσότεροι από 1.500 αξιωματικοί του στρατού, 30 καθηγητές του Πανεπιστημίου Αθηνών και άλλων Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων, καθώς και έξι επίσκοποι της Εκκλησίας της Ελλάδος και πολλοί απλοί ιερείς.¹²⁰

Στις υπό τον έλεγχο του περιοχές, το ΕΑΜ εφάρμοσε το δικό του πολιτικό πλαίσιο, γνωστό ως λαοκρατία, βασιζόμενο στην «αυτοδιαχείριση, τη συμμετοχή

¹¹⁶ O. Wiewiorka, O, and J. Treblinka, Surviving Hitler and Mussolini: Daily Life in Occupied Europe, [Resisters: From Everyday Life to Counter-state. In: R. Gildea, O. Wieworka, A. Warring (Eds.), (Oxford: Berg, 2006)] , pp. 153-176

¹¹⁷ Smith, όπως παραπάνω, σελ.54

¹¹⁸ L.S. Stavrianos, The Greek National Liberation Front (EAM): A Study in Resistance Organization and Administration. The Journal of Modern History, (n.p, 1952), pp. 42–55

¹¹⁹ Για τις τιμές αυτές λήφθηκαν υπόψη: Χ. Ρίχτερ, British intervention in Greece: From Varkiza to civil war, (London: Merlin Press, 1985, p.270 καθώς επίσης, Π. Ρούσος, Η Μεγάλη Πενταετία, том 2 (Αθήνα: χ.ε, 1976), σελ.289 και Κομμουνιστική Επιθεώρηση, Ιούνης 1945

¹²⁰ Report of the British Legal Mission to Greece, (London: HMSO, 1946)

νέων ομάδων (κυρίως των γυναικών και της νεολαίας) και τα λαϊκά δικαστήρια.¹²¹ Την ίδια στιγμή, οι μηχανισμοί της «επαναστατικής τάξης» που δημιουργήθηκαν από το ΕΑΜ συχνά χρησιμοποιούνταν για την εξόντωση των πολιτικών αντιπάλων ή ακόμα και ανθρώπων κατά βάση με προσωπικά κριτήρια.¹²²

2.3.3 Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωσις (ΕΚΚΑ)

Η ΕΚΚΑ (Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωσις) ιδρύθηκε το φθινόπωρο του 1942. Στρατιωτικός αρχηγός της ήταν ο Συνταγματάρχης Δημήτριος Ψαρρός, με στενό συνεργάτη του για ένα διάστημα τον φίλο του Μπακιρτζή. Αυτή η φιλία διακόπηκε όταν ο τελευταίος αποχώρησε από την ΕΚΚΑ τον Μάρτιο του 1944, για να γίνει ο πρώτος πρόεδρος της κυβέρνησης του βουνού του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ (δλδ της ΠΕΕΑ). Την πολιτική καθοδήγηση της ΕΚΚΑ αποτελούσε τριμελής επιτροπή, με πιο γνωστό πρόσωπο, τον πολιτικό Γεώργιο Καρτάλη, δεξιό πολιτικό που όμως η Οργάνωση τον βοήθησε στην πολιτική του πορεία προς τα αριστερά.¹²³ Η φωτεινή του διάνοια αλλά και η δυτική του παιδεία έκαναν τον Συνταγματάρχη Ψαρρό να ξεχωρίζει ανάμεσα στις υπόλοιπες πολιτικές μορφές των βουνών. Αρκετές ήταν οι πολιτικές προσωπικότητες που υποστήριζαν την ΕΚΚΑ. Προσωπικότητες με δημοκρατική παρουσία στο χώρο του Κέντρου. Στόχοι της οργάνωσης ήταν η αντίσταση κατά των Γερμανών μέχρι το πέρας της Κατοχής και στη συνέχεια η εργασία για ένα δημοκρατικό καθεστώς και την κοινωνική αλλαγή. Το βασικό πρόβλημα της Οργάνωσης ήταν η χαρακτηριστική καθυστέρηση που επέδειξε για να εμφανίσει ένοπλη δύναμη στα βουνά, κάτι που το έκανε ο Ψαρρός, μόλις τον Μάρτιο του 1943. Τότε προτίμησε να ανασυστήσει το 5/42 Σύνταγμα που διοικούσε στον πόλεμο, που στο μέγιστο του αριθμούσε περίπου 1.000 άντρες, ενώ έδρασε κατά κύριο λόγο στην κεντρική Ελλάδα, στην περιοχή της Φωκίδας στη γενέτειρά του περιοχή. Ήταν δημοφιλής εκεί και κατόρθωσε να προσελκύσει μεγάλο ρεύμα οπαδών, εξασφαλίζοντας τη βρετανική οικονομική υποστήριξη που αν και υστέρησε από την αρχική της πρόβλεψη μπορεί να θεωρηθεί αρκετά γενναία.¹²⁴ Η αυξανόμενη δύναμη στην περιοχή ήταν αρκετή για να επιφέρει την εχθρότητα του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Το καλοκαίρι του 1943 δέχθηκε δύο φορές επίθεση του ΕΛΑΣ και δυο φορές η δύναμη του εκμηδενίστηκε. Παρόλα ταύτα και τις δυο

¹²¹ Χαριτόπουλος, όπως παραπάνω, Κεφ. 4 Η ελεύθερη Ελλάδα, σελ.146-203

¹²² Wieviorka, op. cit, pp. 153-176,

¹²³ C.M Woodhouse, *The Apple of discord*, (British Version 1948), p.135

¹²⁴ C.M Woodhouse *Το μήλο της Έριδος*, (Αθήνα: Εξάντας,1976), σελ.118

φορές την ανασυγκρότησε. Το φθινόπωρο του 1943, τον κάλεσε το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ να ενωθεί μαζί του για να αντιμετωπίσουν από κοινού το ΕΔΕΣ, οι Αξιωματικοί του το απέφυγαν διατηρώντας μια «ευμενή ουδετερότητα», που όμως δεν ήταν αρκετή για να αποφύγουν και την τρίτη και τελική σύγκρουση τους με το ΕΑΜ. Αποτέλεσμα ήταν το Απρίλιο του 1944 να δοθεί το τελικό χτύπημα με τον Ψαρρό να χάνει τη ζωή του και η ΕΚΚΑ να διαλύεται ολοκληρωτικά. Για τους Βρετανούς ο Συνταγματάρχης Ψαρρός ήταν αυτό που αποτελεί τίτλο τιμής για αυτούς: **an officer and a gentleman.**¹²⁵

Η ΕΚΚΑ μπορεί να υπέστη συντριπτική ήττα και να μην μπόρεσε ο ιδρυτής της να θρέψει τίποτα από τους καρπούς της απελευθέρωσης, αλλά η πολιτική της επέζησε, όχι όμως στα βουνά. Εξακολούθησε να προσφέρει στο δημοκρατικό Κέντρο τη σπονδυλική στήλη για πολιτική υπόσταση, αφού κατέστησε δυνατή τη διάκριση του από τα δύο άκρα. Από την Αριστερά το χωρίζει η αντίθεση προς τον κομμουνισμό, που για τους πατριώτες Έλληνες ήταν συνδεδεμένο με την μείωση της εθνικής ανεξαρτησίας εξαιτίας του σλαβικού επεκτατισμού, ενώ από τη Δεξιά το χωρίζει η αντίθεση του προς τη Μοναρχία.

Η ιδιαίτερη αναφορά που έγινε στις τρεις κυριότερες αντιστασιακές οργανώσεις, αποτελούν σίγουρα μια ιδιαίτερη κατηγορία ως προς τη σχέση τους με τις βρετανικές αρχές. Αυτό αποδείχθηκε και επίσημα από τους Βρετανούς όταν τον Απρίλιο του 1943 υπογράφηκε συμφωνία ανάμεσα στις βρετανικές αρχές και στις τρεις Οργανώσεις.¹²⁶ Σε αυτή την συμφωνία έγινε η συγκρότηση ενός Κοινού Γενικού Επιτελείου που αποσκοπούσε στον συντονισμό των επιχειρήσεων, ενώ παράλληλα, αναγνωρίστηκαν ως «ένοπλες δυνάμεις» και πήραν την ονομασία «National Bands of Greek Guerillas».¹²⁷ Παρά το γεγονός ότι το κοινό αυτό επιτελείο ήταν βραχύβιο, και αυτή η συμφωνία των «Εθνικών Ομάδων», έγινε νεκρό γράμμα, το κύρος αυτών των Οργανώσεων, σαν τμήματα του Αρχηγείου της Μέσης Ανατολής, ποτέ δεν αμφισβητήθηκε. Από την άποψη αυτή, διέφεραν από κάθε άλλη αντιστασιακή οργάνωση στην ηπειρωτική Ελλάδα.¹²⁸

¹²⁵ Woodhouse, op.cit, p.136

¹²⁶ Μ. Λυμπεράτος, Οι Οργανώσεις της Αντίστασης :Β'ΠΠ Κατοχή, Αντίσταση 1940-45, Τομ Β' (Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2007), σελ.53

¹²⁷ Σ. Γρηγοριάδης, Συνοπτική Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης, 1941-1944, (Αθήνα: Καπόπουλος, 1982), σελ. 422

¹²⁸ Woodhouse, όπως παραπάνω, σελ.138

2.3.4 Οι Μικρότερης Σημασίας Αντιστασιακές Οργανώσεις

Δύο από τα πρώτα παραδείγματα ιδρύσεως αντιστασιακών οργανώσεων με βασικό σκοπό την «υπεράσπιση» του προηγούμενου καθεστώτος, εμφανίστηκαν στην Πελοπόννησο. Επειδή τα πρόσωπα που οργάνωναν το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ εκεί, ήταν εντελώς ξένα με την πελοποννησιακή ιδιοσυγκρασία και ως εκ' τούτου και τα πρόσωπα που τους ακολούθησαν ήταν εξίσου χωρίς ιδιαίτερης αξίας, έγινε πρόθυμα δεκτή η ίδρυση των αντιστασιακών ομάδων που αυτοονομάστηκαν «Εθνική Οργάνωση Αξιωματικών» (ΕΟΑ) , και «Ελληνικός Στρατός» (ΕΣ).¹²⁹ Αυτές οι ομάδες ξεκίνησαν τη δράση τους στις αρχές του 1943, ενώ η ηγεσία τους προέρχονταν από τις τάξεις των Αξιωματικών του τακτικού Στρατού, όπως των Παπαδόγγονα, Καραχάλιου και Γιαννακόπουλου. Η γνωστή αντίθεση ανάμεσα στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ και στις υπόλοιπες οργανώσεις παρουσιάστηκε οξύτερη στην Πελοπόννησο με την προσχώρηση σε αυτές τις οργανώσεις εκπροσώπων του ΕΔΕΣ και του ΕΚΚΑ (Συνταγματάρχης Γεωργίου, Υπολοχαγός Κοκκώνης αντίστοιχα). Η αντίθεση αυτή οξύνθηκε περισσότερο με την έκρηξη του εμφύλιου πολέμου και την πίεση που δέχθηκαν από το ΕΛΑΣ, για να αποδεκατιστούν στο τέλος κατά την επίθεση του ΕΛΑΣ τον Αύγουστο του 1943.¹³⁰ Για να ολοκληρωθεί η εικόνα των αντιστασιακών οργανώσεων μπορούν να αναφερθούν σε συντομία και ονόματα μερικών ασήμαντων, ως προς την πολιτική και επιχειρησιακή τους εμβέλεια, όπως της ΑΑΑ (Αγών-Ανόρθωσις-Ανεξαρτησία), που όμως το ενδιαφέρον στοιχείο ήταν ο ιδρυτής της ο Γεώργιος Παπανδρέου (Πρωθυπουργός στη συνέχεια γνωστός και ως «Γέρος της Δημοκρατίας») με επιτελής τους Ταγματάρχη Κωστόπουλο και Βλάχο, ενώ στρατιωτικοί αρχηγοί της οργάνωσης οι επίσης γνωστοί Στρατηγός Πάγκαλος και Ταγματάρχης Τσιγάντε. Ο C.MWoodhouse στο «Το Μήλο της Έριδος», αναφέρει για ένα μικρό αριθμό οργανώσεων των: «Εθνική Επιτροπή», «Ιερή Ταξιαρχία» και «Ένωση Υποδούλων Νικητών», οποίες ξεκίνησαν τη λειτουργία τους στα βουνά, αρκετά αργοπορημένα (Δεκέμβριος 1942), όπου προσπαθώντας να δοθεί κάποια υπόσταση σε αυτές, αποφάσισαν να μεταβιβάσουν τη διοίκηση τους σε ανώτατους στρατιωτικούς, οι οποίοι μέχρι εκείνη τη στιγμή δεν είχαν εμφανιστεί στην ελληνική Αντίσταση. Ο σημαντικότερος εξ' αυτών ο Στρατάρχης Αλέξανδρος Παπάγος. Όσο και αν διακρίθηκαν και αν πρόσφεραν

¹²⁹ Θεωρητικά, οι δυο αυτές οργανώσεις είχαν μεταξύ τους την αντίστοιχη σχέση που είχε το ΕΑΜ και το ΕΛΑΣ, χωρίς όμως να γίνεται αυτό ξεκάθαρα αντιληπτό

¹³⁰ Woodhouse, όπως παραπάνω, σελ.139

στους πολέμους, η παρουσία τους στα ελληνική βουνά της αντίστασης πέρασε απαρατήρητη και άνευ σημασίας. Ο ίδιος ο συγγραφέας καυτηριάζει την αδικαιολόγητη καθυστέρηση τους, γεγονός που δε λειτούργησε όπως θα μπορούσε να λειτουργήσει στη μαζικοποίηση και στην ένωση του ανταρτικού κινήματος κάτω από ένα πρόσωπο σύμβολο, όπως αυτό του Παπάγου.¹³¹

Προς το τέλος της Κατοχής, έκαναν την εμφάνιση τους μια πλειάδα μικρών οργανώσεων όπως : «Χ», «Σύνδεσμος Νέων Αξιωματικών (ΣΝΑ)», «Ρωμυλία – Αυλών – Νήσοι (ΡΑΝ)».¹³² Όλες οι παραπάνω οργανώσεις αποτελούνταν κατά κύριο λόγο από αξιωματικούς του ελληνικού Στρατού, ορκισμένοι να πολεμήσουν τον κομμουνισμό. Ένας από τους πιο γνωστούς από αυτούς που ηγήθηκαν, ήταν ο Συνταγματάρχης Γρίβας, αρχηγός της πρώτης και ο Στρατηγός Βεντήρης αρχηγός της τρίτης ο οποίος είχε συνδέσει το όνομα του με το κίνημα των Φιλελευθέρων το 1935. Όταν έληξε η Κατοχή, η διαχωριστική γραμμή μεταξύ των ομάδων αυτών ήταν τόσο ισχνή που η προπαγάνδα των εχθρών τους δεν τους ξεχώριζε και τους αντιμετώπιζε συλλήβδην με τον ίδιο τρόπο.¹³³ Ο Σ. Γρηγοριάδης στο έργο του, «Συνοπτική Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης, 1941-1944», αναφέρει σχετικά: *«...ένας μεγάλος αριθμός από το σώμα των Ελλήνων Αξιωματικών δεν ήξερε τι να κάνει τόσο κατά τη διάρκεια της Κατοχής όσο και στα δυο χρόνια αβεβαιότητας που ακολούθησαν, ως την παλιννόστηση του Γεωργίου Β΄. Ήταν άνθρωποι αφοσιωμένοι στο καθήκον, αλλά δεν έβλεπαν κανένα κατεστημένο, που θα αναγνώριζε την αφοσίωση τους. Ήταν πρόθυμοι να ταχθούν στο πλευρό οποιουδήποτε ηγέτη με κύρος, όποια και αν ήταν η απόκλιση του (πολιτική). Η μόνη ηγεσία που δε θα δέχονταν ποτέ ήταν αυτή του ΚΚΕ, που όμως φαίνονταν ότι στα περισσότερα μέρη της Ελλάδας δεν υπήρχε κάτι άλλο εκτός από αυτή».* Αυτή ήταν και η εξήγηση γιατί υπήρχαν τόσες πολλές ομάδες, τόσο δυσδιάκριτες μεταξύ τους, τόσο μικρές και τόσο ανίκανες να προσφέρουν το όποιο αποτέλεσμα.

Ειδική μνεία θα πρέπει να γίνει για την περίπτωση της Κρήτης. Αυτό γιατί το παράδειγμα της θα μπορούσε να αποτελέσει οδηγό και για την υπόλοιπη Ελλάδα. Η μία και μοναδική αντιστασιακή οργάνωση που δραστηριοποιήθηκε εκεί ήταν η ΕΟΚ (Εθνική Οργάνωση Κρητών). Στρατιωτικός αρχηγός ήταν αρχικά ο Μανώλης Μπαντουβάς και αργότερα ο Πετρακογιώργης, πλούσιοι κτηματίες και οι δύο

¹³¹ Woodhouse, στο ίδιο, σελ.141

¹³² Μ. Λυμπεράτος, όπως παραπάνω, Τομ.3α , σελ.53-54

¹³³ Σ. Γρηγοριάδης, Συνοπτική Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης, 1941-1944, (Αθήνα: Καπόπουλος, 1982), σελ.374

γεννημένοι για «καπετάνιοι». Πολιτικός ηγέτης ήταν ο Μανώλης Παπαδογιάννης,¹³⁴ που αν και φιλομοναρχικός έχαιρε γενικής εκτίμησης στο νησί λόγω της ακεραιότητας του. Οι πρώτες τους οργανωμένες προσπάθειες είχαν επικεντρωθεί στην οργάνωση της διαφυγής των αιχμαλώτων των συμμαχικών δυνάμεων που είχαν αποδράσει και κατά δεύτερο λόγο στη συγκέντρωση πληροφοριών. Ο αρχικός τους σκοπός δεν ήταν η ένοπλη αντιπαράθεση με τον κατακτητή, τουλάχιστον την πρώτη φάση, καθώς και το μέγεθος του νησιού δεν επέτρεπε εύκολα τη διαφυγή αλλά και αφετέρου γιατί μεγάλος αριθμός νεαρών Κρητών είχαν αποκοπεί και παραμείνει στην ηπειρωτική Ελλάδα, με την Μεραρχία Κρήτης.¹³⁵ Είναι χαρακτηριστικό του άδολου πατριωτισμού που διέπνεε την ΕΟΚ, το ότι αυτοί οι άνθρωποι έμειναν ενωμένοι μέχρι την τελευταία στιγμή, μέχρι δηλαδή της παράδοσης των Γερμανών τον Μάιο του 1945, και η οργάνωση διαλύθηκε μόνο όταν ο σκοπός της είχε ολοκληρωθεί. Χαρακτηρίζει επίσης τη σύνεση των Κρητών, το ότι η ΕΟΚ δεν παρασύρθηκε στη συνέχεια σε εμφύλιο πόλεμο με τον ΕΑΜ/ΕΛΑΣ.

Κεφάλαιο 3: Εθνική Αντίσταση στην ύπαιθρο και τις πόλεις- Στρατηγική Αποτίμηση Ανταρτοπολέμου

Όπως εύκολα έχει μέχρι τώρα διαπιστωθεί, μέσα σε ένα περίπου χρόνο από την εισβολή των Γερμανών στην Ελλάδα, παρατηρήθηκε μια έκρηξη αντιστασιακών πρωτοβουλιών, τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό, με την ίδρυση μεγάλου αριθμού αντιστασιακών ομάδων και οργανώσεων. Χαρακτηριστικό όμως αποτελεί και ότι το παραπάνω φαινόμενο δεν συνοδεύτηκε με ανάλογη έκρηξη της ένοπλης αντιστασιακής δραστηριότητας και των δολιοφθορών εναντίον του εχθρού, όπως θα ανέμενε κανείς. Αντίθετα με την Γιουγκοσλαβία όπου η ένοπλη αντίσταση γεννήθηκε από την στρατιωτική ήττα της χώρας και ξεκίνησε αμέσως μετά την λήξη των συγκρούσεων απευθείας από τα υπολείμματα του στρατεύματος, η οργανωμένη και ένοπλη αντίσταση θα καθυστερήσει σημαντικά να εκδηλωθεί στην Ελλάδα. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, δεν έλειψαν οι δυναμικές επιχειρήσεις όπως ήταν η ανατίναξη των γραφείων της δωσιλογικής οργάνωσης ΕΣΠΟ (Εθνική Σοσιαλιστική Πατριωτική Οργάνωση),

¹³⁴ M. Woodhouse , Το μήλο της Έριδος, (Αθήνα: Εξάντας, 1976), σελ.143

¹³⁵ M. Woodhouse , Ο Αγώνας για την Ελλάδα 1941-1949, (Αθήνα: Τουρίκη, 2012), σελ.83

από την ΠΕΑΝ στις 20 Σεπτεμβρίου 1942. Η συγκεκριμένη οργάνωση σχεδίαζε τη στελέχωση μίας μονάδας η οποία θα πολεμούσε στο Ανατολικό Μέτωπο στο πλευρό της Βέρμαχτ. Η ανατίναξη της κατάφερε ένα καίριο πλήγμα, καθώς απώλεσε 39 μέλη της, ανάμεσα τους και τον αρχηγό της, Σπύρο Στεροδήμο, ενώ θανατώθηκαν και 43 Γερμανοί.¹³⁶

Όμως σε γενικές γραμμές, οι ενέργειες αντίστασης δεν είχαν τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα, ενώ σε άλλες περιπτώσεις ήταν πρόχειρα και άσχημα σχεδιασμένες. Αποτέλεσμα ήταν να προκαλέσουν άμεση και σκληρή απάντηση των κατακτητών και να καταπνιγούν εν τη γενέσει τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η εξέγερση της Δράμας που έλαβε χώρα στις 28-29 Σεπτεμβρίου του 1941 ενάντια στις βουλγαρικές κατοχικές δυνάμεις. Λόγω της έλλειψης επαρκούς οργάνωσης και στρατιωτικών πόρων καταστάληκε γρήγορα από τον Βουλγαρικό Στρατό ενώ ακολούθησαν μαζικά αντίποινα. Η εξέγερση είχε καθοδηγηθεί από το ΚΚΕ. Πιο συγκεκριμένα, καθοδηγούμενη από το Πολιτικό Γραφείο της Μακεδονίας του ΚΚΕ¹³⁷ ξεκίνησε στην πόλη της Δράμας, ενώ σύντομα διαχύθηκε και στην περιβάλλουσα περιοχή. Σημειώθηκαν συγκρούσεις με τις κατοχικές δυνάμεις στη Δράμα, το Δοξάτο, τη Χωριστή και διάφορα άλλα χωριά. Στις 29 Σεπτεμβρίου κατέφθασαν στην περιοχή Βούλγαροι στρατιώτες οι οποίοι κατέστειλαν την εξέγερση και συνέλαβαν όλο τον άρρενα πληθυσμό μεταξύ 18 και 45 ετών. Αναφέρθηκε ότι εκτελέστηκαν 3.000 άνθρωποι μόνο στην πόλη της Δράμας. Περίπου 15.000 Έλληνες δολοφονήθηκαν τις επόμενες εβδομάδες, ενώ ολόκληρα χωριά της υπαίθρου πυροβολήθηκαν και λεηλατήθηκαν.¹³⁸

Ανάλογη τραγωδία με αυτή της Δράμας έζησαν και οι κάτοικοι των Κερδυλίων του νομού Σερρών, όταν στις 17 Οκτωβρίου 1941 περισσότεροι από 200 άνθρωποι εκτελέστηκαν από τους Βουλγάρους. Το ίδιο και στο χωριό Μεσόβουνο Κοζάνης, στα χωριά Κλειστό, Κυδωνιά και Αμπελόφυτο του νομού Κιλκίς όταν στις 23 και 25 Οκτωβρίου 165 άτομα έχασαν τη ζωή τους, θύματα της βουλγαρικής και ναζιστικής θηριωδίας ως αντίποινα ένοπλων πράξεων Αντίστασης.¹³⁹

Το αποτέλεσμα όλων αυτών των άστοχων ενεργειών έφερε ακριβώς το

¹³⁶ Σ. Τουρνάκης, ΠΕΑΝ, οι βομβιστές της Ελευθερίας, (Αθήνα:Περισκόπιο, 2010), σελ. 19

¹³⁷ Θ. Χατζής, Η Νικηφόρα Επανάσταση που χάθηκε. Τόμος Α', (Αθήνα: Δωρικός, 1983), σελ.290

¹³⁸ M.L. Miller, Bulgaria during the Second World War, (Palo Alto, CA: Stanford University Press, 1975), pp 334-340

¹³⁹ Δ. Πασχαλίδης – Τ. Χατζηναστασίου, Τα γεγονότα της Δράμας Σεπ-Οκτ 1941, (Δράμα: ΔΕΚΠΟΤΑ, 2003), σελ.177-181

αντίθετο από το επιδιωκόμενο αποτέλεσμα, την παύση της ένοπλης αντίστασης. Οδήγησαν στην έξοδο μίας σημαντικής μερίδας Ελλήνων προς τη γερμανική ζώνη κατοχής στην κεντρική Μακεδονία. Τα βουλγαρικά αντίποινα συνεχίστηκαν μετά την καταστολή της εξέγερσης, ανεβάζοντας τον αριθμό των προσφύγων. Καταστράφηκαν ολόκληρα χωριά με τη δικαιολογία της υπόθαλψης ανταρτών, οι οποίοι επί της ουσίας ήταν απλά οι επιζώντες των προηγούμενων εκκαθαρίσεων. Η τρομοκρατία και ο λιμός έλαβαν τέτοιες διαστάσεις ώστε η κατοχική κυβέρνηση των Αθηνών είχε εξετάσει σχέδια μεταφοράς όλου του πληθυσμού στη γερμανοκρατούμενη Ελλάδα.¹⁴⁰ Έως το τέλος του 1941, περισσότεροι από 100.000 Έλληνες είχαν εκδιωχθεί από τη βουλγαρική ζώνη κατοχής.¹⁴¹ Παρά τον ηρωισμό και την αυταπάρνηση, οι πρωτοβουλίες που αναπτύχθηκαν τον πρώτο χρόνο της Κατοχής δεν ήταν ούτε σωστά σχεδιασμένες και ούτε συγκλίνουσες. Το αντίθετο, υπήρχε βαθιά δυσπιστία ή ακόμα και εχθρότητα για άλλες πρωτοβουλίες. Αποτέλεσμα αυτού του γεγονότος ήταν να υπάρχει δυσκολία να συντονιστούν από τη Μέση Ανατολή ή από άλλο κέντρο συντονισμού. Σε αυτό συνέτεινε επίσης και μια έμφυτη δυσπιστία και αντιπάθεια, λόγω των γεγονότων της προπολεμικής περιόδου, μεταξύ των βενιζελικών-φιλομοναρχικών Αξιωματικών, ενώ παράλληλα και οι οπαδοί του ΚΚΕ είχαν να αντιμετωπίσουν και τη βαριά κληρονομιά που έφερναν λόγω του μακεδονικού ζητήματος και επομένως δεν μπορούσαν να πείσουν για τις εθνικές πατριωτικές τους προθέσεις.

Παρόλα αυτά, το ΚΚΕ ήταν αυτό που πρώτο, με διστακτικά αλλά σταθερά βήματα, άρχισε να προσανατολίζεται στην οργάνωση και ανάπτυξη ένοπλου αντάρτικου, σύμφωνα με τις αποφάσεις της Κομιντέρν. Το μοντέλο αντίστασης που εφαρμόστηκε με απόλυτη επιτυχία στην Γιουγκοσλαβία, κρίθηκε απόλυτα επιτυχημένο, αφού προξένησε: *«αναρίθμητα περισσότερα προβλήματα συγκριτικά με οποιοδήποτε άλλο από τα κατεχόμενα κράτη της δυτικής Ευρώπης»*¹⁴², ενώ θα αποτελούσε οδηγό ακόμα και από τον Στάλιν, για την ανάπτυξη αντάρτικου στις σοβιετικές περιοχές που είχαν καταλειφθεί από τους Γερμανούς. Τον Φεβρουάριο του 1942 συγκροτείται δίπλα στο ΕΑΜ το ΕΛΑΣ, που αρχικά αποτελούνταν από μικρές αντάρτικες ομάδες χαλαρά συντονισμένες μεταξύ τους. Μερικούς μήνες

¹⁴⁰ M.L. Miller, op. cit, pp 334-340

¹⁴¹ Μ. Μαζάουερ, Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, (Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2003), σελ.343

¹⁴² D.I. Rusinow, The Yugoslav experiment 1948–1974, (Berkeley: University of California Press, 1978), p.654

αργότερα (Μάιο 1942), ο Θανάσης Κλάρας, στέλεχος του ΚΚΕ, σχηματίζει την ομάδα του στα βουνά της ιδιαίτερης του πατρίδας, στη Φθιώτιδα. Θα υιοθετήσει το ψευδώνυμο Άρης Βελουχιώτης, και γρήγορα η παρουσία του στα βουνά θα λάβει μυθικές διαστάσεις *«θρύλος για τους κομμουνιστές και τους ΕΑΜίτες τρόμος για τους αντιπάλους»*.¹⁴³ Από τη στιγμή που βγαίνει στο βουνό αυτοανακηρύσσεται Συνταγματάρχης πυροβολικού παρά το γεγονός ότι την θητεία του την κάνει το 1925, όταν η Ελλάδα βρίσκεται υπό τη στρατιωτική δικτατορία του Πάγκαλου, στον πειθαρχικό ουλαμό του Καλπακίου.¹⁴⁴ Ο σφετερισμός του βαθμού, έχει μικρή σημασία πρακτικά, αφού δικαίως θα χαρακτηριστεί ως η στρατιωτική μεγαλοφυΐα του ΕΛΑΣ, άριστου γνώστη της θεωρίας του ανταρτοπολέμου και γρήγορα θα του αναγνωριστεί από εχθρούς και φίλους η αυθεντία του στρατηγού.¹⁴⁵ Το βουνό κάτω από την καθοδήγηση του Άρη, γίνεται μια αυτόνομη πραγματικότητα. Απομονωμένο από την Αθήνα και από την Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ λόγω της δυσκολίας επικοινωνίας αλλά και της διαφορετικής νοοτροπίας γύρω από τη δράση της Αντίστασης και του ανταρτοπολέμου, το βουνό αναπτύσσεται εντατικά, σύμφωνα με τις τοπικές ανάγκες αλλά όχι πάντα στα πλαίσια της επαναστατικής ορθοδοξίας. Η οικογένεια του Άρη ανήκει στη φιλελεύθερη αστική τάξη με ισχυρό αντιμοναρχικό αγώνα. Ο ίδιος σπουδάζει γεωπονία και έρχεται από πολύ νωρίς σε επαφή με το ορθόδοξο κομμουνιστικό κόμμα. Η πορεία που ακολουθεί χαρακτηρίζεται από συνεχή φυλακίσεις και σε διάφορες φυλακές τόσο ποινικής φύσεως όσο και πολιτικών φρονημάτων. Ο κατάλογος των φυλακών είναι μακρύς (Συγγρού, Αιγίου, Αγίου Ευστρατίου, Γαύδος, Αίγινα). Αυτή όμως που θα χαρακτηρίσει τη μετέπειτα πορεία του θα είναι και η τελευταία στην Αίγινα, όταν το 1939 θα αφεθεί ελεύθερος υπογράφοντας τη δήλωση μετανοίας αποκυρήσσοντας τους κομμουνιστές και το ΚΚΕ.¹⁴⁶ Ο χαρακτηρισμός του «δηλωσία» θα τον ακολουθεί σε όλη του τη ζωή και βάρος που με τις μετέπειτα ενέργειες θα προσπαθεί να το αποτινάξει.¹⁴⁷

Η πρώτη σύγκρουση που διεξήχθη ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τις κατοχικές δυνάμεις ήταν η Μάχη της Ρεκάς. Έλαβε χώρα μεταξύ ενός ανταρτικού σώματος

¹⁴³ Γ. Χατζηπαναγιώτου, Η Πολιτική Διαθήκη του Άρη Βελουχιώτη, (Αθήνα: Δωρικός, 1997), σελ.21-23

¹⁴⁴ D. Eudes, όπως παραπάνω, σελ. 18

¹⁴⁵ M. Woodhouse, Το μήλο της Έριδος, (Αθήνα: Εξάντας, 1976), σελ.330

¹⁴⁶ Eudes, όπως παραπάνω, σελ.21

¹⁴⁷ Χαριτόπουλος, όπως παραπάνω, σελ. 323

του ΕΛΑΣ και ενός ιταλικού στρατιωτικού τμήματος στην Παρνασσία της Φωκίδας στις 9 Σεπτεμβρίου του 1942. Από πολλούς αυτή η σύγκρουση θεωρείται ως η έναρξη της ένοπλης αντίστασης ενάντια στην κατοχή της χώρας.¹⁴⁸ Τη σύγκρουση σχεδίασε ο Άρης Βελουχιώτης, ο οποίος την επέλεξε στην περιοχή της ανατολικής Στερεάς Ελλάδας, μετά από διερεύνηση των συνθηκών όλης της περιοχής.

Μέχρι τα τέλη πάντως του 1942, τα αποτελέσματα που καταγράφει ο ΕΛΑΣ, είναι μάλλον απογοητευτικά. Η μεγάλη στροφή θα σημειωθεί το 1943 και σχετίζεται με την αποφασιστική ανάμειξη των Βρετανών στην υπόθεση της Ελληνικής Εθνικής Αντίστασης. Έχει ήδη προηγηθεί η εμφάνιση του Ναπολέοντα Ζέρβα στα βουνά, με κάπως περιπετειώδη τρόπο και κατόπιν ισχυρής πίεσης από τους Βρετανούς.¹⁴⁹ Μερικές μέρες αργότερα (1 Αυγούστου 1942), αποβιβάζεται κρυφά στις ακτές της Μάνης, από βρετανικό υποβρύχιο, 9μελής ομάδα σαμποτέρ με επικεφαλής τον Ταγματάρχη Ι. Τσιγάντε. Η Ομάδα αυτή είχε την κωδική ονομασία ΜΙΔΑΣ 614. Η αποστολή του Τσιγάντε ήταν τριπλή: να έρθει σε επαφή με πολιτικούς ηγέτες, να οργανώσει την Αντίσταση, και το βασικότερο, να ενεργήσει δολιοφθορά στον Ισθμό της Κορίνθου.¹⁵⁰ Η Ομάδα αυτή είχε οργανωθεί από μια σχετικά καινούργια βρετανική υπηρεσία την SOE (Special Operation Executive), που είχε ως βασικό στόχο να δημιουργήσει θύλακες αντίστασης στα μετόπισθεν του Άξονα. Η Ομάδα του Τσιγάντε μπορεί να μην πέτυχε τον σκοπό της αλλά από εκείνη τη στιγμή και έπειτα οι εξελίξεις γύρω από την ένοπλη αντίσταση, επιταχύνθηκαν. Στις 30 Σεπτεμβρίου, 8 βρετανοί αλεξιπτωτιστές προσγειώνονται στη Ρούμελη με επικεφαλής τον Ταγματάρχη E.C.W.Myers. Η παρουσία του βρετανού Ταγματάρχη σηματοδοτεί πλέον την ενεργό παρουσία του βρετανικού παράγοντα στα ζητήματα της ελληνικής αντίστασης, αφού θα παραμείνει στα ελληνικά βουνά μέχρι το τέλος, με κύρια αποστολή να οργανώσει τον αγώνα της SOE, συντονίζοντας την ελληνική Αντίσταση.¹⁵¹ Σε αυτή τη φάση ξεκινούν και οι αποστολές βρετανικού οπλισμού και χρημάτων για να υποστηριχθούν οι αντάρτικες ομάδες.

Αδιαμφισβήτητα, το πιο σημαντικό δείγμα της επιτυχημένης δράσης της SOE, αποτέλεσε και η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου, στις 25

¹⁴⁸ Χατζηπαναγιώτου, όπως παραπάνω, σελ.21-23

¹⁴⁹ Χ. Φλάισερ, Στέμμα και Σβάστικα: Η Ελλάδα της... Αντίστασης. Τόμος Α' (Αθήνα: Παπαζήση, 1988), σε όλο το κείμενο, [23 Ιουλίου 1942 εμφανίζεται ο Ν. Ζέρβας στα Τζουμέρκα της Ηπείρου, ενώ στις 28 Ιουλίου συγκροτούνται οι ΕΟΕΑ, ως αντίστοιχο του ΕΛΑΣ]

¹⁵⁰ M. Woodhouse, Ο Αγώνας για την Ελλάδα 1941-1949, (Αθήνα: Τουρίκη, 2012), σελ.80

¹⁵¹ Myers, όπως παραπάνω, σελ.44

Νοεμβρίου του 1942, κατόπιν συντονισμού και συνεργασίας, βρετανών αλεξιπτωτιστών, ανταρτών του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ. Η εν λόγω επιχείρηση γνωστή και με το κωδικό όνομα Harling, ήταν μία από τις πρώτες μεγάλες επιχειρήσεις δολιοφθοράς στην κατεχόμενη από τον Άξονα Ευρώπη, ενώ σηματοδότησε την έναρξη μίας μόνιμης βρετανικής εμπλοκής στην ελληνική Αντίσταση. Για το ΕΛΑΣ, μπορεί να θεωρηθεί και η μοναδική επιχείρηση κατά την οποία συνεργάστηκε με άλλους αντάρτες υπό ενιαία διοίκηση. Για τη συγκεκριμένη αποστολή, ο Ζέρβας ήταν ενθουσιώδης, ενώ ο Βελουχιώτης ήταν πιο μετριοπαθής, καθώς την περίοδο εκείνη η ηγεσία του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ **δεν είχε εκτιμήσει** τη σημασία και την προοπτική του ενόπλου αγώνα **στην ύπαιθρο** και προτιμούσε την **επικέντρωση στις πόλεις**. Στο τέλος, ο Βελουχιώτης έλαβε από μόνος του την πρωτοβουλία να συμμετάσχει στην επιχείρηση, ερχόμενος σε αντίθεση με τις οδηγίες που είχε λάβει από το ΕΑΜ.¹⁵²

Η ανατίναξη της γέφυρας, αποσκοπούσε στην υποστήριξη της προέλασης της 8^{ης} Βρετανικής Στρατιάς στη βόρειο Αφρική, μέσω της διακοπής του γερμανικού ανεφοδιασμού του Ρόμελ. Παρά το γεγονός ότι η ανατίναξη πραγματοποιήθηκε με χρονική καθυστέρηση άνω του ενός μηνός, διακόπτοντας τον γερμανικό ανεφοδιασμό για μικρότερο χρονικό διάστημα από αυτόν που είχε αρχικά προβλεφθεί, η πράξη αυτή ήταν ιδιαίτερα σημαντική, τόσο σε πολιτικό αλλά ακόμα και σε στρατιωτικό επίπεδο. Σε πολιτικό επίπεδο, γιατί: ενθάρρυνε τους Βρετανούς να υποστηρίξουν την ανάπτυξη των αντιστασιακών κινημάτων, συνέβαλε στη ραγδαία τόνωση του ηθικού της κατεχόμενης Ελλάδας, ενέπνευσε φιλόδοξα σχέδια για την περαιτέρω εξάπλωση της Αντίστασης όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες κατεχόμενες Χώρες. Σε στρατιωτικό επίπεδο, όπως αναφέρει και ο Woodhouse: *«Απέδειξε για πρώτη φορά στην κατεχόμενη Ευρώπη ότι αντάρτες, σε συνεργασία με αξιωματικούς των συμμάχων ήταν σε θέση να φέρουν σε πέρας μεγάλης κλίμακας τακτικές επιχειρήσεις, εναρμονισμένες με τα ευρύτερα συμμαχικά στρατηγικά σχέδια.»*¹⁵³

Τρεις μήνες μετά τον Γοργοπόταμο, έλαβε χώρα από τις 4 έως τις 6 Μαρτίου του 1943 η Μάχη του Φαρδύκαμπου. Ήταν ακόμα μια ενέργεια η οποία βασίστηκε στη συνεργασία διαφορετικών ανταρτικών ομάδων και συγκεκριμένα, μεταξύ των δυνάμεων του ΕΛΑΣ και της ΥΒΕ/ΠΑΟ, αλλά χωρίς την ενιαία διοίκηση των

¹⁵²Woodhouse, όπως παραπάνω, σελ.82

¹⁵³Woodhouse, όπως παραπάνω, σελ.81

Βρετανών. Στην υπόψη επιχείρηση οι ανταρτικές ομάδες έπειτα από τριήμερη μάχη, κατέσχεσαν έναν μεγάλο αριθμό όπλων και προμηθειών, ενώ αιχμαλωτίστηκε ένα ολόκληρο τάγμα των ιταλικών δυνάμεων.

Η Μάχη του Φαρδύκαμπου ήταν μέρος μίας γενικής άνθισης της ελληνικής ένοπλης αντίστασης και ταυτόχρονης υποχώρησης των ιταλικών δυνάμεων κατοχής: ήδη από τις 12 Μαρτίου του 1943 οι Ιταλοί εκκένωσαν την Καρδίτσα και την εγκατέλειψαν στον έλεγχο του ΕΛΑΣ,¹⁵⁴ ενώ στις 22 Απριλίου εγκαταλείπουν και το Μέτσοβο, έναν νευραλγικό επικοινωνιακό κόμβο μεταξύ ανατολικής και δυτικής Ελλάδας. Οι υποχωρήσεις αυτές δεν ήταν πάντοτε ειρηνικές. Στις 12 Μαρτίου, μία ιταλική μηχανοκίνητη μονάδα κατέστρεψε το χωριό της Τσαριτσάνης καίγοντας τα 360 από τα 600 σπίτια της και πυροβολώντας 40 αμάχους αλλά οδήγησε στη δημιουργία απελευθερωμένων ζωνών σε ένα μεγάλο μέρος της εσωτερικής Ελλάδας.

Η Μάχη της Μενίνας διεξήχθη μεταξύ του ΕΔΕΣ και των γερμανικών δυνάμεων στη δυτική Ελλάδα (Θεσπρωτία). Ήταν η σημαντικότερη μάχη του ΕΔΕΣ. Οι Γερμανοί σημείωσαν περίπου 90 απώλειες, με τον ΕΔΕΣ να κατάσχει τον εξοπλισμό τους μετά την παράδοση των γερμανικών δυνάμεων.¹⁵⁵ Η εξήγηση για την ραγδαία ανάπτυξη του ένοπλου αντάρτικου στο βουνό από τα τέλη του 1942 έως τα μέσα του 1943, γίνεται αντιληπτή μόνο αν συνδυαστεί με την σταθερή και αδιάκοπη βρετανική στήριξη και στην απόφαση τους για ενοποίηση του ανταρτικού κινήματος.

Στην υπόψη περίοδο υπολογίζονται ότι οι Αντιστασιακές Οργανώσεις ξεπερνούσαν τις 140, ενώ ο αριθμός των ανταρτών δεν ξεπερνούσαν τις 3000.¹⁵⁶ Από αυτές οι πιο σοβαρές, επιδίωκαν να συντονιστούν με το ΣΜΑ (Στρατηγείο Μέσης Ανατολής) για να μπορέσουν να υποστηριχθούν από το SOE, με ρίψη χρημάτων ή όπλων. Στο πλαίσιο αυτό, τον Ιούλιο του 1943, υπέγραψαν συμφωνία υπαγωγής τους στο ΣΜΑ: ο ΕΔΕΣ, ο ΕΛΑΣ και λίγο αργότερα ΕΚΚΑ. Η κατάσταση που είχε δημιουργηθεί με τον κατακερματισμό της Ελληνικής Αντίστασης δεν άφηνε ικανοποιημένους τους Βρετανούς, που διαπίστωναν τη δυσκολία του εγχειρήματος της ενοποίησης των προσπαθειών και παράλληλα τη

¹⁵⁴ Γρηγοριάδης, όπως παραπάνω, σελ.267-270

¹⁵⁵ Χ.Φ. Μάγερ, Αιματοβαμμένο Εντελβάλς. Η 1η Ορεινή Ταξιαρχία, το 22ο Ορεινό Σώμα Στρατού και η εγκληματική δράση τους στην Ελλάδα, 1943 – 1944, (Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2009), σελ.452

¹⁵⁶ Φλάισερ, όπως παραπάνω, Τόμος Β', σελ.209

δυσκολία στον συντονισμό και στην εξεύρεση υλικών και ανθρωπίνων πόρων και κατ' επέκταση περιορισμένη αποτελεσματικότητα.

3.1. Ο Ανταγωνισμός Μεταξύ των Ανταρτικών Οργανώσεων

Για πολλούς ιστορικούς η Μάχη στο Γοργοπόταμο είχε εκτός από τις συνέπειες τις στρατιωτικές και ηθικές που αναπτύχθηκαν παραπάνω, και συνέπειες σε ιστορικό επίπεδο. Ουσιαστικά με την επιχείρηση αυτή ο Ν. Ζέρβας απέκτησε την αίγλη που ήδη είχε ο Α. Βελουχιώτης με την πρότερη τριβή του με το αντάρτικο των βουνών. Με αυτή την αίγλη που του δόθηκε από τους Βρετανούς, λόγω του πρωταγωνιστικού του ρόλου στο Γοργοπόταμο, κατάφερε να αντέξει στην εκστρατεία απειλών και βίας που είχε ξεκινήσει ο ΕΛΑΣ ήδη, από τον Δεκέμβριο του 1942.¹⁵⁷ Η παραμονή τού Ζέρβα στο βουνό βοήθησε στο να αποτραπεί το ενδεχόμενο να μονοπωληθεί από το ΕΑΜ το αντιστασιακό κίνημα και επομένως την ώρα της απελευθέρωσης να είχε πλέον τον απόλυτο έλεγχο της Ελλάδας, ενώ μ' αυτόν τον τρόπο κρατήθηκαν οι πόρτες ανοικτές και σε άλλους υψηλόβαθμους Αξιωματικούς να πλαισιώσουν το αντάρτικο. Αυτή η ισορροπία που επιχειρήθηκε μετά τον Γοργοπόταμο, μεταξύ ΕΑΜ και ΕΔΕΣ, με κύριους πρωταγωνιστές τους Βρετανούς, δημιούργησε και τις συνθήκες που οδήγησαν στον εμφύλιο.¹⁵⁸ Η σχέση δηλαδή που περιγράφεται έχει ως εξής: Ενίσχυση του ΕΔΕΣ, ανταγωνισμός με ΕΛΑΣ που οδηγεί στον εμφύλιο. Μη ενίσχυση του ΕΔΕΣ, μονοπώληση της Αντίστασης από ΕΑΜ, απόλυτη κυριαρχία του ΚΚΕ μετά την απελευθέρωση (όπως ακριβώς συνέβη με τους κομμουνιστές στη Γιουγκοσλαβία).¹⁵⁹ Όλα τα παραπάνω, κρίνονται εκ των υστέρων καθώς το μόνο που μπορούσαν να αντιληφθούν οι Βρετανοί σε εκείνο το χρονικό σημείο ήταν έναν κομμουνιστή Βελουχιώτη να κυριαρχεί στο βουνό, έναν δημοκρατικό Ζέρβα να προσπαθεί να επιβιώσει, παντελής απουσία βασιλόφρονων Αξιωματικών και το διακύβευμα της Αντίστασης απέναντι στον Άξονα προς υποβοήθηση των επιχειρησιακών σχεδίων των Συμμάχων.

Έχει κατά καιρούς υποστηριχθεί, ότι αυτή η αδυναμία των Βρετανών να αντιληφθούν έγκαιρα τα κίνητρα του ΕΑΜ (και μέσα από αυτά, τα κίνητρα του ΚΚΕ), ήταν και η αιτία των μετέπειτα δεινών του Εμφυλίου. Τα αρχεία από το

¹⁵⁷ W. McNeill, *The Greek Dilemma: War and Aftermath*, (London: n.p. 1947), p.136

¹⁵⁸ McNeill, *ibid*, p.137

¹⁵⁹ M. Woodhouse, *Ο Αγώνας για την Ελλάδα 1941-1949*, (Αθήνα: Τουρίκη, 2012), σελ.81

SOE, με την αλληλογραφία του Myers με τη συμμαχική διοίκηση στο Κάιρο, όπως μνημονεύονται, από τον Woodhouse,¹⁶⁰ αποδεικνύουν, ότι από τον Φεβρουάριο 1943, οι Βρετανοί γνώριζαν για τον ηγετικό ρόλο του ΚΚΕ στο ΕΑΜ (εν άγνοια των υπολοίπων μη κομμουνιστών μελών), καθώς επίσης ότι στους κόλπους του ΕΑΜ υπήρχαν και πολλοί δημοκρατικοί πολιτικοί και στρατιωτικοί. Επίσης εκτιμούσαν ότι ένας εμφύλιος πόλεμος ήταν ενδεχόμενος, στην προσπάθεια του ΕΑΜ να αποτρέψει ένα πιθανό δημοψήφισμα για παλινόρθωση της Μοναρχίας. Είναι φανερό ότι από εκείνη τη χρονική στιγμή και μετά η Βρετανία έπρεπε να διαχειριστεί ένα περίπλοκο πρόβλημα με πολλές παραμέτρους.¹⁶¹

Το τέλος του καλοκαιριού του 1943, φέρνει και το “ξεκαθάρισμα” στις αντιστασιακές οργανώσεις. Μικρότερες ομάδες, όπως αυτή με τον Άθω Ρουμελιώτη, τέθηκαν οριστικά εκτός μάχης από το ΕΛΑΣ. Αξιωματικοί υπό τη διοίκηση του Ζέρβα που επιχειρούσαν να εδραιώσουν ομάδες σε νέες περιοχές (εκτός δυτικής Ελλάδας), διαλύθηκαν κατά παρόμοιο τρόπο. Στη Μακεδονία οι δυνάμεις της ΥΒΕ(ΠΑΟ) διασκορπίστηκαν και κατηγορήθηκαν για συνεργασία με τον εχθρό. Η ταμπέλα του “συνεργάτη” των Γερμανών που κολλούσε σε όποιον δεν ήταν ενταγμένος στο ΕΛΑΣ, ήταν μια προσφιλή τακτική για τον Βελουχιώτη και το ΕΛΑΣ.¹⁶²

Στα τέλη του 1943 η Αντίσταση αποτελούσε πλέον έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες στις άγγλο-ελληνικές σχέσεις και στις πολιτικές εξελίξεις του πολέμου. Στο εσωτερικό της Ελλάδας οι γνώμες ήταν διχασμένες, ανάμεσα στο θαυμασμό και στον φόβο. Μέσω του ΕΑΜ το ΚΚΕ είχε δρομολογήσει το σχέδιο του για τη δημιουργία ενός εναλλακτικού Κράτους για το οποίο αναζητούσε ηγεσία, κάποια προσωπικότητα που να εμπνέει σεβασμό. Διέθετε ήδη μια ένοπλη δύναμη, για την οποία ο Σαράφης ανέπτυξε έναν επαγγελματικό στρατό, με γενικό επιτελείο, σχολές εκπαίδευσης, υγειονομικές υπηρεσίες, στρατοδικείο, ακόμα και Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο, υπήρχαν σχέδια. Με άλλα λόγια, επιδίωξη του ΕΛΑΣ ήταν η μετάβαση από τον ανταρτοπόλεμο στο συμβατικό πόλεμο. Οι υπερβολές όμως του ΕΛΑΣ και οι ωμότητες του είχαν κοστίσει μια κακή φήμη. Αυτή τη φήμη οι Γερμανοί την

¹⁶⁰ Woodhouse, στο ίδιο, σελ.89

¹⁶¹ Ο. Τσώρτσιλ, Β'ΙΙΙ Τόμος 2, [μετάφραση Αντώνιος Σαμαράκης] (Αθήνα: Ελληνική Μορφωτική Εστία, χ.χ) , σελ.288 [Εκτενής αναφορά γίνεται από τον Τσώρτσιλ σχετικά με το «Ελληνικό πρόβλημα»]

¹⁶² Woodhouse, όπως παραπάνω, σελ.93

εκμεταλλεύτηκαν και με τη βοήθεια Ελλήνων όπως του Γονατά και του Πάγκαλου, σχημάτισαν τα Τάγματα Ασφαλείας που είχαν σκοπό να πολεμήσουν την Αντίσταση. Ένα ακόμα σημείο τριβής για την εικόνα του ΕΛΑΣ ήταν και η στενή συνεργασία του με ξένα κομμουνιστικά κόμματα.¹⁶³ Οι σχέσεις αυτές δημιουργούσαν τους συνειρμούς για απώλεια εθνικού εδάφους από αυτούς που επιθυμούσαν την ενσωμάτωση της ελληνικής Μακεδονίας στους βόρειους γείτονες.¹⁶⁴

Η ίδρυση των Ταγμάτων Ασφαλείας με τη βοήθεια του Γονατά, ο οποίος ήταν αρχικά ένας από τους πολιτικούς ηγέτες του ΕΔΕΣ στην Αθήνα, καθώς και η σχέση του ΕΑΜ με τα Κομμουνιστικά Κόμματα της βαλκανικής, ήταν αρκετά για εξαπολυθεί ένας πόλεμος προπαγάνδας (ταυτόχρονα με ένοπλες συγκρούσεις), μεταξύ των δύο οργανώσεων. Ο ΕΛΑΣ κατηγορούσε τον ΕΔΕΣ για συνεργασία, κυρίως λόγω του ότι δεν δεχόταν σημαντικό όγκο επιθέσεων από τις κατοχικές αρχές, και ο ΕΔΕΣ κατηγορούσε τον ΕΛΑΣ για υποστήριξη των σοβιετικών συμφερόντων και εγκλήματα εναντίον των μη κομμουνιστών.¹⁶⁵

Από την άλλη πλευρά η ΕΚΚΑ από την ίδρυση της αντιμετώπισε τη δύναμη του ΕΛΑΣ, καθώς θεωρούσε την ΕΚΚΑ ως αντιδραστική και αγγλόφιλη οργάνωση. Οι δυνάμεις του επιτέθηκαν στο Τάγμα Ευζώνων 5/42 στις 14 Μαΐου και 23 Ιουνίου του 1943 εξαναγκάζοντας το σε διάλυση, αλλά λόγω πιέσεων από τη Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή, συμφώνησαν να του επιτρέψουν να σχηματιστεί εκ νέου στο ενωτικό πλαίσιο του Συμφώνου των Εθνικών Ομάδων του Ιουλίου του 1943. Στις 29 Φεβρουαρίου του 1944, υπογράφηκε η Συνθήκη της Πλάκας, μεταξύ της ΕΚΚΑ, του ΕΑΜ και του ΕΔΕΣ.¹⁶⁶

Όμως, η αντιπαλότητα μεταξύ του ΕΛΑΣ και των ΕΔΕΣ/ΕΚΚΑ συνεχίστηκε και στις 14 Απριλίου του 1944 οι δυνάμεις της ΕΚΚΑ δέχτηκαν επίθεση από τον ΕΛΑΣ. Το Τάγμα Ευζώνων 5/43 άντεξε για τρεις ημέρες, αλλά στη συνέχεια αναγκάστηκε να παραδοθεί. Ένας αριθμός από τους άντρες του κατάφερε να αποδράσει και να διασχίσει τον Κορινθιακό κόλπο έως και την Πελοπόννησο. Η

¹⁶³ L.S. Stavrianos, The Greek National Liberation Front (EAM): A Study in Resistance Organization and Administration. The Journal of Modern History, (n.p , 1952), [24 (1), pp. 42–55]

¹⁶⁴ E.C.Myers, Greek Entanglement, (London: n.p, 1955), passim [Χαρακτηριστική είναι η συνάντηση που πραγματοποιήθηκε στο Τσοτλί τον Αυγ. του 1943 μεταξύ των ΚΚ της βαλκανικής και στην οποία παρουσιάστηκε το σχέδιο για δημιουργία «Ανεξάρτητου Μακεδονικού Κινήματος Αντίστασης»]

¹⁶⁵ J.O. Iatrides, Greece in the 1940s: a nation in crisis Vol. 2 (Lebanon: NH: University Press of New England, 1981), pp.233-236

¹⁶⁶ C.M. Woodhouse, Ο Αγώνας για την Ελλάδα 1941 – 1949, (Αθήνα: Τουρίκη, 2012), σελ.94

πλειοψηφία όμως έμεινε πίσω με τον συνταγματάρχη Ψαρρό, αιχμαλωτίστηκε και στη συνέχεια εκτελέστηκε. Το συμβάν αυτό δημιούργησε μία σημαντική αναστάτωση στην ελληνική πολιτική σκηνή, καθώς ο Ψαρρός ήταν ένας γνωστός δημοκράτης, πατριώτης και αντιμοναρχικός. Η προφανής φιλοδοξία του ΕΛΑΣ να μονοπωλήσει το αντιστασιακό κίνημα προκάλεσε ανησυχίες σχετικά με τις μεταπολεμικές του επιδιώξεις, γεγονός το οποίο οδήγησε σε μία περισσότερο αποφασιστική αντίθεση απέναντι του από τις άλλες αντιστασιακές οργανώσεις και το προπολεμικό πολιτικό κατεστημένο. Το γεγονός αυτό θεωρείται ως ένας προάγγελος του Εμφυλίου Πολέμου.¹⁶⁷

Μετά τη διάλυση του Τάγματος Ευζώνων 5/42, η ΕΚΚΑ σταμάτησε να υφίσταται ως στρατιωτικός και πολιτικός παράγοντας, αν και ο Καρτάλης συμμετείχε ως αντιπρόσωπος της, μαζί με τους ηγέτες των άλλων κύριων αντιστασιακών και πολιτικών οργανώσεων, στη Συνδιάσκεψη του Λιβάνου μετά από σύντομο χρονικό διάστημα.

Τρεις εβδομάδες μετά την απελευθέρωση, τον Οκτώβριο του 1944, η κατάσταση στην Ελλάδα ήταν τεταμένη και αβέβαιη. Οι εντάσεις μεταξύ του ΕΑΜ και των αντικομμουνιστικών δυνάμεων, οι οποίες υποστηρίζονταν από τη Βρετανία, εντάθηκαν. Αρχικά, όπως είχε συμφωνηθεί στη Διάσκεψη του Λιβάνου, το ΕΑΜ συμμετείχε στην κυβέρνηση εθνικής ενότητας του Γεωργίου Παπανδρέου, με 6 υπουργούς. Διαφωνίες σχετικά με τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ και τον σχηματισμό ενός εθνικού στρατού οδήγησαν τους υπουργούς αυτούς, την 1^η Δεκεμβρίου του 1944, σε παραίτηση. Το ΕΑΜ οργάνωσε μία διαδήλωση στην Αθήνα στις 3 Δεκεμβρίου, ενάντια στις βρετανικές παρεμβάσεις στη χώρα. Οι ακριβείς λεπτομέρειες σχετικά με το τι συνέβη τότε δεν είναι ξεκάθαρες, ακόμα και ο αριθμός των θυμάτων, από τα πυρά που ακολούθησαν, δεν είναι ξεκάθαρος. Οι εκτιμήσεις κυμάνθηκαν μεταξύ 7 και 28 πολιτών ενώ οι συνολικές απώλειες κυμάνθηκαν από περίπου 12 έως 100 άτομα.¹⁶⁸ Σε αυτά τα γεγονότα, το μόνο που ήταν ξεκάθαρο, ήταν το γεγονός ότι η αστυνομία έχασε τον έλεγχο της κατάστασης. Το λιγότερο ξεκάθαρο είναι να αποφανθεί κανείς αν το ΚΚΕ είχε ή έχασε τον έλεγχο. Η βία κλιμακώθηκε δισταχτικά σε μία αντιπαράθεση διάρκειας ενός μήνα ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τις βρετανικές και ελληνικές κυβερνητικές δυνάμεις, με επιθέσεις σε κυβερνητικά κτήρια. Η περίοδος αυτή, γνωστή και ως

¹⁶⁷ Woodhouse, στο ίδιο, σελ.275

¹⁶⁸ McNeill, op.cit, p.140

Δεκεμβριανά, κατέληξε σε μία κυβερνητική νίκη και με την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας,¹⁶⁹ τον Φεβρουάριο του 1945 η οποία οδήγησε στον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ και στην ανακωχή, η οποία αποδείχθηκε βραχύβια.¹⁷⁰

3.2. Στρατηγική Αποτίμηση της Εθνικής Αντίστασης σύμφωνα με τη θεωρία του Ανταρτοπολέμου

Παρά το γεγονός ότι ο μεγαλύτερος αριθμός των εγχειριδίων που αναφέρονται στη θεωρία του ανταρτοπολέμου υπογραμμίζουν και αναλύουν ως ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα αυτού, τη δράση του Δημοκρατικού Στρατού στην ελληνική επικράτεια κατά τον ελληνικό εμφύλιο (1945-1949), αγνοούν τη δράση των ανταρτικών ομάδων κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Από την άλλη, αυτό θεωρείται απόλυτα φυσιολογικό καθώς ο ελληνικός εμφύλιος αποτέλεσε ίσως τον πρώτο κρίκο της αλυσίδας που σήμερα ονομάζεται ψυχρός πόλεμος και η «κατά αντιπροσώπων» σύγκρουση των δύο κόσμων, μονοπωλώντας ασφαλώς το ενδιαφέρον των μελετητών.¹⁷¹ Αν λοιπόν υιοθετηθεί ο επίσημος ορισμός του NATO για τον ανταρτοπόλεμο ως: οι στρατιωτικές και παραστρατιωτικές επιχειρήσεις που διεξάγονται σε κατεχόμενες από τον εχθρό ή και σε εχθρικές περιοχές από άτακτες, βασικά ντόπιες δυνάμεις¹⁷², διαπιστώνεται η απόλυτη συνάφεια με τη δράση της ΕΕΑ και των ανταρτικών ομάδων.

Συμπεραίνεται λοιπόν ότι, κατά τον ανταρτοπόλεμο σε αυτό που δίνεται έμφαση είναι η φύση των ενόπλων δυνάμεων που εμπλέκονται σε αυτόν και όχι απαραίτητα στον τρόπο διεξαγωγής του.¹⁷³ Η επιχείρηση Harling (ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου), εκτελείται από μικτές ανταρτικές ομάδες του ΕΔΕΣ και του ΕΛΑΣ σε συνεργασία με την αγγλική ομάδα αλεξιπτωτιστών που όμως φέρουν (για τους δικούς τους λόγους¹⁷⁴), σημάνσεις βαθμού και στρατιωτικές στολές, αποτελεί ασφαλώς, επιχείρηση ανταρτοπολέμου λόγω ακριβώς της φύσης των ομάδων που την απαρτίζουν.

Στο σημείο αυτό, θα πρέπει να αναγνωριστεί η δυσχέρεια της χάραξης διαχωριστικής γραμμής ανάμεσα στον «ανταρτοπόλεμο» και στην «τρομοκρατία». Καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής, ήταν φανερό η προσπάθεια των κατοχικών δυνάμεων αλλά και των ντόπιων συνεργατών, να δημιουργήσουν την αίσθηση ότι οι δράσεις των ανταρτών στο βουνό αλλά και στις πόλεις ήταν «προϊόντα» τρομοκρατικών ομάδων που είχαν σκοπό να δυσκολέψουν τη ζωή των ντόπιων κατοίκων. Ακόμα και κατά τις μαζικές εκτελέσεις που γίνονταν είτε για παραδειγματισμό, είτε για εκφοβισμό, είτε ως αντίποινα, αποκρύπτονταν συστηματικά οι ταυτότητες των θυμάτων και αναφέρονταν ως τρομοκράτες και οι

¹⁶⁹ Γ.Θ Μαυρογορδάτος, Η ρεβάνς των ηττημένων, (Αθήνα: Ερμής, 1999), σελ. 212

¹⁷⁰ Woodhouse, όπως παραπάνω, σελ. 277

¹⁷¹ D. Galula, Contre –Insurrection, Théorie et pratique, (Paris :2006, Economica), p.7

¹⁷² U.S D.o. D, The Joint Chiefs of Staff, Dictionary of Military Terms, (N. York: Arco, 1988), p.159

¹⁷³ Κ. Κολιόπουλος, Θεωρία Ανταρτοπολέμου (Μελέτη με αφορμή διάλεξης στη Ναυτική Σχολή Πολέμου, χ.ε, 2000), σελ. 2

¹⁷⁴ C.M. Woodhouse, Ο Αγώνας για την Ελλάδα 1941-1949 (Αθήνα: Τουρίκη, 2002), σελ. 114-115

πράξεις τους ως τρομοκρατικές. Ο απλούστερος διαχωρισμός αποτελεί η επιλογή του στόχου, αν είναι στρατιωτικός ή μη. Στην περίπτωση της ΕΕΑ, οι στόχοι ήταν στρατιωτικοί και είχαν ως σκοπό να απομειώσουν τη στρατιωτική ικανότητα του αντιπάλου. Ένας επιπλέον τρόπος διαχωρισμού, λιγότερο εύκολος αυτή τη φορά, έχει να κάνει με το αν αποτελεί ή όχι στόχος η κατάληψη και κατοχή εδάφους.¹⁷⁵ Για την ελληνική επαρχία αλλά κυρίως για τα βουνά, η δράση των ανταρτικών ομάδων είχαν σαφή προσανατολισμό. Επεδίωκαν και εν πολλοίς το κατάφεραν, να διατηρούν υπό την κατοχή τους ένα μεγάλο τμήμα του ελληνικού χώρου. «Έχοντας αποκτήσει, (ο ΕΛΑΣ), τον έλεγχο όλης σχεδόν της χώρας, αν εξαιρέσουμε τους κυριότερους συγκοινωνιακούς κόμβους που χρησιμοποιούσαν οι Γερμανοί, είχε δημιουργήσει πράγματα που δεν είχε γνωρίσει ποτέ η Ελλάδα»¹⁷⁶

3.2.1 Χαρακτηριστικά του Ανταρτοπολέμου

Δε θα πρέπει να αγνοηθεί ότι ο ανταρτοπόλεμος αποτελεί και αυτός μια μορφή πολέμου και επομένως συμπεριλαμβάνει τα βασικά χαρακτηριστικά του συμβατικού πολέμου όπως αυτά έχουν αναλυθεί κατά καιρούς από τους μεγάλους θεωρητικούς του Πολέμου (Μάο Τσε Τουνγκ, Κλαούζεβιτς, κ.α).¹⁷⁷ Ένα από αυτά τα χαρακτηριστικά για το οποίο θα πρέπει να επισημανθεί η μεγάλη του αξία και στον ανταρτοπόλεμο, αποτελεί και η φυσιογνωμία και ο καίριος ρόλος του στρατιωτικού διοικητή. Η ΕΕΑ αρχίζει και αποκτά πραγματική υπόσταση όταν εμφανίζονται στο βουνό ηγετικές φυσιογνωμίες που αναλαμβάνουν δράση όπως αυτές του Βελουχιώτη και του Ζέρβα. Μέχρι εκείνη τη στιγμή η παρουσία άλλων αρχηγών και άλλων ομάδων δεν πρόσφεραν ούτε στο κατά ελάχιστο στην μαζικότητα που είχε ανάγκη το αντιστασιακό κίνημα. Οι Βρετανοί προφανώς στην προσπάθεια τους να προωθήσουν τους επιχειρησιακούς τους στόχους και στρατιωτικούς τους σκοπούς, πίεσαν τον Ζέρβα να βγει στο βουνό διακρίνοντας πάνω του τα χαρακτηριστικά που είχε ανάγκη το αντιστασιακό κίνημα. Πέραν όμως των κοινών χαρακτηριστικών, η ειδική του μορφή προσδίδει στον ανταρτοπόλεμο και ορισμένων επιπλέον.¹⁷⁸ Το κυριότερο ίσως χαρακτηριστικό του ανταρτοπολέμου είναι η έλλειψη **κάθε είδους κανόνων** που για το συμβατικό πόλεμο μπορεί να θεωρηθεί **ως σταθερά** Ο Άρης συγκροτεί εκτελεστικό απόσπασμα με μαχαίρια. Οι άνδρες αυτοί θα πρέπει να βάψουν τα χέρια τους με εχθρικό αίμα, να είναι ανελέητοι, χωρίς οίκτο για να δείξουν σε όλους (εχθρούς και φίλους) την αποφασιστικότητά τους¹⁷⁹. Για τον Κλαούζεβιτς είναι ακόμα πιο ξεκάθαρο: «Ο πόλεμος αποτελεί πράξη βίας και δεν υπάρχει όριο στην εκδήλωση αυτής της βίας. Καθένας από τους δυο αντιπάλους ακολουθεί το νόμο του άλλου, και από αυτό προκύπτει μια αλληλεπίδραση, που ως έννοια οφείλει να φτάσει στα άκρα.»¹⁸⁰

¹⁷⁵ Κ. Κολιόπουλος, στο ίδιο, σελ. 3

¹⁷⁶ Χαριτόπουλος, όπως παραπάνω, αναφερόμενος στα απομνημονεύματα του C. Woodhouse, σελ. 332

¹⁷⁷ Κ. Κολιόπουλος, στο ίδιο, σελ. 7

¹⁷⁸ Galula, op.cit, pp. 22-23

¹⁷⁹ Χαριτόπουλος, όπως παραπάνω, σελ.98

¹⁸⁰ Ger. Chaliand, *Anthologie Mondiale de la Stratégie. – XIX SIECLE Carl Von Clausewitz*, [Paris : Robert Lafont, 1990), μετάφραση από το γαλλικό κείμενο], pp.824-25

Ένα άλλο χαρακτηριστικό του ανταρτοπολέμου είναι **οι περιορισμένοι πόροι των δυνάμεων που τον διεξάγουν**, η έλλειψη των οποίων επηρεάζει καθοριστικά τον τρόπο δράσης των ανταρτών και κρίνουν εν πολλοίς την επιτυχία του αγώνα στα πρώτα στάδια του.¹⁸¹ Σημαντικός ο ρόλος της βρετανικής βοήθειας σε όπλα, εφόδια, πυρομαχικά αλλά και χρήματα για την επιβίωση αρχικά και για τη συνέχιση του αντιστασιακού αγώνα στη συνέχεια. Η κατάσταση διαφοροποιήθηκε άρδην μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας και της παράδοσης της Μεραρχίας Πινερόλο τον Οκτώβριο 1943, ο οπλισμός της οποίας πέρασε στην πλειονότητα του στον ΕΛΑΣ και στον Άρη. Η μέχρι εκείνη τη στιγμή βρετανική βοήθεια συγκρινόμενη με την απαλλοτριωμένη από τους Ιταλούς ποσότητα οπλισμού, αποτελούσε σταγόνα στον Ωκεανό, αλλάζοντας βέβαια και τους συσχετισμούς μεταξύ των δυο ανταγωνιστικών αντιστασιακών οργανώσεων.¹⁸²

Για τον κάθε πολέμαρχο, σημαντικό γεγονός αποτελεί και η καλή γνώση του εδάφους. Του δίνει ισχυρό πλεονέκτημα τόσο στην επίτευξη του αναγκαίου αιφνιδιασμού όσο και στις οδούς διαφυγής μετά το χτύπημα του. Το πλεονέκτημα αυτό της γνώσης του εδάφους μεγεθύνεται όταν το έδαφος ευνοεί τις καταδρομικές ενέργειες, είναι δηλαδή ορεινό, βραχώδες, διακεκομμένο, με ισχυρή βλάστηση.¹⁸³ Σε τέτοιο ορεινό έδαφος το οποίο μάλιστα ήταν ιδιαίτερα οικείο λόγω εντοπιότητας δημιουργήθηκαν αναπτύχθηκαν και επιχείρησαν οι αντιστασιακές οργανώσεις του ΕΔΕΣ και του ΕΛΑΣ, λαμβάνοντας σε αρκετές περιπτώσεις (κυρίως για τον Βελουχιώτη), μυθικές διαστάσεις στο μυαλό των απλών χωρικών.¹⁸⁴

Αποτελεί ξεκάθαρη προτεραιότητα για το αντάρτικο κίνημα να κερδίσει την **υποστήριξη του τοπικού πληθυσμού**. Χωρίς αυτή την υποστήριξη δεν μπορεί να διατηρηθεί να εξελιχθεί και τέλος να κερδίσει. Για να επιτευχθεί όμως αυτό ο χωρικός πρέπει να είναι σίγουρος ότι δεν κινδυνεύει η σοδιά του, δεν κινδυνεύει το σπίτι του, ή γυναίκα του και τα παιδιά του. Ότι βλέπει στο πρόσωπο ενός αντάρτη, όχι ένα ληστή αλλά ένα αγωνιστή που πολεμάει με ανιδιοτέλεια τον κοινό εχθρό. Ο Μάο Τσε Τουνγκ διακρίνει ότι ο λαός για τον αντάρτη θα πρέπει να είναι η θάλασσα μέσα στην οποία θα πρέπει να κινείται άνετα ο ίδιος σαν ψάρι, ενώ την ίδια στιγμή οι αντίπαλοι του να πνίγονται. Να χρησιμοποιεί δηλαδή τη θάλασσα προς όφελος του.¹⁸⁵ Βάση της ίδιας λογικής, ο Χαριτόπουλος αφιερώνει το μεγαλύτερο ίσως κομμάτι του έργου του, «Άρης ο Αρχηγός των Ατάκτων», στο να περιγράψει τις αυστηρότατες ποινές στους αντάρτες που παραβίαζαν την «δεοντολογία του βουνού» και που είχε να κάνει με την αποτροπή κλοπών, βιασμών κλπ στην προσπάθεια του να μην χαθεί η υποστήριξη. Ομοίως, γίνεται μνεία και για την αγάπη του πληθυσμού της Ηπείρου προς το πρόσωπο του Ζέρβα την οποία την κέρδισε με την ορθολογική και δίκαιη χρήση των χρημάτων και εφοδίων που περνούσαν στην κατοχή του.¹⁸⁶

¹⁸¹ Κολιόπουλος, όπως παραπάνω, σελ. 8

¹⁸² Woodhouse, όπως παραπάνω, σελ. 106

¹⁸³ Galula, op.cit, p.59

¹⁸⁴ Χαριτόπουλος, όπως παραπάνω, σελ.175

¹⁸⁵ Κολιόπουλος, όπως παραπάνω, σελ. 10

¹⁸⁶ Χαριτόπουλος, όπως παραπάνω, σελ.323

3.2.2 Διεξαγωγή του Ανταρτοπολέμου

Ξεκινώντας από το μεγαλύτερο εγχείρημα της ΕΕΑ που στέφθηκε με απόλυτη επιτυχία, αυτό δηλαδή της ανατίναξης της γέφυρας του Γοργοποτάμου, διαπιστώνεται ότι η επιλογή αυτού του χτυπήματος από το Αρχηγείο της Μέσης Ανατολής έγινε με μοναδικό γνώμονα την διακοπή του εφοδιασμού της Στρατιάς του Ρόμμελ στη βόρεια Αφρική. Παρά το γεγονός ότι η έκβαση της δεύτερης μάχης του Ελ Αλαμείν είχε ήδη κριθεί ευνοϊκά προς την πλευρά των Συμμάχων, δε μειώνει καθόλου την αξία και τη δυνατότητα που παρέχει στον αντάρτη ένα χτύπημα στα μετόπισθεν του εχθρού. Το τελευταίο αποτελεί και το βασικό επιχείρημα του θεωρητικού του πολέμου Συνταγματάρχη του τσαρικού στρατού Ντένις Νταβίντοφ, για το πόσο αυξάνεται η αποτελεσματικότητα και η αξία του ανταρτοπολέμου λόγω της αυξημένης εξάρτησης των σύγχρονων στρατών από τη Διοικητική Μέριμνα.¹⁸⁷ Παράλληλα ο ίδιος εξηγεί ότι τα αποτελέσματα του ανταρτοπολέμου είναι εξαιρετικά όταν κατευθύνονται προς τα μετόπισθεν του εχθρού μέχρι τα κέντρα εφοδιασμού του, ενώ δεν προσφέρουν το παραμικρό όταν κατευθύνονται προς την πρώτη του γραμμή.

Σημαντική είναι επίσης και η ανάλυση του Κλαούζεβιτς στη διεξαγωγή του ανταρτοπολέμου και ιδίως όταν αυτή η ανάλυση έλαβε χώρα τη χρονική περίοδο που οι μεγάλοι στρατοί και οι ολοκληρωτικοί πόλεμοι ήταν στο προσκήνιο. Υποστήριζε ότι ο ανταρτοπόλεμος δεν είναι σε θέση να φέρει μόνος του τη νίκη αλλά η τελική νίκη θα μπορούσε να επιτευχθεί μόνο αν οι επιχειρήσεις ανταρτοπολέμου θα συνοδεύονταν από επιχειρήσεις του τακτικού στρατού.¹⁸⁸ Παρά την ύπαρξη πιθανών εξαιρέσεων, στο παράδειγμα της ΕΕΑ, φαίνεται να επιβεβαιώνεται. Οι Γερμανοί δεν έφυγαν από τον ελληνικό χώρο ηττημένοι λόγω της δράσης της Αντίστασης. Εκκένωσαν την Ελλάδα συντεταγμένα, παρά τις φθορές και τις απώλειες, μέσα στο πλαίσιο της ανασυγκρότησης των δυνάμεων τους για την τελική μάχη της κεντρικής Ευρώπης. Αντίθετα, στην Ιταλία η απόβαση των Συμμάχων ανάγκασε τους Γερμανούς να αντιμετωπίσουν τακτικό στρατό και να συμπτυχτούν ηττημένοι προς τον βορρά.

Ο γνωστότερος και κατά πάσα πιθανότητα και ο σημαντικότερος θεωρητικός του ανταρτοπολέμου είναι ο Κινέζος ηγέτης ο Μάο Τσε Τουνγκ. Ο συγκεκριμένος οραματίστηκε τον ανταρτοπόλεμο ως επαναστατικό εργαλείο που θα μπορούσε να επιφέρει την ανατροπή της κατεστημένης τάξης. Πίστευε στην παρατεταμένη διάρκεια του ανταρτοπολέμου μέχρι της σταδιακής μετεξέλιξης του στρατού από αντάρτικο σε τακτικό, έτσι ώστε αφού ισχυροποιηθεί με τη βοήθεια της **πολιτικής κινητοποίησης του πληθυσμού, στο τέλος να υπερισχύσει.**¹⁸⁹ Με βάση τα παραπάνω, ο Μάο αναγνώριζε στον ανταρτοπόλεμο τρεις φάσεις μετεξέλιξης:

- α. «Συνωμοτική Φάση»,
- β. «Φάση Ισορροπίας»,

¹⁸⁷ Κολιόπουλος, όπως παραπάνω, σελ.12

¹⁸⁸ Κολιόπουλος, στο ίδιο, σελ.14

¹⁸⁹ Chaliand, op.cit. [La Chine-Mao Tse Tung, La Guerre Révolutionnaire, 1990), μετάφραση από το γαλλικό κείμενο], pp.395-411

γ. «Φάση Τελικής Επικράτησης».

Στις παραπάνω φάσεις αντιλαμβανόμαστε τον τρόπο με τον οποίο ο Άρης Βελουχιώτης και το ΕΛΑΣ επεδίωκε να φτάσει στη φάση της τελικής επικράτησης. Το ΚΚΕ με την έναρξη του αντάρτικου το 1941 ήταν το κόμμα το πλέον σκληραγωγημένο από τις κακουχίες που είχαν υποστεί τα μέλη και τα στελέχη του, το πλέον πειθαρχημένο και μυστικοπαθές, με έφεση στον συνωμοτισμό ως μεθόδου επιβίωσης.¹⁹⁰ Σε αυτή την πρώτη φάση όπως περιγράφει ο Μάο, δεν έχει ξεκινήσει ακόμα ο ανταρτοπόλεμος πάρα μόνο η οργανωτική δουλειά και μικρής κλίμακας χρήση βίας με περιορισμένης έκτασης χτυπήματα «τρομοκρατικού» χαρακτήρα. Στη δεύτερη φάση, ο ανταρτοπόλεμος έχει ξεκινήσει, και η επιδίωξη των ανταρτών είναι η κατάληψη εδάφους ή ο έλεγχος μιας περιοχής που να τους προσδίδει υπόσταση ως κρατική οντότητα. Σε αυτή τη φάση όπως έχει ήδη αναφερθεί, πέρασε το ΕΛΑΣ, όταν η ελληνική επαρχία κατά τα δύο τρίτα βρέθηκε υπό τον έλεγχο του. Ήταν η περίοδος μετά το καλοκαίρι του 1943 που κάνει την εμφάνιση του το ΕΑΜικό κράτος. Μια αληθινή κοινωνική επανάσταση όπου η επαρχία αυτοδιοικείται, η δικαιοσύνη βασίζεται σε λαϊκά δικαστήρια από πολίτες δικαστές, με τις αποφάσεις τους να γίνονται σεβαστές από όλους.¹⁹¹ Τέλος, η τελική πρόθεση του ΕΛΑΣ ήταν να φτάσει στην τελευταία φάση, με τη φιλοδοξία για γέννηση τακτικού στρατού και επιδίωξη την άμεση αντιπαράθεση με τον κατακτητή και πριν από αυτό την εξουδετέρωση όλων των αντιπάλων που στέκονται εμπόδιο σε αυτή τη φιλοδοξία. Για τη μετεξέλιξη του αντάρτικου σε τακτικό στρατό, ικανή και αναγκαία συνθήκη είναι ο εθελοντικός στρατός να μετατραπεί σε υποχρεωτικής στράτευσης και επιπλέον η δημιουργία παραγωγικών Σχολών. Για την πρώτη αναγκαία συνθήκη, ο Βελουχιώτης και ο Σαράφης ήταν μέχρι το τέλος αντίθετοι στην υποχρεωτική στρατολόγηση παρά τις συνεχείς εισηγήσεις.¹⁹² Σε ότι αφορά τη δεύτερη, είχε γίνει αντιληπτό από τον Άρη η έλλειψη στελεχών εκπαιδευμένων τόσο χαμηλόβαθμων όσο και υψηλόβαθμων. Η παρουσία τους καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής ήταν περιορισμένη με αποτέλεσμα να υπολείπεται ακόμα και από το ΕΔΕΣ σε στελέχη με εμπειρία στην επιχειρησιακή σχεδίαση και στρατιωτική τακτική. Παράλληλα είχε ανάγκη τα μόνιμα στελέχη, όχι μόνο για την οργάνωση και το αξιόμαχο του στρατού αλλά και για να εμφανίσει μια γενική αποδοχή του αντάρτικου στα συντηρητικά στρώματα του πληθυσμού.¹⁹³ Αυτό προσπάθησε να το διορθώσει με την ίδρυση Σχολής Εφέδρων Αξιωματικών. Σε αυτή τη σχολή, η οποία ήταν συνεχώς σε μετακίνηση λόγω των μαχών, από το Περούλι στο Σμόκοβο και τέλος στη Ρεντίνα, φοίτησαν σε τέσσερις εκπαιδευτικές σειρές (από 1 Αυγούστου 1943 έως 1 Ιουλίου

¹⁹⁰ Woodhouse, όπως παραπάνω, σελ. 71

¹⁹¹ Χαριτόπουλος, όπως παραπάνω, σελ. 330-340

¹⁹² ΔΙΣ/ΓΕΣ/Αρχεία γερμανική Κατοχή

¹⁹³ C.M. Woodhouse, Το μήλο της έρδης, (Αθήνα: Εξάντας, 1976), σελ. 91] [Ο Woodhouse υποστηρίζει ότι οι μόνιμοι Αξιωματικοί κυρίως αλλά και οι υπαξιωματικοί δευτερευόντως γύρισαν την πλάτη στο στρατό του ΕΛΑΣ, είτε λόγω διαταγών της πολιτικοστρατιωτικής ηγεσίας, είτε λόγω αντίδρασης στο κομμουνιστικό μοντέλο διοίκησης της τριανδρίας, που εφάρμοζε ο ΕΛΑΣ, αντίθετα ο Χαριτόπουλος θεωρεί ιδιαίτερα ικανοποιητικό τον αριθμό των μονίμων που πλαισίωσαν τον ΕΛΑΣ (800 σε σύνολο 1600), συγκρίνοντας το με τον αντίστοιχο αριθμό των μονίμων του γιουγκοσλαβικού στρατού (100 στους 2.000)]

1944), συνολικά 1260 άντρες και γυναίκες, οι οποίοι ονομάστηκαν έφεδροι Ανθυπολοχαγοί.¹⁹⁴ Η προσπάθεια του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ να φτάσει στην τελική φάση της επικράτησης, τερματίστηκε χωρίς αυτό να υλοποιηθεί, ακολουθώντας όμως τον βηματισμό του Μάο στην πορεία του προς την Κινέζικη επανάσταση. Στην ουσία, αν θεωρηθεί ότι η κατάληψη της εξουσίας από το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ αποτελούσε και την υψηλή στρατηγική του, το γεγονός ότι δεν έφτασε ποτέ σε αυτήν επιβεβαιώνει το γεγονός ότι οι επιτυχίες του ανταρτοπολέμου σε επίπεδο στρατιωτικής στρατηγικής δεν μπορούν με κανένα τρόπο να υποκαταστήσουν την υψηλή στρατηγική.¹⁹⁵

3.2.3. Στρατηγική Αποτίμηση

Προκειμένου να προβούμε σε μία αποτίμηση της ΕΕΑ θα πρέπει να αποσαφηνίσουμε τις ιδιαιτερότητες της. Το κυριότερο της ειδοποιό στοιχείο ήταν ότι οι αντιστασιακές οργανώσεις δεν είχαν δημιουργηθεί από κάποια δομημένη κρατική μορφή, από την οποία θα μπορούσαν να λάβουν κάποιου είδους ενίσχυση, εντολές και υποστήριξη. Εάν λάβουμε υπόψη λοιπόν το αυθόρμητο του χαρακτήρα τους, καθώς και το αξιόμαχο τους, μπορούμε να κατανοήσουμε τόσο την επιτυχία του όλου εγχειρήματος όσο και την επιθυμία που είχε ο ελληνικός λαός να αντισταθεί στην κατοχή της χώρας, κάτι το οποίο είναι εμφανές από τη συμμετοχή τους στις οργανώσεις αυτές.

Μία σύνδεση την οποία θα είχε ενδιαφέρον να πραγματοποιήσουμε είναι εκείνη μεταξύ της ανάπτυξης του ανταρτικού κινήματος και της πολιτικής αφαίμαξης των πόρων της χώρας που εφάρμοζαν οι κατακτητές. Από τη στιγμή που και οι ανταρτικές οργανώσεις στηρίζονταν στον λαό για την άντληση των αναγκών για την ύπαρξη τους αποθεμάτων, η πολιτική των κατακτητών τοποθετούσε ένα επιπρόσθετο εμπόδιο στην ανάπτυξη τους, καθώς επί της ουσίας σχεδόν εξαντλούσε τα διαθέσιμα αποθέματα. Το γεγονός του ότι παρά τη συγκεκριμένη αφαίμαξη που υφίσταντο τα λαϊκά στρώματα, οι αντιστασιακές οργανώσεις μπόρεσαν να υποστηρίξουν τη δράση τους είναι μία ακόμα ένδειξη του ερείσματος που απολάμβαναν στην ελληνική κοινωνία. Θα μπορούσαμε μάλιστα να συμπεράνουμε ότι πέραν της τρομοκρατίας του πληθυσμού, η τακτική της πυρπόλησης και λεηλασίας χωριών που ακολουθούσαν ως αντίποινα οι κατοχικές δυνάμεις αποσκοπούσε και στη μείωση των διαθέσιμων για τους αντάρτες προμηθειών.

¹⁹⁴ Χαριτόπουλος, όπως παραπάνω, σελ.353 (τα παραπάνω στοιχεία δεν ήταν δυνατό να διασταυρωθούν από άλλες πηγές και παρατίθενται όπως ακριβώς στο κείμενο)

¹⁹⁵ Χαρ. Παπασωτηρίου, Ο Αγώνας για την ελληνική ανεξαρτησία :Πολιτική και Στρατηγική των Ελλήνων και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 1821-1832 (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 1996)

Γενικότερα, η Αντίσταση στον ελληνικό χώρο ξεκίνησε ιδιαίτερα νωρίς και χωρίς να υπάρχουν επαρκείς ενδείξεις σχετικά με την ήττα του Άξονα. Οι δύο κυριότερες αντιστασιακές οργανώσεις ιδρύονται τον Σεπτέμβριο του 1941, μόλις πέντε μήνες μετά την έναρξη της Κατοχής, ενώ κατά τον ίδιο μήνα λαμβάνει χώρα και η πρώτη εξεγερσιακή πράξη. Γενικότερα, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι δεν υπήρξε η παραμικρή ανοχή προς τις κατοχικές δυνάμεις. Θα μπορούσαμε να αποδώσουμε το συγκεκριμένο γεγονός στη σκληρή πολιτική που ακολούθησαν οι κατακτητές, σε σχέση με τις πρακτικές τους σε άλλες κατεχόμενες χώρες. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός του ότι η πρώτη εξεγερσιακή πράξη λαμβάνει χώρα στη Δράμα, η οποία βίωνε μία ακραία πολιτική εκβουλγαρισμού η οποία έθετε σε κίνδυνο ακόμα και την επιβίωση του ελληνικού της πληθυσμού. Η επισιτιστική κρίση του χειμώνα του 1941-42 επίσης αποδεικνύει τη σφοδρότητα της λεηλασίας που βίωσε η χώρα.

Η επιτυχία της ΕΕΑ μπορεί να γίνει αντιληπτή από το γεγονός του ότι καθηλώθηκαν σημαντικές κατοχικές μονάδες, ενώ κατασχέθηκε ή καταστράφηκε σημαντικός όγκος στρατιωτικού υλικού. Επιπρόσθετα αποτράπηκε η αποστολή Ελλήνων στη Γερμανία για καταναγκαστική εργασία, καθώς και η συγκρότηση ελληνικού εκστρατευτικού σώματος το οποίο θα πολεμούσε στο ανατολικό μέτωπο στο πλευρό της Γερμανίας.

Ιδιαίτερη σημασία είχε και το πολιτικό υπόβαθρο των αντιστασιακών οργανώσεων. Χαρακτηριστικό είναι ότι και οι τρεις κυριότερες αντιστασιακές οργανώσεις πέραν της αποτίναξης του γερμανικού ζυγού έθεταν και την πρόταση τους αναφορικά με την πολιτική μορφή που θα λάμβανε το ελεύθερο ελληνικό κράτος. Οι ιδεολογικές τους διαφορές άλλωστε αποτέλεσαν την κυριότερη αιτία των μεταξύ τους συγκρούσεων και έθεσαν το υπόβαθρο του εμφυλίου πολέμου. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός του ότι οι βάσεις του είχαν τεθεί ήδη από την περίοδο της Κατοχής με τις συγκρούσεις μεταξύ του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ και των άλλων δύο οργανώσεων.

Γενικότερα, η ΕΕΑ ξεπερνούσε τα όρια ενός εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος και έθετε στο προσκήνιο την προοπτική της κοινωνικής αλλαγής. Βάσει των διαφορετικών προσεγγίσεων σχετικά με τη μορφή που θα είχε η αλλαγή αυτή διαμορφώθηκαν και τα δύο αντίπαλα στρατόπεδα. Το γεγονός της προσέγγισης αυτής που υιοθετήθηκε και από τις τρεις κύριες αντιστασιακές οργανώσεις (όπως δηλώνονταν στα καταστατικά τους) μπορεί να αποδοθεί στην απαξίωση που υπέστη

η προπολεμική κρατική δομή λόγω των φαινομένων δωσιλογισμού που παρατηρήθηκαν σε αρκετά στελέχη της, η σχεδόν παντελής απουσία των στελεχών του προπολεμικού πολιτικού σκηνικού από την Αντίσταση (πλην του ΚΚΕ, το οποίο άλλωστε είδε και τις δυνάμεις του να αυξάνονται ραγδαία χάρη στον ρόλο που επιτέλεσε την περίοδο που εξετάζουμε) και στα σημαντικά προβλήματα που βίωνε η μεγάλη πλειοψηφία της ελληνικής κοινωνίας προπολεμικά (τα οποία λογικό είναι να οδηγούσαν στη μείωση της εκτίμησης της για το τότε πολιτικό σκηνικό).

Προς τη συγκεκριμένη κατεύθυνση θα μπορούσαμε να πούμε ότι εμπίπτει η συγκρότηση από το ΕΑΜ μορφών κυβερνητικής εξουσίας ανταγωνιστικών προς τις προϋπάρχουσες. Το γιατί οι άλλες οργανώσεις δεν προχώρησαν σε κάτι τέτοιο θα μπορούσαν να αποδοθούν σε διάφορους παράγοντες. Αφενός η μαζικότητα τους δεν πλησίαζε εκείνη του ΕΑΜ ούτε έλεγχαν τις εκτάσεις που έλεγχε εκείνο. Η επιτυχία του ΕΑΜ οφείλεται στην υιοθέτηση των δομών του ΚΚΕ. Χάρη σε αυτό το χαρακτηριστικό του μπόρεσε να αναπτυχθεί γρήγορα σε όλη τη χώρα και να διεισδύσει στις μάζες. Επιπρόσθετα, λόγω της ιδεολογικής του κατεύθυνσης του ήταν περισσότερο εύκολο να προχωρήσει στη δημιουργία εναλλακτικών κρατικών δομών. Ο ΕΔΕΣ λόγω του βενιζελισμού, ο οποίος ήταν η κυρίαρχη τάση του κατά την ιδρυτική του περίοδο και της στροφής του στον μοναρχισμό μετά τις βρετανικές πιέσεις ήταν αντικειμενικά δυσκολότερο να υιοθετήσει μία τέτοια προσέγγιση. Επιπρόσθετα ακριβώς αυτή η έντονη βρετανική παρέμβαση στην οργάνωση αυτή ήταν παράγοντας αποτροπής οποιασδήποτε έμπρακτης αμφισβήτησης του προπολεμικού σκηνικού, ειδικά εάν αναλογιστούμε τη γενικότερη πολιτική που υιοθετήθηκε από τις μεγάλες δυνάμεις με το πέρας του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου και η οποία αποσκοπούσε στην παγίωση των προπολεμικών καταστάσεων. Η ΕΚΚΑ επίσης είχε μικρές δυνάμεις (τις μικρότερες από τις τρεις οργανώσεις), ενώ ηγετικό ρόλο σε αυτήν διαδραμάτιζε ο Γεώργιος Καρτάλης, ένα από τα ελάχιστα στελέχη του προπολεμικού αστικού πολιτικού δυναμικού τα οποία έλαβαν ενεργό ρόλο στην Αντίσταση.

3.3.1 Βρετανική Συμμετοχή στην Ελληνική Αντίσταση

Αρκετές και αντικρουόμενες απόψεις υπάρχουν σε σχέση με το εύρος και τη συνολική έκταση της βρετανικής υλικής βοήθειας στο αντιστασιακό κίνημα. Αυτό σχετίζεται με τις διαφορετικές επιδιώξεις των αντικρουόμενων πλευρών και στην

προσπάθεια τους είτε, να υπερεκτιμήσουν τη βοήθεια αυτή σε σχέση με την τελική αποτίμηση της Εθνικής Αντίστασης και του συνολικού ρόλου τους σε αυτή, είτε σε αντίστοιχη υποεκτίμηση για να μεγεθύνουν το δικό τους ρόλο. Ταυτόχρονα, θα πρέπει να γίνει αντιληπτό ότι το ανταρτικό κίνημα δεν ήταν και ο μοναδικός αποδέκτης της βρετανικής βοήθειας στην Ελλάδα, ούτε και το SOE η μοναδική πηγή χρηματοδότησης.¹⁹⁶ Σύμφωνα με την επίσημη έκθεση των Sweet-Escott,¹⁹⁷ ο συνολικός αριθμός χρυσών λιρών που διοχετεύθηκαν στην Ελλάδα, υπολογίζεται στο ποσό των 2 εκατομμυρίων (εκτιμήσεις της Τράπεζας της Ελλάδος) ή 1,23 εκατομμυρίων, σύμφωνα με το SOE. Η διαφορά αυτή εξηγείται διότι η Τράπεζα της Ελλάδος υπολογίζει και τις εισαγωγές χρυσού που πραγματοποιήθηκαν από τις κατοχικές κυβερνήσεις.¹⁹⁸ Οι ενισχύσεις λοιπόν προς το ΕΛΑΣ κυμαίνονταν μεταξύ των 700.000 έως 1 εκατομμυρίου χρυσών λιρών. Η εκτίμηση είναι ότι από το ποσό αυτό το 90% ξοδεύτηκε για τρόφιμα και για την καθημερινή συντήρηση του ελληνικού πληθυσμού, μια εκτίμηση αρκετά υπεραπλουστευμένη, καθότι η πρακτική του ΕΛΑΣ σε ότι αφορά την κάλυψη των διατροφικών και καθημερινών αναγκών βασιζόταν στις αναγκαστικές επιτάξεις εφοδίων από εμπόρους, προφανώς χωρίς πληρωμή. Η συσσώρευση χρυσού από πλευράς ΕΛΑΣ και πως αυτός χρησιμοποιήθηκε στη συνέχεια, αποτελεί αντικείμενο διαφορετικού σκοπού από τον σκοπό της παρούσας εργασίας. Σε ότι αφορά τα υλικά και τα εφόδια που διανεμήθηκαν από αέρα και θάλασσα, οι Αμερικάνοι αναφέρουν για 2.524 τόνους που ρίχθηκαν από τον αέρα χωρίς όμως να γίνεται αναφορά σε διανομή από τη θάλασσα. Η εκτίμηση του ίδιου του SOE ήταν για 4.090 τόνους από θάλασσα και 1706 από αέρα.¹⁹⁹

Αρκετά δύσκολο είναι και το έργο εκτίμησης του μεγέθους εφοδιασμού με όπλα των ανταρτικών ομάδων από την Βρετανία και από το SOE. Από βρετανικές πηγές, για το σύνολο των ανταρτικών ομάδων, κατά τη διάρκεια της κατοχής, «ρίχτηκαν» περίπου 1000 τόνοι οπλισμού και πυρομαχικών. Από πλευράς ΕΛΑΣ που υπάρχουν στοιχεία, ανατρέχουμε σε αυτά που **δηλώσανε** πως παρέλαβαν από τους βρετανούς, σε αυτά που **υποσχέθηκαν** ότι θα παραδώσουν μετά τη συνθήκη

¹⁹⁶ Woodhouse, C.M. Ο Αγώνας για την Ελλάδα 1941 – 1949, (Αθήνα: Τουρίκη, 2012), σελ.191

¹⁹⁷ Sweet-Escott, Bickham, Greece: A political and Economy Survey, 1939-1953, (n.p, 1977), p.96 Annex XI

¹⁹⁸ Sweet-Escott, Bickham, *ibid*, p.97 Annex XI. [Δεν ήταν δυνατό να διασταυρωθεί από πηγές της ΤΤΕ, το παραθέτω αυτούσιο μεταφρασμένο από τον υποφαινόμενο, από τα Αγγλικά].

¹⁹⁹ D.M Condit, Case Study in Guerilla War: Greece during World War II, (Washington: np, 1961), *passim*

της Βάρκιζας και τέλος σε αυτά που **τελικά παρέδωσαν**.²⁰⁰ Οι μεγάλες διαφορές φανερώνουν ότι: α. Τα πολεμοφόδια ήταν πολύ περισσότερα από αυτά που δήλωσαν ότι πήραν από τους Βρετανούς και β. οι πηγές εφοδιασμού σε πολεμοφόδια ήταν και άλλες εκτός από τους Βρετανούς. Σε γενικές γραμμές, μιλώντας για εξοπλιστικό υλικό, το SOE εξασφάλισε την αντίσταση σε «φθηνή τιμή».²⁰¹

3.3.2 Ποσοτικοποίηση αποτελεσμάτων Ελληνικής Εθνικής Αντίστασης

Ένα «ισοζύγιο» ανάμεσα σε αυτά που κατάφερε η Εθνική Αντίσταση σε σχέση με αυτά υπέστη το προσωπικό, ο λαός και οι υποδομές, θα ήταν αδύνατο να γίνει. Αφενός, γιατί τα στοιχεία ανάλογα με τις πηγές που προέρχονται είναι ιδιαίτερα διαφοροποιημένα και προσαρμοσμένα ανάλογα με τις πολιτικές ανάγκες που υποστηρίζουν και πρεσβεύουν και αφετέρου γιατί στο ισοζύγιο αυτό δεν μπορεί να συμπεριληφθεί η ηθική διάσταση ή ακόμα και η ψυχολογική επιρροή στο φρόνημα ενός λαού ή στην παρακίνηση άλλων αντιστασιακών κινημάτων σε άλλες υπό κατοχής χώρες. Ο D.M. Condit στο έργο του αναφέρει σχετικά: *«Η Ελληνική αντίσταση προσέφερε πολύτιμες στρατιωτικές υπηρεσίες στο συμμαχικό σκοπό ποικιλοτρόπως»*. Ο συγκεκριμένος ιστορικός αναφέρεται σε γενικές διαπιστώσεις γύρω από τις δράσεις της Ελληνικής Αντίστασης, χωρίς να υπεισέρχεται σε συγκεκριμένους αριθμούς. Αντίθετα ο Woodhouse στη σελίδα 193 στο έργο του «Ο Αγώνας για την Ελλάδα 1941-1949», παραθέτει συγκεκριμένους αριθμούς που αφορούν δολιοφθορές, μνημονεύοντας ανέκδοτη ιστορική μελέτη του Καθ. W.J.M. Mackenzie. Συγκεκριμένα ο ιστορικός αναφέρεται σε ζημιές: στο σιδηροδρομικό δίκτυο (117 εκτροχιασμένα τρένα, 209 μηχανές, 1154 βαγόνια κατεστραμμένα, 28 χλμ γραμμές, 5 σήραγγες, 67 γέφυρες γκρεμισμένες), στο οδικό δίκτυο (854 οχήματα κατεστραμμένα, 136 γέφυρες, 12 χλμ τηλεφωνικό σύρμα), σε 17 αποθήκες πυρομαχικών και πετρελαιοειδών, 1560 τόνοι βενζίνης, 16 τεθωρακισμένα οχήματα, 5 αεροπλάνα στο έδαφος και 2 στον αέρα, αποθήκες με πυρομαχικά που καταλείφθηκαν και περιλαμβάνουν αριθμό τυφεκίων, πυρομαχικών και πολυβόλων που χρησιμοποιήθηκαν για σκοπούς της αντίστασης. Τα παραπάνω στοιχεία έχουν

²⁰⁰ Eudes, όπως παραπάνω, σελ.230, τα όπλα που παρέλαβαν από τους Άγγλους ήταν: 10 όλμοι, 30 πυροβόλα, 100 ελαφρά πολυβόλα Μπρεν, 300 ελαφρά αυτόματα Στεν, 3000 τουφέκια. Αυτά που τελικά παρέδωσαν ήταν πολλαπλάσια, ενδεικτικά αναφέρεται: 32 όλμοι, 100 πυροβόλα, 1412 ελαφρά αυτόματα.

²⁰¹ Woodhouse, όπως παραπάνω, σελ.193

πιστοποιηθεί από Βρετανούς στρατιωτικούς αλλά παραθέτονται με σχετική επιφύλαξη.

Τέλος, το πιο σημαντικό κομμάτι του απολογισμού της Εθνικής Αντίστασης, αφορά ασφαλώς, την αξιολόγηση του ισοζυγίου ανθρώπινων απωλειών. Τα στοιχεία που υπάρχουν διαφέρουν από πηγή σε πηγή και μάλιστα σημαντικά. Η διαφοροποίηση αυτή έχει συμβάλει από τη μια μεριά στην παντελή απαξίωση ενώ από την άλλη μεριά στην μυθοποίηση της. Τα γερμανικά αρχεία αναφέρουν ότι οι συνολικές απώλειες κατά την επιχείρηση «ΜΑΡΙΤΑ» και μέχρι την εκκένωση από την Ελλάδα, κυμαίνονται από 5000 έως 15000 νεκρούς Αξιωματικούς και οπλίτες (μη συμπεριλαμβανομένων των Ιταλών ή των Βουλγάρων συμμάχων)²⁰² Αν σε αυτό το νούμερο αφαιρέσουμε τις γερμανικές απώλειες από τις μάχες κατά την εισβολή (συμπεριλαμβανομένης της Μάχης της Κρήτης),²⁰³ τότε τα θύματα από την Αντίσταση θα κυμαίνονται από 1500-4000.²⁰⁴ Δυστυχώς το ίδιο δύσκολο (ίσως και περισσότερο) είναι να καταγραφούν και οι απώλειες από την πλευρά των Ελλήνων ανταρτών. Και αυτό γιατί τα θύματα πρέπει να αναζητηθούν στις «επίσημες» εκτελέσεις (4975),²⁰⁵ στα αντίποινα σε άμαχους και ιδιώτες (2200)²⁰⁶ και ασφαλώς σε όλους αυτούς που πέθαναν από στερήσεις και λιμοκτονία, ως αποτέλεσμα της κατοχής (70000).²⁰⁷ Το παραπάνω άθροισμα αποτελεί αριθμό σχεδόν ισοδύναμο με τις συνολικές απώλειες στο Αλβανικό μέτωπο. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι το τίμημα της Εθνικής Αντίστασης είναι τεράστιο. Η αναλογία σε ανθρώπινες απώλειες αλλά ακόμα και η καταστροφή ενός βασικού τμήματος των υποδομών της Χώρας, εις βάρος της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης της, ήταν βαρύτατη.

Ο τελευταίος παράγοντας στην ποσοτικοποίηση των αποτελεσμάτων της Εθνικής Αντίστασης θα προέλθει από τους ίδιους τους Γερμανούς. Τα αρχεία τους από την ελληνική περιπέτεια, είναι αποκαλυπτικά. Το γεγονός ότι 300.000 στρατιώτες του εχθρού είχαν καθηλωθεί στην Ελλάδα αποδεικνύει το μέγεθος του προβλήματος που δημιουργούσε σε αυτούς η Αντίσταση. Δεν υπάρχει αμφιβολία

²⁰² Π. Ενεπεκίδης, *Η Ελληνική Αντίστασις, 1941-1944*, (Αθήνα: χ.ε, 1964), σελ.356

²⁰³ ΔΙΣ/ΓΕΣ, *Ο Ελληνογερμανικός Πόλεμος* (Αθήνα: ΔΙΣ/ΓΕΣ, 1960), σελ.118

²⁰⁴ Col Frank Kammerer (Γερμανός Στρατιωτικός Ακόλουθος στην Ελλάδα), προσωπική επικοινωνία, Φεβρουάριος 2018 [Τα παραπάνω στοιχεία, θεωρώ ότι πλησιάζουν κατά πολύ στην πραγματικότητα]

²⁰⁵ D.M Condit, *Case Study in Guerilla War: Greece during World War II*, (Washington:,n.p, 1961)

²⁰⁶ Ενεπεκίδης, όπως παραπάνω, σελ.358

²⁰⁷ Sweet-Escott, Bickham, *Greece: A political and Economy Survey, 1939-1953*, p.122 Annex XII

ότι για τους κατακτητές ο πόλεμος τριβής του ΕΛΑΣ (κυρίως και του ΕΔΕΣ, δευτερευόντως), αποτελούσε μια «διαρκής ανοιχτή πληγή», γεγονός καθόλου αμελητέο για ένα στρατό Κατοχής.²⁰⁸ Τα στοιχεία των Γερμανών Στρατηγών Λάιρ, Λαντς και Σπάιντελ σχετικά με τις επιχειρήσεις που αναλήφθηκαν προκειμένου να αντιμετωπίσουν τον ΕΛΑΣ, δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία. Χαρακτηριστικό το γεγονός ότι από το Σεπτέμβριο 1943 έως τον Αύγουστο 1944, δόθηκαν κωδικές ονομασίες σε εννέα επιχειρήσεις με στόχο τον ΕΛΑΣ.²⁰⁹ Οι Γερμανοί ήταν εν πολλοίς πεπεισμένοι, ότι η συνεχής παρουσία βρετανών πρακτόρων της SOE σε συνδυασμό με τα συνεχή και επικεντρωμένα χτυπήματα των ανταρτών, σε εκτέλεση του συμμαχικού σχεδίου παραπλανήσεως «Animals»,²¹⁰ τους διατηρούσε επί 12 μήνες σε κατάσταση αναμονής και συνεχούς φόβου. Αυτό και μόνο το γεγονός της επιτυχούς εξαπάτησης, μέσα στο πλαίσιο της γενικότερης στρατηγικής των συμμάχων, σχετικά με τον επόμενο στόχο της βορειοαφρικανικής εκστρατείας, αποτέλεσε τεράστια επιτυχία, διευκόλυνε την απόβαση στη Σικελία και προφανώς έσωσε δεκάδες χιλιάδες στρατιωτών.²¹¹

Κεφάλαιο 4: Συμπεράσματα - Διαπιστώσεις

Μετά την εισβολή των Γερμανών στην Ελλάδα και τη σχετικά εύκολη και γρήγορη κάμψη της άμυνας του ελληνικού στρατού, ο ελληνικός λαός δέχθηκε ένα ισχυρό μούδιασμα. Οι πρώτες πρωτοβουλίες αντίστασης που αναπτύχθηκαν, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό, προκειμένου να συνεχισθεί ο πόλεμος εναντίον της τριπλής Κατοχής, κρίνονται σχετικά αργοπορημένες σε σύγκριση με άλλα αντιστασιακά κινήματα στην υπόλοιπη κατεχόμενη Ευρώπη. Τις πρωτοβουλίες αυτές τις ανέλαβαν **θεσμικοί παράγοντες** δηλαδή : ο Θρόνος, τα κόμματα(κυρίως το ΚΚΕ), συνδικαλιστικές οργανώσεις και εκπρόσωποι τους, **στρατιωτικοί** (Αξιωματικοί και υπαξιωματικοί εν ενεργεία και μη), είτε τέλος **μεμονωμένοι απλοί άνθρωποι**.

Έως τη στιγμή της δημιουργίας των κύριων αντιστασιακών οργανώσεων, της χρονικής δηλαδή στιγμής που το αντιστασιακό κίνημα μορφοποιήθηκε, έχουμε την

²⁰⁸ Ενεπεκίδης, όπως παραπάνω, σελ.28

²⁰⁹ Στρατηγός Erich Schmidt Richberg, *Der Endkampf fauf dem Balkan*, [(Χαιδελβέργη: 1955 (παράτιθεται στον Ενεπεκίδη, στο ίδιο, σελ.40)]

²¹⁰ Το σχέδιο «Animals (ζώα)» αποτελούσε παραπλανητικό σχέδιο των Συμμάχων για επικείμενη εισβολή στα Βαλκάνια

²¹¹ D.M Condit, op.cit, p.259

εμφάνιση πληθώρας και πολυδιάστατης αντιστασιακής δράσης από μεγάλο αριθμό οργανώσεων. Αυτό αποδεικνύει την ανάγκη του ελληνικού λαού να εκφραστεί και να εκφράσει την αντίθεση του στο κατοχικό καθεστώς. Ενέργειες δημόσιες και κρυφές, ειρηνικές και ένοπλες. Οργανώθηκαν διαδηλώσεις, απεργίες, δολιοφθορές, μοιράστηκαν προκηρύξεις, δίκτυα διάσωσης και διαφυγής συμμάχων, στρατιωτικών και επικηρυγμένων. Χωρίς πολιτικά ή κομματικά κίνητρα παρά μόνο πατριωτικά. Μέσα από αυτόν τον ενθουσιασμό για Αντίσταση και για λαχτάρα για πατριωτικές ενέργειες, μια μεγάλη μερίδα του πληθυσμού, κυρίως οι νεότεροι, στρατεύθηκε εθελοντικά ή είδε με μεγάλη συμπάθεια τις μεγάλες αντιστασιακές οργανώσεις και κυρίως το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ.

Πολύ γρήγορα το ΕΑΜ, κατάφερε να εξελιχθεί στη σημαντικότερη αντιστασιακή οργάνωση, εντάσσοντας στις δομές του ένα μεγάλο μέρος της ελληνικής κοινωνίας, ξεπερνώντας σε ισχύ κάθε άλλη οργάνωση. Η δύναμη του πήγαζε από το ιδεολογικό και πολιτικό πρόταγμα που εξέπεμπε, που το έκανε θελκτικό, αλλά η εξάπλωση του βασίστηκε στις δομές, στην οργανωτική συγκρότηση και στη συνωμοτική εμπειρία και δράση που του προσέφερε απλόχερα η εμπειρία του ΚΚΕ. Αυτό το τελευταίο, δηλαδή η εμπειρία να λειτουργεί σε συνθήκες παρανομίας προετοιμάζοντας την οργάνωση και εκτέλεση μιας «επανάστασης», κρίνεται ιδιαίτερα σημαντικό. Αντίθετα, οι υπόλοιποι πολιτικοί του αστικού χώρου, καθώς και τα υπόλοιπα πολιτικά κόμματα δε διέθεταν τη γνώση και τις ιδιαιτερότητες της κινητοποίησης σε συνθήκες παρανομίας, ούτε την εμπειρία στον παράνομο πολιτικό αγώνα και για αυτό άφησαν τις πρωτοβουλίες για την μαζική οργάνωση των πολιτών μέσα στο πλαίσιο της Κατοχής, στο ΚΚΕ.

Από την άλλη πλευρά, οι Αξιωματικοί του ελληνικού στρατού θα μπορούσαν να συσπειρώσουν γύρω τους ένα ισχυρό αντιστασιακό κίνημα. Αυτό δεν έγινε στην έναρξη της Κατοχής, αλλά όταν αυτό τελικά συνέβη, λειτούργησε μάλλον αδέξια, χωρίς πολιτική διάσταση και κινήθηκε ως δράση παραστρατιωτική. Ο βασικότερος λόγος για αυτό ήταν ότι, ο ελληνικός στρατός ήταν εκπαιδευμένος σε τεχνικές και τακτικές συμβατικού πολέμου και πιθανόν οι στρατιωτικοί να περιφρονούσαν την ιδέα του αντάρτικου ως μορφή υποδεέστερης στρατιωτικής τέχνης, παρά το γεγονός ότι οι Έλληνες Αξιωματικοί ήταν αυτοί που το εφάρμοσαν με επιτυχία κατά τον Μακεδονικό Αγώνα. Αρκετοί από αυτούς προτίμησαν τελικά να συμμετάσχουν στον ελληνικό στρατό που συστήνονταν στην Μέση Ανατολή αντί της συμμετοχής τους στα ελληνικά βουνά.

Χαρακτηριστικό αποτελεί και η αδυναμία των υπολοίπων αντιστασιακών οργανώσεων, να διευρύνουν την επιρροή τους στον πληθυσμό αλλά και να καταφέρουν να συντονιστούν μεταξύ τους. Σε αυτό συνέτεινε το γεγονός ότι τόσο ο χαρακτήρας, όσο και η οργανωτική δομή τους λειτουργούσε αποτρεπτικά. Τα στρατόπεδα στα οποία είχαν χωριστεί προπολεμικά των βενιζελικών και αντιβενιζελικών τα συνάντησαν και κατά τη διάρκεια της Κατοχής (η κληρονομιά του εθνικού διχασμού). Επίσης διάφοροι τοπικισμοί, προσωπικές φιλοδοξίες και έχθρες, ανταγωνισμοί και γενικά όλα τα άσχημα χαρακτηριστικά της ελληνικής φυλής, απέτρεψαν τη δυνατότητα να συναντηθούν τα υπόλοιπα κινήματα σε έναν κοινό φορέα και όταν αυτό επιδιώχθηκε (κάτω και από την πίεση των Βρετανών), αποδείχθηκε ότι ήταν πλέον αργά.

Ο βρετανικός παράγοντας στη διαμόρφωση της Εθνικής Αντίστασης, όπως αναλύθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο ήταν πολυδιάστατος και καθοριστικός. Πολλές από τις πρωτοβουλίες αντίστασης, έχουν τη σφραγίδα της βρετανικής παρουσίας, είτε με τη μορφή της οικονομικής ενίσχυσης, είτε με την παροχή όπλων και πολεμοφοδίων, είτε με τη φυσική παρουσία και επιχειρησιακή συμμετοχή βρετανών στρατιωτικών σε δράσεις εναντίων των Γερμανών. Δε θα πρέπει επίσης να μην αναγνωριστεί ο ρόλος τους, στην παρακίνηση για ένοπλες πράξεις αντίστασης, στην προσπάθεια για ενοποίηση του αντάρτικου κινήματος και στην καθοδήγηση. Το ενδιαφέρον αυτό από τη βρετανική πλευρά, για την ανάπτυξη του κινήματος Αντίστασης είχε να κάνει με την υποβοήθηση των προσπαθειών των συμμαχικών δυνάμεων σε διαφορετικά θέατρα επιχειρήσεων (Μέση Ανατολή - Βόρεια Αφρική - Ιταλία – Καύκασος) και κάλυψε χρονολογικά την εξεταζόμενη περίοδο(1941-1944).

Παράλληλα με τα παραπάνω, ο βρετανικός παράγοντας έχει συνδεθεί και συνδυαστεί με τα τραγικά που ακολούθησαν της απελευθέρωσης από τους Γερμανούς δηλαδή τα γεγονότα του εμφυλίου. Η συσχέτιση αυτή έχει τις ρίζες τις στην υποστήριξη που παρείχε κατά τη διάρκεια της κατοχής στις αντιστασιακές οργανώσεις και κυρίως στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Για τους πολέμιους του ΕΑΜ, η ενίσχυση που προσέφεραν οι Βρετανοί σε αυτό, δημιούργησε τις συνθήκες να γιγαντωθεί, να κατατροπώσει τις αντίπαλες οργανώσεις, να επικρατήσει στα βουνά και τέλος να επιδιώξει την πολιτική αλλαγή. Για τους φίλους του ΕΑΜ, η ισόρροπη ενίσχυση των Βρετανών στις υπόλοιπες αντιστασιακές οργανώσεις, ήταν ο λόγος για να σπείρουν τη διχόνοια και τη συνέχιση της σύγκρουσης. Συμπέρασμα είναι

δύσκολο να εξαχθεί. Θεωρείται μάλλον βέβαιο ότι όπως το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού λαού έτσι και οι Βρετανοί δύσκολα διακρίνανε το ΚΚΕ πίσω από το ΕΑΜ και από το διττό ρόλο του, να πολεμήσει τους Γερμανούς και να καταλύσει την αστική δημοκρατία στη συνέχεια. Οι βρετανοί με τις πρώτες αποστολές στα ελληνικά βουνά, τη μόνη οργάνωση που βρήκαν να πολεμάει και να έχει δίκτυο τόσο στις πόλεις όσο και στην επαρχία ήταν ο ΕΛΑΣ, φυσιολογικό λοιπόν ήταν να τον ενισχύσουν, ενώ παράλληλα πίεσαν και τον Ζέρβα να βγει στο βουνό, αρχικά για να επιφέρουν τη γνωστή σε όλους βρετανική ισορροπία ισχύος. Στη συνέχεια επεδίωξαν την ενοποίηση των ανταρτικών οργανώσεων, αφενός για ουσιαστικότερα αποτελέσματα στη δράση εναντίον των Γερμανών και αφετέρου, να ελέγξουν-περιορίσουν τη δράση του ΚΚΕ. Στην υποθετική περίπτωση, να μην προσέφεραν οι Βρετανοί ενίσχυση στο ΕΑΜ, θα εκτιμούσα ότι αυτό το γεγονός θα επιτάχυνε τη σύγκρουση με το ΕΔΕΣ νωρίτερα από τον Μάιο του 1943, τότε που δε θα είχε καμιά ελπίδα επιβίωσης. Επιπλέον, υποθετικά πάντα, αν επιτυγχάνονταν η καθολική επικράτηση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στα ελληνικά βουνά, μετά την απελευθέρωση, η κατάληψη της εξουσίας από το ΚΚΕ θα ήταν πολύ δύσκολο να αποτραπεί. Ενδεχομένως, η έλλειψη (κυρίως) του βρετανικού χρυσού να αποτελούσε ένα ζήτημα, όχι τόσο σε επίπεδο υπαρξιακής επιβίωσης, αφού όπως αναφέρθηκε το ΕΛΑΣ στηριζόταν στην αναγκαστική «απαλλοτρίωση», αλλά σε επίπεδο μεγαλύτερης εξάρτησης από το γιουγκοσλαβικό ΚΚ.

Από όσα είπαμε μέχρι τώρα, αλλά και η ιστορική εμπειρία, δείχνουν ότι οι πιθανότητες επιτυχίας του ανταρτοπολέμου ενάντια σε συμβατικές δυνάμεις είναι σχετικά μικρές. Η ήττα των ανταρτών μπορεί να απαιτήσει πολύ χρόνο και η πλήρης εκμηδένισή τους μπορεί να μην είναι εφικτή, αλλά υποτίθεται ότι όταν κάποιος ξεκινά έναν πόλεμο με δική του πρωτοβουλία, ελπίζει σε κάτι περισσότερο από αυτό. Επομένως, προβάλλει το ερώτημα εάν και κατά πόσο ο ανταρτοπόλεμος είναι αποδοτικός τρόπος δράσης.

Μία πρώτη απάντηση στο ερώτημα αυτό είχε δοθεί ήδη από τον Κλαούζεβιτς. Ο Πρώσος στρατηγός είχε τονίσει ότι είναι μάταιο να αναρωτιέται κανείς εάν οι πόροι που χρησιμοποιούνται σε μία λαϊκή εξέγερση θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν αποδοτικότερα αλλού, καθώς στο μεγαλύτερο μέρος τους οι πόροι αυτοί και κυρίως το ψυχολογικό στοιχείο, είναι διαθέσιμοι μόνο μέσω της εξέγερσης. Άπαξ και η εθνική αντίσταση εκδηλωθεί, πρέπει να θεωρείται ως δεδομένη. Η περίπτωση της ΕΕΑ κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής, αποτελεί ένα από αυτά τα χαρακτηριστικά παραδείγματα για το πόσο αποδοτικός είναι ο ανταρτοπόλεμος, μόνο για την περίπτωση που εξεταστεί αυτός σε όλες του τις διαστάσεις και απαλλαγμένος από ιστορικές και λοιπές προκαταλήψεις. Επιχειρησιακά και από στρατιωτική άποψη, είναι βέβαιο ότι η Εθνική Αντίσταση

συνεισέφερε σε μικρό βαθμό στην απελευθέρωση της Ελλάδας. Επίσης είναι ακόμα βέβαιο ότι συνεισέφερε ακόμα λιγότερο στην τελειωτική ήττα του Άξονα. Πέραν όμως αυτού, τα προβλήματα που δημιούργησε στις δυνάμεις Κατοχής ήταν σημαντικά λόγω:

- Δέσμευσης μεγάλου αριθμού στρατευμάτων σε περιοχή που ουσιαστικά δεν διεξάγονταν επιχειρήσεις και αποστερώντας αυτά από σημαντικά θέατρα επιχειρήσεων, όπου ουσιαστικά διακυβεύονταν η τύχη του πολέμου.
- Επίτευξης παραπλάνησης οικονομίας δυνάμεων, με την επιτυχή υλοποίηση του συμμαχικού «Σχεδίου ANIMALS», για ενδεχόμενη απόβαση στην Δυτική Ελλάδα.
- Μικρής αλλά σταθερής καταβολής φόρου αίματος εξαιτίας της δράσης των ένοπλων ανταρτικών ομάδων.

Ασφαλώς η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου, αποτέλεσε μια τεράστια επιτυχία για την Αντίσταση για τους ψυχολογικούς κυρίως λόγους που αναλύθηκαν παραπάνω, αλλά στρατηγικά, μικρή σημασία είχε στην τελική έκβαση του πολέμου της βόρειας Αφρικής. Επίσης, οι μερικές χιλιάδες από γερμανικές απώλειες, οι οποίες μάλιστα ήταν αποτέλεσμα της δράσης της Αντίστασης κατά τους τελευταίους μήνες της Κατοχής, όταν σε όλα σχεδόν τα μέτωπα του πολέμου, τα αποτελέσματα λίγο πολύ είχαν κριθεί, δεν μπορούν να ισοσκελίσουν το βαρύ φόρο αίματος που υπέστη ο Ελληνικός λαός, από τις γερμανικές θηριωδίες των αντιποίνων.

Τέλος, είναι σαφές ότι οι Γερμανοί αποχώρησαν από την Ελλάδα και δεν παραδόθηκαν, όχι λόγω της δράσης της Αντίστασης, αλλά όταν διαπιστώθηκε ο κίνδυνος να αποκοπούν στη νότια βαλκανική χερσόνησο, από τους προελαύνοντες Σοβιετικούς. Αντίθετα αυτό συνέβη στην Κρήτη όπου οι Γερμανοί αποκομμένοι από τον κύριο όγκο των δυνάμεων, αναγκάστηκαν να παραδοθούν.

Από τα παραπάνω συμπεραίνεται, ότι η δικαιολόγηση της Αντίστασης θα πρέπει να αναζητηθεί σε λόγους διάφορους από την απελευθέρωση της Ελλάδας από τον Άξονα. Για τους Έλληνες, η Αντίσταση αποτέλεσε μια ψυχολογική αναγκαιότητα. Ήταν αδύνατο για την ιδιοσυγκρασία μας να μην αντισταθούμε στον εισβολέα, στον κατακτητή. Ήταν κάτι φυσιολογικό και έγινε. Αναμφισβήτητα όμως, το μεγαλύτερο όφελος θα πρέπει να αναζητηθεί σε συμβολικό επίπεδο. Το γεγονός ότι η Ελλάδα βρήκε τα ψυχικά αποθέματα και μετά την ήττα το 1941, να αντισταθεί στους κατακτητές, αυτό και μόνο προσδίδει αιτία για εθνική

υπερηφάνεια και τιμή. Η Εθνική Αντίσταση σε συνδυασμό με την συνέχιση του Κράτους μέσω της θεσμικής εκπροσώπησης του στο Κάιρο από την εξόριστη Κυβέρνηση, έδωσε τη δυνατότητα τόσο ηθικά όσο και ουσιαστικά, να βρεθεί από την πλευρά των νικητών. Θα ήταν πολύ εύκολο, αν η επιλογή ήταν διαφορετική να βγει από τον πόλεμο βαθιά ηττημένη, διχασμένη και πιθανόν ακρωτηριασμένη στις «ευαίσθητες» περιοχές της Θράκης, Μακεδονίας και Ηπείρου. Αντίθετα μεγάλωσε με την ένωση των Δωδεκανήσων. Η συμμετοχή πολλών στρατιωτικών και η συγκρότηση της Ταξιαρχίας στη Μέση Ανατολή, η οποία πολέμησε στο πλευρό των συμμάχων, υποδείχτηκε σημαντική στη διαφύλαξη της αξιοπρέπειας των Ενόπλων Δυνάμεων.

Η Εθνική Αντίσταση, ενίσχυσε το ηθικό των Ελλήνων και τροφοδότησε με αξίες που λειτούργησαν και συνεχίζουν να λειτουργούν ως ηθικά σημεία αναφοράς στη συλλογική συνείδηση του Ελληνικού Έθνους. Επίσης, σε περιοχές όπου η Κατοχή πήρε τη μορφή της εθνοκάθαρσης από τους Βουλγάρους, η Αντίσταση ταυτίστηκε με την ανάγκη για επιβίωση του λαού. Η ειρηνική αντίσταση και κινητοποιήσεις στις πόλεις, απέτρεψε την πολιτική επιστράτευση και τη μεταφορά εργατικού δυναμικού στη Γερμανία. Τα αστικά κέντρα αλλά και η επαρχία είναι γεμάτες από μικρές και μεγάλες ιστορίες θάρρους και αυταπάρνησης που δεν καταγράφηκαν σε κανένα βιβλίο παρά μόνο στις καρδιές των άγνωστων πρωταγωνιστών. Εβραίοι διασώθηκαν, αιχμάλωτοι απελευθερώθηκαν, στρατιώτες συμμαχικών στρατών αποκρύφτηκαν και φυγαδεύτηκαν, σώζοντας χιλιάδες ανθρώπους από βέβαιο θάνατο.

Έχοντας λάβει υπόψη όλα τα παραπάνω, είναι αναγκαίο να καταλήξει η παρούσα εργασία στο πιο σημαντικό συμπέρασμα, δηλαδή, αν τελικά η Αντίσταση προσέφερε στη χώρα ή την έβλαψε, αν έπρεπε να γίνει ή όχι, αν αποτέλεσε λαμπρή σελίδα στην ελληνική ιστορία ή θα πρέπει να διδάσκεται με σκεπτικισμό. Η απάντηση σε όλο αυτό το ζήτημα, 75 χρόνια μετά την απελευθέρωση δεν είναι ακόμα ούτε αυτονόητη και επιδέχεται διαφορετικών προσεγγίσεων. Ο Λίντελ Χαρτ σε μια γενική του τοποθέτηση για την Αντίσταση στην Κατοχή, διευκρινίζει ότι τις περισσότερες φορές τα αντάρτικα κινήματα κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου **ήταν λιγότερο αποδοτικά από ότι θα ήταν μία μαζική παθητική αντίσταση**, καθώς οδηγούσαν σε μαζικά αντίποινα και έδιναν στα στρατεύματα κατοχής την ευκαιρία για βίαιη δράση, που πάντα καταπραΰνει τα

νεύρα μίας φρουράς σε ξένη χώρα.²¹²

Λαμβάνοντας όλα τα παραπάνω υπόψη, κρίνεται αναγκαίο η μελέτη της Εθνικής Αντίστασης να γίνεται συνολικά, στις πραγματικές της διαστάσεις, απελευθερωμένη από πολιτικές και κομματικές αγκυλώσεις. Αυτές οι πραγματικές διαστάσεις, που απέχουν πολύ είτε από την μυθοποίηση, είτε από την περιφρόνηση και φυσικά από τη δαιμονοποίηση, θα δώσουν τη δυνατότητα στην κατανόηση του πλαισίου της ιστορικής εκείνης περιόδου και των τραγικών αποτελεσμάτων του εμφυλίου που ακολούθησε. Γιατί όπως αναφέρει και ο Καρλ Μαρξ στο έργο του, «Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη»: *«Οι άνθρωποι δημιουργούν την ιστορία τους, δεν τη δημιουργούν όμως αυθαίρετα σε συνθήκες επιλεγμένες από τους ίδιους, αλλά σε συνθήκες δοσμένες και κληρονομημένες από το παρελθόν. Η παράδοση που κληροδοτούν οι γενιές των αποθανόντων ζυγίζει πολύ βαριά πάνω στα κεφάλια των ζωντανών.»*

²¹² Lid. Hart, Strategy, (N York: Front Mobile Group, 2nd revised edition, 1967), p123-130

ΠΗΓΕΣ- ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

Αντωνίου, Γ. – Μαραντζίδης, Ν. (2008) *Η εποχή της σύγχυσης: Η δεκαετία του '40 και η Ιστοριογραφία*. Αθήνα: Εστία

Βαφειάδης, Μ. (1984). *Απομνημονεύματα*, Β' Τόμος. Αθήνα: Εκδόσεις Λιβάνη

Βλάχος, Αγ. (2000). *Η εξόριστη εξουσία: Ελληνικές κυβερνήσεις στη Μέση Ανατολή, 1941-1944»,* Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα

Βόγλης, Π. (2010). *Η ελληνική κοινωνία στην Κατοχή 1941-1944*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Close, D. H. (1998). *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943-1950* , Αθήνα: Φιλίστωρ

Γρηγοριάδης, Σ. (1982). *Συνοπτική Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης, 1941-1944*. Αθήνα: Καπόπουλος

Eudes, Dom. (1970). *Οι Καπετάνιοι, ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος 1943-1949*. Αθήνα: Εξάντας

Ελεφάντης, Αγ. (2002). *Μας πήραν την Αθήνα ...ξαναδιαβάζοντας μερικά σημεία της Ιστορίας 1941-1950*. Αθήνα : Βιβλιόραμα

Ενεπεκίδης, Π. (1964). *Η Ελληνική Αντίστασις, 1941-1944*. Αθήνα

Θωμαδάκης, Β. (1984). *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950: Ένα Έθνος σε κρίση, Μάυρη αγορά, πληθωρισμός και Βία στην οικονομία της κατεχόμενης Ελλάδας, (Συλλογικό Έργο)*, Αθήνα: Θεμέλιο

Καιμάρας, Ι. (1953). *Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης του 5/42 Συντάγματος Ευζώνων Ψαρού, 1941-1944*. Αθήνα

Κανελλόπουλος, Π. (1964) *Τα χρόνια του μεγάλου πολέμου, 1939-1944*, 2^η Έκδοση

Αθήνα

Κάτσης, Γ. (1974). *Η γέννηση του Νεοφασισμού στην Ελλάδα, 1960-1970*.

Θεσσαλονίκη: Παπαζήσης

Κορδάτος Γ. (1946). *Οι επεμβάσεις των Άγγλων στην Ελλάδα*. Αθήνα

Λεβέντης, Γ. (Γ.Α.Λ) (1963). *Η εναντίον της Μακεδονίας Βουλγαροκομμουνιστική Επιβουλή*. Αθήνα

Λυμπεράτος, Μ.(2007) *Οι Οργανώσεις της Αντίστασης Τομ.3α :Β'ΠΠ Κατοχή, Αντίσταση 1940-45*. Αθήνα: Βιβλιόραμα

Μάγερ, Χ.Φ. (2009). *Αιματοβαμμένο Εντελβάις. Η 1η Ορεινή Ταξιαρχία, το 22ο Ορεινό Σώμα Στρατού και η εγκληματική δράση τους στην Ελλάδα, 1943 – 1944*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας

Μάγερ, Χ.Φ (1955). *Η ελληνική περιπλοκή*. Λονδίνο

Μαζάουερ, Μ. (1994). *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της κατοχής*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Μαζάουερ, Μ. (2003). *Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Πασχαλίδης, Δ.- Χατζηαναστασίου Τ.(2003). *Τα γεγονότα της Δράμας Σεπ-Οκτ 1941*. Δράμα: ΔΕΚΠΟΤΑ

Παπάγος, Αλ. (1949). *Ο πόλεμος της Ελλάδος 1940-1941*. Αθήνα

Παπασωτηρίου, Χ. (1996). *Ο Αγώνας για την ελληνική ανεξαρτησία: Πολιτική και Στρατηγική των Ελλήνων και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, 1821-1832*. (Αθήνα: Ι. Σιδέρης, 1996)

Πυρομάγλου, Κ. (1993). *Ο Δούρειος Ίππος*. Αθήνα: Δωδώνη

Σαράφης, Σ. (1999). *Ο ΕΛΑΣ*. Αθήνα: Επικαιρότητα

Τζούκας, Β. και Παναγιωτόπουλος, Π. (2010). *Η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης*. Στο: Β. Βαμβακάς (Επιμέλεια), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του 80: κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό*. Αθήνα: Το Πέρασμα

Τουρνάκης, Σ. (2010). *ΠΕΑΝ, οι βομβιστές της Ελευθερίας*. Αθήνα: Περισκόπιο

Τσώρτσιλ, Ουν.2^{ος} *Παγκόσμιος Πόλεμος*, Τόμος 2,4 Αθήνα: Ελληνική Μορφωτική Εστία

Φλάισερ, Χ. (1990). *Στέμμα και Σβάστικα: Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, Τόμος Α'.* Αθήνα: Παπαζήσης

Φωστερίδης, Α. (1959). *Εθνική Αντίστασις κατά της Βουλγαρικής Κατοχής.* Θεσσαλονίκη

Hammond, N. (1987). *Με τους αντάρτες 1943-1944.* Αθήνα: Ευρωεκδοτική

Χαραλαμπίδης, Μ. (2014). *Δεκεμβριανά 1944. Η μάχη της Αθήνας.* Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Χαριτόπουλος Δ. (2009). *Άρης, ο αρχηγός των ατάκτων* Αθήνα: Τόπος

Χατζηβασιλείου, Ε. (2005). *Η επανεύρεση της πρωτεύουσας. Η βιβλιογραφία των μη εαμικών οργανώσεων.* Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων

Χατζηπαναγιώτου, Γ. (1997). *Η Πολιτική Διαθήκη του Άρη Βελουχιώτη.* Αθήνα: Δωρικός

Χατζής, Θ. (1983). *Η Νικηφόρα Επανάσταση που χάθηκε, Τόμος Α'.* Αθήνα: Δωρικός

Χιονίδου, Β. (2011). *Λιμός και θάνατος στην κατοχική Ελλάδα, 1941-44.* Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας

Χούτας, Σ. (1961). *Η Εθνική Αντίσταση των Ελλήνων, 1941-1945.* Αθήνα

Woodhouse, C.M. (1976). *Το Μήλο της Έριδος.* Αθήνα: Εξάντας

Woodhouse, C.M. (2012). *Ο Αγώνας για την Ελλάδα 1941 – 1949.* Αθήνα: Εκδόσεις Τουρίκη

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Adams, S. (2005). *The Balkans.* NorthMankato, MN: BlackRabbitBooks

Barrett, D.P. and Shyu, L.N. (2001). *China in the Anti-Japanese War, 1937–1945: Politics, Culture and Society.* New York, NY: Peter Lang.

Beevor, A. (1998). *Stalingrad.* New York, NY: Viking

Beevor, A. (2012). *The Second World War.* London: Weidenfeld & Nicolson.

- Behan, T.** (2009). *The Italian Resistance: Fascists, Guerrillas and the Allies*. London: Pluto
- Bilhartz, T.D., and Elliott, A.C** (2007). *Currents in American History: A Brief History of the United States*. Armonk, NY: M. E. Sharpe
- Blinkhorn, M.** (2006). *Mussolini and Fascist Italy* (3rd edition). Abingdon and New York, NY: Rutledge
- Bobbit, P. (2002).** *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*. London: Penguin
- Booth, O., and Walton, J.**(1998). *The Illustrated History of World War II*. London: Brown Packaging Books Ltd
- Brown, D.** (2004). *The Road to Oran: Anglo-French Naval Relations, September 1939 – July 1940*. London: Frank Cass
- Buchanan, T.** (2006). *Europe's Troubled Peace, 1945–2000*. Oxford & Malden, MA: Blackwell Publishing
- Bullock, A.**(1990). *Hitler: A Study in Tyranny*. London: Penguin Books
- Chaliand, G.** (1990). *Anthologie Mondiale de la Stratégie, Des Origines au Nucléaire*. Paris : Robert Laffont
- Cantril, H.** (1940). America Faces the War: A Study in Public Opinion. *Public Opinion Quarterly*, 4 (3)
- Clogg, R.** (2002). *A Concise History of Greece* (2nd edition). Cambridge: Cambridge University Press
- Close, D.H.** (1995). *The origins of the Greek civil war*. Harlow, UK: Longman
- Commager H. S** (2004). *The story of the Second World War*
- Condit, D.M** (1997). *Case Study in Guerilla War: Greece during World War II*. Washington
- Conway, M.** (2012). *The Sorrows of Belgium: Liberation and Political Reconstruction, 1944–1947*. Oxford: Oxford University Press
- Creveld, M.Van.** (1973). *Hitler's Strategy, 1940-1941: The Balkan Clue*. London: Cambridge University Press
- Davies, N.** (2006). *Europe at War 1939–1945: No Simple Victory*. London: Macmillan
- Dear, I. C. B., Foot, M. R. D.** (2001). *The Oxford Companion to World War II*. Oxford: Oxford University Press
- Ellis, L.F., Allen, G.R.G., and Warhurst, A. E.** (2004). *Victory in the West: The*

- Battle of Normandy*. United Kingdom: Naval & Military Press Ltd
- Erickson, J.** (2001). Moskalenko, In: H. Shukman (Ed.), *Stalin's Generals*, London: Phoenix Press.
- Evans, R.J.** (2008). *The Third Reich at War*. London: Allen Lane
- Fischer, B.J.** (1999). *Albania at War, 1939-1945*. London: C. Hurst & Co. Publishers
- Frazier, R.** (1991). *Anglo-American Relations with Greece: The coming of the Cold War, 1942-1944*. New York: St. Martin's press
- Frumkin Gr.** (1951). *Population Changes in Europe since 1939*. London
- Galula, D.** (2008). *Contre – Insurrection, Théorie et Pratique*, Paris : Economica
- Gilbert, M.** (2001). Final Solution. In: I. Dear, R.D. Foot (Eds.), *The Oxford Companion to World War II*, Oxford, UK: Oxford University Press.
- Goldstein, M.J.** (2004). *World War II: Europe*. Minneapolis: Lerner Publications.
- Hampson, D.** (1946). *We fell among Greeks*. London: Jonathan Cape, 1st edition
- Hart, L.** (1967). *Strategy*. N York: Front Mobile Group, 2nd revised edition.
- Harts, Hart, R., Hughes, M.** (2000). *The German Soldier in World War II*.
- Hauner, M.** (1978). Did Hitler Want a World Dominion? *Journal of Contemporary History*, 13 (1)
- Hempel, A.** (2005). *Poland in World War II: An Illustrated Military History*. New York, NY: Hippocrene Books
- Holmes, R.** (2004). *The D-Day Experience: From the Invasion to the Liberation of Paris*. Missouri: Andrews McMeel Publishing
- Howarth, P.** (1980). *Undercover, the men and women of the Special Operations Executive*. London: Rutledge
- Iatrides, J.O.** (1981). *Greece in the 1940s: a nation in crisis Vol. 2*. Lebanon, NH: University Press of New England
- Jackson, A.** (2006). *The British Empire and the Second World War*. London & New York, NY: Hambledon Continuum
- Jeffrey-Jones, R.** (2013). *In Spies We Trust: The Story of Western Intelligence*. Oxford: Oxford University Press
- Jowett, P.S.** (2001). *The Italian Army 1940–45, Volume 2: Africa 1940–43*. Oxford: Osprey Publishing
- Jukes, G.** (2001). Kuznetzov, In: H. Shukman (Editor), *Stalin's Generals*, London: Phoenix Press

- Kedward, H. R.** (1993). *In Search of the Maquis: Rural Resistance in Southern France, 1942–1944*. USA: Oxford University Press
- Kershaw, I.** (2001). *Hitler, 1936–1945: Nemesis*. New York, NY: W. W. Norton & Company
- Kleinfeld, G.R.** (1983). Hitler's Strike for Tikhvin. *Military Affairs*, 47 (3)
- Klemperer, K.** (1992). *German Resistance Against Hitler: The Search for Allies Abroad 1938-1945*. Oxford: Oxford University Press
- Kolko, G.** (1990). *The Politics of War: The World and United States Foreign Policy, 1943–1945*. New York, NY: Random House
- Laqueur, W.** (1976). *Guerrilla Warfare*. Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey: Little, Brown and Company
- Laurier, J.** (2001). *Tobruk 1941: Rommel's Opening Move*. Oxford: Osprey Publishing
- Leslie, R.F.** (1983). *The History of Poland since 1863*. Cambridge: Cambridge University Press
- Liddell, H.** (1977). *History of the Second World War* (4th edition). London: Pan
- Lovell, S. P.** (1963). *Of Spies and Stratagems*. New York: Prentice Hall
- Luza, R.** (1984). *The Resistance in Austria, 1938–1945*. Minneapolis: University of Minnesota Press
- Macksey, K.** (1997). *Rommel: Battles and Campaigns*. Cambridge, MA: Da Capo Press
- Maingot, A.P.** (1994). *The United States and the Caribbean: Challenges of an Asymmetrical Relationship*. Boulder, CO: Westview Press
- Marc, L.** (1947). *Les Heures douloureuses de la Grèce libérée. Journal d'un témoin. Ravitaillement de la Grèce pendant l'occupation, 1941-1944, et pendant les premiers cinq mois après la libération*. Paris
- Mazower, M.** (2008). *Hitler's Empire: Nazi Rule in Occupied Europe*. London: Allen Lane
- Mavrogordatos, G.T** (1983). *Stillborn Republic: Social Conditions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, Berkeley: UCLA Press
- McGlynn, M.B.** (1953), Special Services in Greece. In: *Official History of New Zealand in the Second World War 1939–45 - Episodes & Studies, Volume 2*, Wellington: War History Branch, Department of Internal Affairs
- Miller, M.L.** (1975). *Bulgaria during the Second World War*. Palo Alto, CA:

Stanford University Press

Milward, A. S. (1964). The End of the Blitzkrieg. *The Economic History Review*, 16 (3)

Moran, D., and Waldron, A. (2002). *The People in Arms: Military Myth and National Mobilization since the French Revolution*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.

Murray, W. (1983). *Strategy for Defeat: The Luftwaffe, 1933–1945*. Maxwell Air Force Base, AL: Air University Press

Murray, W., and Millett, A.R. (2001). *A War to Be Won: Fighting the Second World War*. Cambridge, MA: Harvard University Press

O'Reilly, C.T. (2001). *Forgotten Battles: Italy's War of Liberation, 1943–1945*. Lanham, MD: Lexington Books

Read, A. (2004). *The Devil's Disciples: Hitler's Inner Circle*. New York, NY: W. W. Norton & Company

Read, A., and Fisher, D. (2002). *The fall of Berlin*. London: Pimlico

Reinhardt, K. (1992). *Moscow – The Turning Point: The Failure of Hitler's Strategy in the winter of 1941–42*. Oxford: Berg

Richberg E. S. (1955) *Der Endkampf auf dem Balkan*. Χαϊδελβέργη

Richter, C. (1985). *British intervention in Greece: From Varkiza to civil war*, London: Merlin Press

Roskill, S. W. (1954). *The War at Sea 1939–1945, Volume 1: The Defensive. History of the Second World War. United Kingdom Military Series*. London: HMSO

Rusinow, D.I. (1978). *The Yugoslav experiment 1948–1974*. Berkeley: University of California Press

Sella, A. (1978). "Barbarossa": Surprise Attack and Communication. *Journal of Contemporary History*, 13 (3)

Shepardson, D. E. (1998). The fall of Berlin and the Rise of a Myth. *Journal of Military History*, 62 (1)

Shepherd, B.H. (2016). *Hitler's Soldiers: The German Army in the Third Reich*. New Heaven: Yale University Press

Shirer, W. L. (1990). *The Rise and Fall of the Third Reich: A History of Nazi Germany*. New York, NY: Simon & Schuster

Shrader, C.R. (1999). *The withered vine: logistics and the communist insurgency*

in Greece, 1945-1949. Westport: Greenwood Publishing Group

Shrader, S.S (Major U.S.Army). (2008). *British Military Mission (BMM) to Greece, 1942-44*. Kansas: School of Advanced Military Studies U.S. Army Command and General Staff College Fort Leavenworth

Slepyan, K. (2006). *Stalin's guerrillas: Soviet partisans in World War II*. Lawrence, KS: University Press of Kansas

Sommerville, D. (2008). *The Complete Illustrated History of World War Two: An Authoritative Account of the Deadliest Conflict in Human History with Analysis of Decisive Encounters and Landmark Engagements*. Leicester: Lorenz Books

Stavrianos, L.S. (1952). The Greek National Liberation Front (EAM): A Study in Resistance Organization and Administration. *The Journal of Modern History*, 24

Steinberg, J. (1995). The Third Reich Reflected: German Civil Administration in the Occupied Soviet Union, 1941–4. *The English Historical Review*, 110 (437)

Steury, D.P. (1987). Naval Intelligence, the Atlantic Campaign and the Sinking of the Bismarck: A Study in the Integration of Intelligence into the Conduct of Naval Warfare. *Journal of Contemporary History*. 22 (2)

Stone, D. (2010). *Histories of the Holocaust*. Oxford: Oxford University Press

Sumner, I. (1998). *The French Army 1939–45* (2). London: Osprey Publishing

Tyner, J.A. (2009). *War, Violence, and Population: Making the Body Count*. New York: The Guilford Press

Umbreit, H. (1991). The Battle for Hegemony in Western Europe. In: P.S. Falla (Editor), *Germany and the Second World War, Volume 2: Germany's Initial Conquests in Europe*, Oxford: Oxford University Press

Vickers, M. and Pettifer, J. (1997). *Albania: from anarchy to a Balkan identity*. London: C Hurst & Co Publishers, 1997

Watson, W.E. (2003). *Tricolor and Crescent: France and the Islamic World*. Westport, CT: Praeger

Weinberg, G. L. (2005). *A World at Arms: A Global History of World War II* (2nd edition). Cambridge: Cambridge University Press

Weitz, M. C. (1995). *Sisters in the Resistance – How Women Fought to Free France 1940–1945*. New York: John Wiley & Sons, Inc

Wheatcroft, A. (1999). *The Road to War* (2nd edition). London: Penguin Books

Wieviorka, O., and Treblinka, J. (2006). Resisters: From Everyday Life to Counter-state. In: R. Gildea, O. Wieworka, A. Warring (Eds.), *Surviving Hitler and*

Mussolini: Daily Life in Occupied Europe, Oxford: Berg

Wieviorka, O. (2007). *Histoire du débarquement en Normandie, des origines à la libération de Paris, 1941-1944*, Paris : L' Univers Historique

Wilt, A.F. (1981). Hitler's Late Summer Pause in 1941. *Military Affairs*, 45 (4)

Woodhouse C.M., (1948). *The Apple of discord*

Zaloga, S.J. (2002). *Poland 1939: The Birth of Blitzkrieg*. Oxford: Osprey Publishing

ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΕΣ

Axelrod, A. (2007). *Encyclopedia of World War II, Volume I*. New York: InfoBase Publishing

Keegan, J. (1997). *The Second World War*. London: Pimlico

The New Encyclopedia Britannica. (1994). 15th edition. Macropaedia, Vol.29, Chicago

Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (1977). ΙΕ' ΤΟΜΟΣ Πόλεμος 1940-1941, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών Α.Ε.

Επίσημα κείμενα του ΚΚΕ (1940-1945) (1981). *Η ίδρυση του ΕΑΜ*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή

ΜΕΛΕΤΕΣ-ΔΙΑΛΕΞΕΙΣ

Κολιόπουλος Κ. (2000). *Θεωρία Ανταρτοπολέμου*. Διάλεξη στη Ναυτική Σχολή Πολέμου με θέμα «Επαναστάσεις και Ανταρτοπόλεμος»

ΑΡΘΡΑ

Zacharakis, Lt. Col E.E (1960). *Lessons Learned from Anti-Guerrilla War in Greece 1941-49*. *Revue Militaire General*, 7 July

J.S. Koliopoulos, J.S. (1980). *General Papagos and the Anglo-Greek talks of February 1941.* Journal of Hellenic diaspora, Vol. 7, article 1

Stavrianos, L.S. (1952). *The Greek National Liberation Army (EAM) : A study in Resistance Organizations and Administration.* Journal of Modern History (Mars-Dec 1952)

Woodhouse, C (1971). *Early British Contacts with the Greek Resistance in 1942.* Balkan Studies 12/

ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ (INTERNET)

BBC. (2006). Non-Jewish Holocaust Victims: The 5,000,000 others. Available at: http://www.bbc.co.uk/tyne/content/articles/2005/01/20/holocaust_memorial_other_victims_feature.shtml Accessed at: 15/2/2018

The UN Security Council. (2013). *The UN Security Council.* Available at: <http://www.unfoundation.org/what-we-do/issues/united-nations/the-un-security-council.html>. Accessed at: 12/2/2018

Van Rompuy, H., and Barroso, J.M.D. (2012). *From War to Peace: A European Tale* Available at: https://www.nobelprize.org/nobel_prizes/peace/laureates/2012/eu-lecture_en.html. Accessed at: 4/2/2018

Λάζου, Β. (2017). *Λευκή Τρομοκρατία. Το οργανωμένο έγκλημα προλούδιο του Εμφυλίου* Διαθέσιμο στο link: <https://greekcivilwar.wordpress.com/2017/01/08/gcw-790/>. Προσπελάστηκε στις: 25/2/2018/

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΤΡΙΒΕΣ

Κατσικώστας Δημ.,(2011). *Ο ελληνικός στρατός στην εξορία 1941-1944, Οργάνωση, συγκρότηση, πολεμικές αποστολές στη Μ. Ανατολή.* Διδακτορική διατριβή, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών

ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

ΓΕΣ/ΔΙΣ, (1956). *Αγώνες εις την Ανατολικήν Μακεδονία και Δυτικήν Θράκην (1941)*, ΑΘΗΝΑ

ΓΕΣ/ΔΙΣ, (1960). *Ο Ελληνογερμανικός Πόλεμος*, ΑΘΗΝΑ

ΓΕΕΘΑ, (2014). *Φόρος τιμής στην Ελλάδα «HommagealaGrèce», Κείμενα και μαρτυρίες Γάλλων πολιτών*, ΑΘΗΝΑ

ΕΠΙΣΗΜΕΣ ΕΚΘΕΣΕΙΣ

Report of the British Legal Mission to Greece (1946), London HMSO

Sweet-Escott, Bickham (1998). *Greece: A political and Economy Survey, 1939-1953* Annex XI -XII

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΣΤΥΠΟΣ- ΕΦΗΜΕΡΙΔΕΣ

Ριζοσπάστης, Τεύχος της 26 Ιουλίου 1997

Προκηρύξεις ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στον παράνομο τύπο, Μάρτιος 1943